

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATI MÉRLEGEK GYAKORLATI FELHASZNÁLÁSA*

NYITRAI FERENCNÉ

Az elmúlt 12 év az ágazati kapcsolati mérlegek hazai alkalmazása tekintetében igen jelentős eredményeket hozott. Ennyi idő talán már elég ahhoz, hogy számba vegyük a mérlegek gyakorlati hasznosítása terén elért eredményeinket.

Ismeretes, hogy a mérlegek első tervezetének kidolgozásakor viszonylag szerény elképzelésekkel indultunk. Az 1957. évi adatokat tartalmazó első – még kísérleti jellegű – statisztikai mérleg összeállítása során – és úgy gondolom, hogy az első tervmérleg összeállításakor is – az volt az elképzelés, hogy az ilyen típusú mérlegek szélesebb betekintést nyújtanak a népgazdaság szerkezetébe, alkalmasak arra, hogy segítségével a termelőágazatok egymás közti kapcsolatait vizsgáljuk, s a tervezés szempontjából elsődlegesen a tervek konzisztenciájának ellenőrzésére használhatók. Feladatunknak tehát az induláskor azt tekintettük, hogy az ágazati kapcsolati mérlegek segítségével képet alkossunk a népgazdaság ráfordítási-elosztási kapcsolatairól, belső szerkezetéről, a termékek útját nyomon kövessük a termelőtől a fogyasztóig vagy a végső felhasználóig. Anélkül, hogy a múlttól részletesebben – és talán nem nélkülözve némi megilletődöttséget – megemlékeznék, szeretném emlékezetbe idézni az első input-output bizottságot, amelyben a Központi Statisztikai Hivatal, az Országos Tervhivatal vezetői mellett különféle munkaterületeken dolgozó közgazdászok, tudományos intézetek képviselői voltak jelen, s amelynek első megbeszélésein még a viszonylag mértéktartó célkitűzés megvalósításának lehetőségei sem voltak tisztázottak és nem is minden esetben, illetve nem minden résztvevő szemében volt olyan egyértelmű az, hogy ez a módszer alkalmas mélyrehatóbb közgazdasági analízisre és alkalmas a tervezésben való felhasználásra is.

Az idő azonban nagyon gyorsan igazolta az optimistákat és ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ma mód nyílik arra, hogy megkíséreljem összefoglalóan ismertetni azt a rendkívül széles területet, amelyen az input-output technika és elemzési, tervezési módszer eddig gyakorlati alkalmazásra került hazánkban. Úgy hiszem, hogy alapvetően három, egymástól eléggé elkülönülő felhasználási területről beszélhetünk:

a közgazdasági analízisekben való felhasználásról, s ezt eléggé tágran értelmezem, mert ide tartozónak vélem a hazai statikus és dinamikai elemzéseken kívül a nemzetközi összehasonlítások kérdését is;

*A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya és a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága által 1970. december 10-én tartott ülésen elhangzott előadás.

a tervezésben való felhasználásról, az éves, valamint a középtávú tervezés keretében, s a most folyó hosszú távú tervezési felhasználás lehetőségeiről;

végül külön területnek vélem az *áranalízisek és az árrendszer-tervezés* területét még akkor is, ha ez jellegénél fogva részben a közgazdasági analízisek, részben a tervezés csoportjába is sorolható lenne.

Természetesen elképzelhető a felhasználási területek másfajta rendezése is. Beszélhetnénk a teljes, összevont népgazdasági mérlegek hasznosítási területéről, az egyes ágazatokat jobban kibontó részmérlegekéről és külön a részletesebben dezaggregált ágazati mérlegekéről is, de talán a fenti tagolás jobban szeparálja a különböző jellegű és eltérő célú felhasználásokat.

Az említett három területen a gyakorlati hasznosítást illetően az elmúlt öt évben volt igen jelentős az előrelépés. Ez nem szorul különösebb indokolásra, vagy magyarázatra, hiszen érthető, hogy gyakorlatban alkalmazni csak olyan mutatószám-rendszert, statisztikai, közgazdasági segédeszközt lehet, amely alapján az adatok legalább több éves időszakokra vonatkozóan – összehasonlítható módon – rendelkezésre állnak.

Az 1959. majd az 1961. évi statisztikai mérleg, s az ezekre az időszakokra vonatkozó termérlegek még nem nyújtottak elég bázist a felhasználáshoz. Amióta azonban gyakoribb időközökben áll rendelkezésünkre összehasonlítható tény- és termérleg, a felhasználás területe is jelentősen kiszélesedett. Hozzá kell tennem, hogy a felhasználás elterjedését nagymértékben elősegítette az is, hogy ma már több ágazatra részletesebben kivetített, ún. részmérlegek rendszere is hozzáférhető. E tekintetben első helyen a Nehézipari Minisztérium tapasztalatait, eredményeit tartom rendkívül figyelemre méltóknak.

Ismertetésemben kizárólag az ágazati kapcsolati mérlegek közgazdasági analízisekben való felhasználásáról szeretnék szólni.

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya keretében 1965-ben ezt a kérdést már egy előadás és azt követő vita kapcsán tárgyaltuk.¹ Az akkor elmondottakat, amelyeknek lényege az ágazati kapcsolati mérlegek alapján kiszámított tartalommutatók és azok felhasználási területeinek ismertetése volt, természetesen nem kívánom megismételni, ezeket ismertnek tételezem fel. Az azóta eltelt évek során tapasztalataink tovább bővültek, szélesedtek, s ennek kapcsán három felhasználási területtel szeretnék részletesebben foglalkozni:

- a strukturális analízis,
- a dinamikai elemzés és
- a nemzetközi összehasonlítások

kérdésével.

Előljáróban azonban néhány gyakorlati problémát említek meg, olyan kérdéseket, amelyek jelentősen befolyásolhatják a mérlegek gyakorlati alkalmazását.

FORMAI ÉS TARTALMI KÖVETELMÉNYEK A FELHASZNÁLÁS SZEMSZÖGÉBŐL

Mint hogy az ágazati kapcsolati mérlegek összeállításának, kidolgozásának, első éveiben a mérleg technikájának hazai honosítása volt az elsődleges, s e tekintetben főleg nemzetközi tapasztalatokra és csak a saját első kísérletezéseink eredményeire támaszkodhattunk, kevésbé volt lehetőség arra, hogy a mérleg felhasználóinak praktikus szempontjait is figyelemmel kísérjük. Most már azonban,

¹ Lásd erről a szerző „Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása a statisztikában” (*Statisztikai Szemle*, 1965. évi 10. sz. 997–1009. old.) c. cikkét.

amikor az ágazati kapcsolati mérlegek sora áll rendelkezésünkre, a következő kérdéseket vethetjük fel:

1. a magyar népgazdaság struktúrájának és sajátosságainak figyelembevételével milyen fajta közgazdasági elemzésekhez, milyen mélységű aggregálás az indokolt és szükség-szerű, illetve a különböző mértékben aggregált mérlegtípusok közül melyek tekinthetők a közgazdasági felhasználás szempontjából optimálisnak;

2. milyen mértékben kell törekedni a mérlegben a homogeneitás biztosítására, milyen mértékű profiltisztítás szükséges elengedhetetlenül, és hol vonható meg a profiltisztítás há-tára;

3. részben a hazai dinamikai, részben a nemzetközi összehasonlítások szempontjából az a kérdés is felvetődik, hogy milyen mértékben kell a különböző időszakok és a különböző országok mérlegeinél az összehasonlíthatóságot biztosítani.

Mínthogy mind a három kérdéscsoport a gyakorlati alkalmazás szempontjából rendkívül jelentős, úgy hiszem, érdemes az eddigi tapasztalatok fényében ezeket is szemügyre venni. Szeretném megjegyezni, hogy e kérdéseket a gyakorlati köz-gazdász, az elemző statisztikus szemszögéből vizsgálom, és így lehet, hogy az ál-talam javasolt megoldási módok nem elégítik ki az ágazati kapcsolati mérleget felhasználó más közgazdászok (például a tervezők) speciális igényeit. Úgy vélem azonban, hogy ezek a kérdések megérik, hogy egyeztessük nézeteinket, s ha kell, vitassuk is meg azokat.

1. Az aggregálás mértéke

Köztudott, hogy e kérdésben a különböző közgazdászok véleménye eléggé el-térő, itt nemcsak a hazai közgazdász-közvéleményre gondolok, hanem a témában érdekelt külföldi partnerekre is. Van olyan vélemény – elsősorban a csehszlovák kutatók részéről – hogy a részletesebb, erősebben dezaggregált, több száz szek-torra bontott mérlegek jobb alapot adnak az elemzéshez. Ez az egyik szélső nézet. A másik – és ennek elég sokan adtak hangot a hazai közgazdászok közül is – az, hogy a 8–10–15 ágazatra összevont kismérlegek és ezek évenkénti idősora ép-pen elegendő az analízis szempontjából; sokan nem is tartanak igényt részlete-sebb mérlegekre.

A magam részéről sem az egyik, sem a másik extrém nézettel nem értek egyet. Statisztikai gyakorlatunk azt mutatta, hogy valóban jelentősek és igen sok következtetés levonására alkalmasak a 12–16 ágazatra összevont kismérlegek. Ezek kétségtelen előnye az, hogy könnyebb az összeállításuk, tehát minden évről készí-tetünk ilyen mérleget, kevésbé problematikus ilyen erősen aggregált szinten az összehasonlíthatóság biztosítása is, s így azt is mondhatnánk, hogy egyszerűbb, könnyebb a mérleg kezelése, felhasználása. Úgy hiszem, hogy az ilyen jellegű mérlegek különösen a strukturális változások – s ezek közül is a nagy jelentőségű strukturális átalakulások – nyomon követésére alkalmasak. Nem tartom azonban ezeket a mérlegeket alkalmasoknak arra, hogy részletes tartalommutatókat dina-mikában vizsgáljunk segítségükkel. Az erősen összevont mérlegek közismert há-tárnya ugyanis az, hogy az ágazatok korántsem mondhatók homogéneknek. A be-lőlük számított tartalommutatókat tehát az egyes ágazatok belső strukturális vál-tozásai jelentősen befolyásolhatják. Ez pedig éppen napjainkban számottevő mértékben ható tényező lehet. Gondoljunk például arra, hogy kiszámítottuk 1954-től 1968-ig a kismérlegek alapján a gépipar halmozott és teljes állóeszköz- vagy létszámigényét. A gépiparon belül azonban az elmúlt években elég gyors ütemű szerkezeti változás ment végbe még a makrostruktúrában is, és éppen a kevésbé állóeszköz-igényes műszeripar és híradástechnikai ipar tört az élre. Így a mutatószá-

mok változásait nem annyira az egyes gépipari alágazatok eszközigenységének vagy létszámtartalmának változásai befolyásolták, mint inkább a szerkezet módosulása. Az összevont mérlegek alapján pedig ez a két hatás nem különíthető el.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ilyen esetben ne tartana érdeklődésre számot az elemzés. Arra azonban vigyáznunk kell, hogy az erősen aggregált ágazatok alapján kiszámított tartalommutatókat, illetve azok változásait hogyan értelmezzük. Úgy érzem, hogy a kismérlegek helye és szerepe elég jól körülhatárolható, de korántsem alkalmasak ezek minden olyan feladat megoldására, amelyre az input-output technika lehetőséget ad.

Az összevont mérlegek esetében a koefficiensek stabilitására vonatkozó követelmény – a legnagyobb és egyúttal legjelentősebb ráfordítási együtthatók esetében – kétségkívül jobban érvényesül. Itt azonban a nagy számok törvénye az alapvetően ható tényező s nem az ágazatok homogén volta. Hátránya e mérlegtípusnak az, hogy a legnagyobb érdeklődésre számot tartó tartalommutatók igen összevont aggregátumokra csak nagy körültekintéssel alkalmazhatók. Például az importigenység vagy a létszámigenység alakulása nagymértékben függ az erősen aggregált ágazat belső struktúrájának módosulásaitól.

A rendkívül részletes, 4–500 szektort tartalmazó ágazati kapcsolati mérlegeket a magam szemszögéből nézve olyan kis országban, mint Magyarország, túlzottnak tartom. Úgy hiszem, hogy összeállításuk munkaigénye nem térül meg a felhasználásban. Ilyen kísérletek korábban Magyarországon is folytak, de gyakorlatban értékelhető eredményt nem hoztak.

Az is kétségtelen, hogy több száz szektort tartalmazó mérleget már csak termékcsoporthoz tartozó adatokból és nem ágazati adatokból lehet összeállítani. Közismert, hogy az értékesítés és az anyagráfordítások termékcsoporthoz szinten ilyen részletességgel nem állnak rendelkezésre, és még a vállalati bizonylati rendszer alapján sem állapíthatók meg megfelelő pontossággal. Ha nagy erőfeszítéssel, pénzt és időt nem kímélve, összeállítanánk 4–500-as szektorbontásban mérlegeket, kérdéses, hogy milyen típusú elemzésre adnánk lehetőséget. Itt már ugyanis nem ágazatok egymás közti kapcsolatairól, hanem termékcsoporthoz tartozó kapcsolatokról lenne szó, ahol a tartós tendenciák feltárására viszonylag kevesebb a lehetőség, és jóval több a véletlen elem. Ezenkívül a legjobb szervezés mellett is fennállhat annak veszélye, hogy elég nagy hibaszázalékkal tudnánk az adatokat megkapni, elég sok lenne a bizonytalansági tényező, ami korlátozná az adatok elemezhetőségét. A túlzott részletességű mérlegek esetében a koefficiensek stabilitása is kevésbé érvényesül.

A magam részéről tehát az aggregálás tekintetében azt a nézetet képviselem, hogy a kismérlegek mellett, a mintegy 80–100 szektor bontású mérlegek még jól kezelhetők, és a gyakorlatban megfelelően használható aggregálási formát jelentenek. Azt, hogy vajon miért tartom jobbnak a 80–100 szektoros, mint például az 50–60 szektoros mérlegeket, nehezebb indokolni. Úgy hiszem, hogy az ipart érdemes és szükséges is iparágankénti bontásban vizsgálni, s a többi népgazdasági ágat is – lehetőség szerint – ágazati, esetleg szakágazati mélységig. A kérdés természetesen úgy vetődik fel, hogy ki és mit akar elemezni. Ha ugyanis a népgazdasági ágak egymás közti kapcsolatait vizsgáljuk, ehhez a kismérlegek is elég-ségesek. Ha viszont a népgazdaságon belül az ipar, a mezőgazdaság és az egyéb területek részletesebb kapcsolatait, a szakágazatok egymásra utaltságát, tartalmi mutatóit kívánjuk tanulmányozni, akkor a szakágazati mélység – amelynek az iparban az iparágas bontás felel meg – az indokolt. Tapasztalataink – erre a későbbiekben még utalni kívánok – szintén ezt a megoldási módot támasztják alá.

2. A homogeneitás szükséges foka

E kérdés tekintetében is eléggé különbözőek a nézetek nemcsak térben, hanem időben is. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozók nézetei térnek el sok esetben az Országos Tervhivatalban dolgozókéktól, hanem azt is, hogy az évek során egy munkaterületen dolgozó, sőt ugyanazon munkatársak nézetei is változtak. Tervező szerveink munkatársai sokáig egymás mellett használták a forgalmi szemléletű és a termelési szemléletű mérlegeket, amelyek közül az első korántsem volt homogén, ráfordítási együtthatói 2–3 éves távon túl a legnagyobb jóindulattal sem tekinthetők stabilaknak (például a kereskedelmi ágazatoké!). Saját munkaterületünkön, a Központi Statisztikai Hivatalban is gyakran különböző nézetek uralkodtak a szükséges profiltisztítás mértékét illetően.

A homogeneitás fokát elsősorban olyan szempontból érdemes vizsgálni, hogy mennyire befolyásolja, illetve befolyásolhatja az egyes ágazatok inhomogén volta a halmozott és teljes tartalommutatókat. Ha ugyanis a leválasztandó idegen profil értékesítési és ráfordítási szerkezete nem nagyon tér el az ágazat főprofiljába tartozó tevékenységek elosztási és ráfordítási szerkezetétől, akkor a kérdést fel sem kell vetni, mert nyilvánvaló, hogy nincs szükség profiltisztításra. Ez azonban a legritkább eset. Általában olyankor merül fel a profiltisztítás gondolata a gyakorlatban, amikor az idegen profil eléggé eltérő ráfordítási szerkezetű, mint például az iparvállalatoknál végzett építőipari termelés vagy a gépiparban végzett öntödei tevékenység esetében. Végül a homogeneitás biztosításánál nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy csak olyan tevékenységeket válasszunk le, amelyeknek ráfordításai megfelelő számviteli, statisztikai bázison megállapíthatók, és így a tevékenységnek egyik ágazatból a másikba való átvitelével nem torzítjuk a mérleg adatait.

A statisztikusok között is volt korábban olyan nézet, hogy kell és érdemes a minél nagyobb fokú homogeneitás biztosítására törekedni, tehát a kisebb volumenű, de eltérő elosztási és ráfordítási szerkezetű, idegen profilú tevékenységeket is le kell választani, és a „helyükre” kell tenni.

Ma már inkább úgy fogalmaznám a problémát, hogy olyan mértékben célszerű a homogenitásra törekedni, amennyire azt a ráfordítási koefficiensek reálisan értékelhető volta megkívánja és annyira, hogy az adatok az előző időszak adataival nem túlzottan nagy munkaráfordítással összehasonlíthatóvá tehetőek legyenek. Néhány példán szeretném érzékeltetni ezt.

Feltétlenül szükséges például a gépgyártásban működő öntödék adatainak különválasztása. Itt ugyanis a tevékenység jellege, értékesítési és ráfordítási szerkezete, más ágazatokkal való kapcsolatai alapvetően eltérnek a gépipari ágazatok fő tevékenységétől. Vagy ugyanennyire fontosnak tartom az építőipari tevékenység leválasztását, de csak azokból az ipari ágazatokból, ahol ez a tevékenység számottevő nagyságrendű. Nem tartom azonban szükséges követelménynek, hogy például a gépiparon belül az egyes ágazatok más gépipari ágazatba tartozó profilidegen tevékenységét leválasszuk, és az adatokat egy sor becsléssel átrendezzük. E tekintetben is célszerű stabilitásra törekedni, tehát a különböző évek mérlegeiben azonos mélységig biztosítani a profiltisztaságot. A maximális mértékű profiltisztításra már csak azért sem törekedhetünk, mert bizonyos ponton túl megoldhatatlan problémákkal állunk szemben. Ilyen például az ikertermékek, a melléktermékek közismert problémaköre vagy az iparvállalatok olyan jellegű kiegészítő tevékenysége, amelynek ráfordításai összefonódnak az alaptevékenységével.

A homogeneitás igényét kétségtelenül jobban kielégítik a termékcsoporthoz összeállított mérlegek, mint a szervezeti (vállalati, szövetkezeti) adatok alapján állók. Látszólag tehát az lenne kívánatos, ha a számbavételi egység kiválasztását megváltoztatnánk. Egész számviteli és statisztikai rendszerünk azonban a mai megoldás helyességét támasztja alá, hiszen csak ilyen módon tudunk reális adatokat kapni. A vállalatok kiegészítő tevékenységével kapcsolatban a probléma úgy vetődik fel, hogy az a tevékenység jellege szerinti ágazatba vagy abba az ágazatba tartozzék-e, amelyet kiszolgál? Véleményem szerint e kérdést nálunk ma a szervezeti határok szempontjából egyértelműen úgy dönthetjük el, ha a kiszolgáló, kiegészítő tevékenységeket (például gépjavítás, karbantartás) ahhoz az ágazathoz soroljuk, amelynek érdekében munkájukat végezték.

A homogeneitás követelménye a mérleget felhasználó szemszögéből más módon is felvetődhet. A tervezők esetében például az a – teljesen jogos – szemlélet érvényesül, hogy mivel szervezeti alapon terveznek, a „homogeneitást” is szervezeti mélységig lehet csak figyelembe venniük. Ilyen esetben a profiltisztítás nem segít, inkább akadályozza a felhasználó munkáját. (Bár a magam részéről eléggé vitathatónak tartom azt, hogy az így számított tartalommutatók hosszabb távú tervezési feladatok megoldására eléggé megbízhatók-e.)

3. Az összehasonlíthatóság biztosítása

Ezzel kapcsolatban két kérdéscsoport merül fel. Az első a dinamikai összehasonlíthatóság kérdése, amelyet az előzőkben is már többször említettem, s amelyre itt csak röviden kívánok utalni. A második a nemzetközi összehasonlításokhoz szükséges formai és tartalmi összehangolások kérdése.

A dinamikai összehasonlítás kapcsán a korábban említetteken kívül hangsúlyozni kívánom, hogy alapvető tartalmi kérdésekben vagy alapvető számviteli, módszertani megoldások tekintetében feltétlenül biztosítani kell az összehasonlíthatóságot, az azonos megoldási módokat. E tekintetben elég sok problémánk volt a múltban és van ma is. Minden olyan változás ugyanis, amelyet a számviteli előírások egyik évről a másikra bevezetnek, alapjaiban rendítheti meg a mérlegek összehasonlíthatóságát. Közismert, hogy amikor a felújítások elszámolásának rendszerét megváltoztatták, ez jelentős mértékben hatott a mérlegek adataira. Talán még szemléletesebb az a példa, hogy az 1965-ös mérleget az 1968-as mérlegtől „egy mechanizmus” választja el, és az összehasonlíthatóság csak igen sok pótlólagos munkaráfordítással, az 1965. évi adatok elég nagy mértékű módosításával, kiegészítő számításokkal biztosítható.

Az nyilván a mérleg felhasználóinak egyikében sem – így bennem sem – merült fel, hogy a dinamikai összehasonlíthatóság szempontjából bármely jelentős változás hatásának kiküszöbölését elkerülhetnénk. E tekintetben arra is gondolnunk kell, hogy a közvetlen ráfordítási koefficiensek vagy a tartalommutatók egyik évről a másikra, de még 3–4 éves távon is csak kevéssel változnak, s ilyen esetben az összehasonlíthatóságot torzító tényezők téves következtetések levonását is eredményezhetik.

Más a helyzet a nemzetközi összehasonlításoknál, ahol főként a nagyságrendi különbségeket akarjuk feltárni. Bár a statisztikai jellegű nemzetközi összehasonlításokban az ágazati kapcsolati mérlegeket még csak elvéve alkalmaztuk, már az eddigiek alapján nyilvánvalóvá lett, hogy e tekintetben elég, ha mértéktartóbb összehasonlíthatósági követelményeket állítunk magunk elé. Úgy vélem, feltétlenül összehasonlíthatóvá kell tenni az ágazatok alapvető tartalmát. Ezt részben bi-

zonyos – természetesen csak a nagy volumenű – tevékenységek adatainak átrendezésével, részben összevonásokkal, tehát erősebb aggregációval biztosíthatjuk. Célszerű arra törekedni, hogy az import elszámolása tekintetében azonos megoldási módot válasszunk. Nem kell azonban minden részletben összehasonlítható adatokat előállítani. A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága keretében végzett módszertani előkészítő munkánk és az Európai Gazdasági Közösség gyakorlati munkáinak tapasztalatai úgyszintén azt igazolták, hogy a lényeg az azonos tartalmú és többé-kevésbé homogén ágazatok előállítása, és nem lényeges az, hogy ezt a fokú homogeneitást milyen módon érik el. Mind a saját tapasztalataink, mind a nemzetközi irodalom alapján úgy tűnik, nyugodtan összevethetjük a termékcsoportokból összeállított ágazatok adatait a megfelelően profiltisztított, de alapvetően vállalati (és nem termékcsoport) bázisra épülő adatainkkal. Az eredmények realizálását ezek az eltérések nem befolyásolják.

Még szűkebb területre vonatkozó tapasztalataink alapján kevesebb biztonsággal ugyan, de azt is mondhatjuk, nem feltétlenül szükséges, hogy azonos valutában és azonos árrendszerben álljanak rendelkezésre az összehasonlítandó országok adatai. E téren ugyanis alapvető akadállyal állunk szemben: az azonos valutára való átszámítás nehézségei és bizonytalansági tényezői, a megfelelő árkoeficienssek problémái, valamint ennek hibahatárai ismeretesek. Az ún. bolgár-magyar összehasonlításban kalkulatív árakkal is dolgoztunk, és esetünkben eléggé megnyugtató eredményeket kaptunk, bár általános módszernek ezt ma még nem merném ajánlani. Kétségtelen azonban, hogy az eltérő valutában összeállított mérlegek is alkalmasak arra, hogy bizonyos korlátok között összehasonlítsuk a különböző országok adatait, és ezek közül is elsősorban a szerkezetre vonatkozó információink lesznek megbízhatók.

AZ ÁGAZATI KAPCSOLATI MÉRLEGEK FELHASZNÁLÁSA KÖZGAZDASÁGI ANALÍZISEKBEN

a) *Ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása strukturális analízisekben.* Tapasztalataink szerint az ágazati kapcsolati mérlegek rendkívül alkalmasak szerkezeti vizsgálatokra, s e tekintetben kétfajta szerkezeti vizsgálatot tartok különösen jelentősnek:

vizsgálhatók e mérlegek segítségével a különböző ágazatok értékesítési szerkezete, elosztási kapcsolatai;

vizsgálhatók ezenkívül a ráfordítási szerkezetek, tehát a részletes termelési struktúra.

Ugy vélem, hogy az utóbbiak tekintetében különösen sok új elemet, új elemzési lehetőséget adtak az ágazati kapcsolati mérlegek. A halmozott és a teljes ráfordítási mutatók ugyanis éppen a ráfordítási struktúra különböző tényezőit, a közvetlen és a közvetett ráfordítások mértékét és arányait jellemzik. E tekintetben elég sok gyakorlati tapasztalatról számolhatunk be. A Központi Statisztikai Hivatal iparstatisztikai elemző tevékenységében az ágazati kapcsolati mérlegek ráfordítási mutatói most már polgárjogot nyertek és nemcsak az egész ipar strukturális átalakulását, változásait és ennek tényezőit vizsgáljuk segítségükkel, hanem az ipar különböző ágazatait is. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a hosszú távú ipari elemzésekben és a 15 éves tervezés alapozó tanulmányának kidolgozásában is nagy jelentőségűek voltak az input-output technikával számított különböző tartalommutatók.

E tekintetben nemcsak a mérleg belső matrixából rendelkezésre álló anyagfelhasználási adatok a számottevők, hanem a mérleghez kiegészítésül kidolgozott

vektorok segítségével kiszámított egyéb tartalommutatók, mint például a létszám-igényesség, az álló- és forgóeszköz-igényesség stb. mutatószámai is.

Az input-output technikát felhasználó strukturális analízis már egy adott év vizsgálatakor is igen sok elemzési lehetőséget biztosít. Összevethetők egymással a népgazdaság különböző ágazatai, az iparon belül a különböző iparágak közvetlen, közvetett és az importon, valamint az amortizáción keresztülgyűrűző ráfordítás mutatói, s e tekintetben különböző sorrendiség alakul ki az ipari ágazatok között aszerint, hogy a közvetlen, a halmozott vagy a teljes ráfordítási mutatókat vesszük figyelembe.

Nem elhanyagolható az értékesítési struktúra vizsgálata, bár kétségtelen, hogy ebből a szempontból a hagyományos elemzési eszközök is elég sok tájékoztatást adtak, ezeket azonban az ágazati kapcsolati mérlegek konzisztens rendszere további gazdag tapasztalati anyaggal bővíti ki. Úgy hiszem, hogy az elemző közgazdász részére nemcsak az az érdekes, hogy a különböző ágazatok milyen mértékben járulnak hozzá a különféle végső felhasználási célok biztosításához, hanem az is, hogy milyen mértékűek az egyes termelőágazatoknak más termelőágazatok szűkebb vagy szélesebb körével való kapcsolatai. Ennek alapján jól szemléltethető, hogy egy-egy ágazat erőteljesebb mértékű fejlesztése milyen más hazai ágazatok fejlesztését igényli, és milyen mértékben köt le pótlólagos importot. Az ágazati kapcsolati mérlegek segítségével – egyetlen év adatai alapján is – jól szemléltethető az, hogy milyen mértékű az egymáshoz kötődés az ágazatok között. Ezzel kapcsolatban a Központi Statisztikai Hivatal egy korábbi tanulmányára utalnék, amelyben az ágazatokat 4 csoportra rendeztük aszerint, hogy termelésük milyen mértékben kerül az iparon belül továbbfelhasználásra, mennyire ellátói ezek más ipari ágazatoknak, illetve más nem ipari termelőágazatoknak.

Végül és nem utolsósorban a strukturális analízisekhez sorolnám az egyes ágazatok saját termeléséből és kiegészítő importjából származó forrásaink összetételét, az ún. C típusú mérleg segítségével. Ez a mérlegfajta még talán kisebb mértékben került az eddigi gyakorlati munkánkban alkalmazásra, mint ahogy azt jelentősége indokolná. Az esetek többségében a statisztikai, közgazdasági analízisekben a B típusú mérleggel dolgozunk, tehát a hazai ágazatok saját termelésének kapcsolatait vizsgáljuk, és az importot egy összevont importvektorként kezeljük. Legalább ilyen érdekes véleményem szerint az is, hogy milyen mértékű kiegészítő importot igényelnek az egyes ágazatok, illetve igényel a magyar népgazdaság, hiszen ennek értékelése is elég sok vitatott nézetben kapott teret. (Ezzel kapcsolatban szeretnék utalni arra, hogy az Országos Tervhivatal Hosszú Távú Iparfejlesztési Bizottságában a hosszú távú tervek alapozó tanulmányának vitáján több alkalommal került szóba az, hogy exportnövelő politikát vagy importkorlátozó politikát folytassunk-e, és úgy hiszem, hogy ilyen esetekben is célszerű lenne, ha a közgazdászok szeme előtt nemcsak a közvetlen export és import mutatószámai, hanem ugyanakkor a továbbgyűrűzött, tehát a halmozott import mutatószámai is megjelenének.)

b) *Az ágazati kapcsolati mérlegek felhasználása dinamikai elemzésekhez.* E kérdések tekintetében szűkebb hazai bázisra támaszkodhatunk, és azt hiszem, hogy ez érthető.

Dinamikai összehasonlításra eddig ugyanis az 1961. és az 1965. évi mérlegek alapján nyílt elsősorban lehetőségünk, hiszen az 1959. és 1961. évek között még olyan kevés volt az időeltérés, hogy itt jelentősebb tendenciaváltozásról nem lehetett szó. Az 1968-as mérleg alapján pedig még csak most kezdetünk elemzéseket készíteni, hiszen még az alapmérleg sem régen készült el.

A dinamikai elemzéssel kapcsolatos tapasztalataink elsősorban az összevont kismérlegek gyakorlati felhasználására alapozódnak. E tekintetben azonban igen kedvező eredmények mutatkoztak, és a dinamikai elemzésben nagyon hasznos segédeszközt kaptunk az ágazati kapcsolati mérleg mutatószámaiból. Dinamikai elemzéshez számos résztanulmány, ágazati elemzés kidolgozásakor is alkalmaztak ágazati kapcsolati mérleg mutatószámokat éppen a hosszú távú tervezés ágazati alapozó tanulmányainak készítése során. E helyütt is elsősorban a Nehézipari Minisztérium és ezen belül a vegyipar jár az élen, ahol igen gyorsan, talán az elsők között kezdték el ezt a módszert a gyakorlati elemzésben is hasznosítani. Tudomás szerint a gépipar és a mezőgazdaság kivetített részmérlegei is készülőkben vannak, 1–2 éven belül itt is gazdagabb tapasztalati anyag fog már rendelkezésre állni.

A dinamikai vizsgálatoknál a legfontosabb követelmény az, hogy képünk legyen az adatok összehasonlíthatóságának mértékéről, illetve az ezt befolyásoló tényezőkről és azok hatásáról. Ez tehát azt az igényt támasztja, hogy a témát dinamikában elemző közgazdásznak jártasnak kell lennie az input-output technikában is ahhoz, hogy a közvetlen, a halmozott és a teljes ráfordítási együtthatókat az elemzésben fel tudja használni. Ez pedig nem kis követelmény.

Ugy hiszem, hogy az időbeli összehasonlításoknál a népgazdasági szintű vizsgálatok az elsődlegesek, a leghangsúlyosabbak, és talán a leggyakrabban ezek is nyernek alkalmazást. Fontosnak tartom emellett azt is, hogy a jövőben más jelentős ágazatok, elsősorban a gépipar fejlődésének elemzésében is nagyobb szerephez jusson ez a rendkívül fontos és hasznos segédeszköz.

A dinamika tekintetében elsődlegesen a ráfordítási szerkezet változásait elemeztük és az ágazati kapcsolati mérleg kiegészítő vektorai alapján számított tartalommutatókat.

Különös figyelmet kapott eddigi munkánkban néhány fő téma: az ipar és az egyes ipari ágazatok

importigényességének,
energiaigényességének,
létszámigényességének, illetve reciprokaként népgazdasági szintű termelékenységének,
eszközigényességének

változása. Részletesen vizsgáltuk a változások fő tényezőit, tehát a közvetlen és a más ágazatokon keresztülgyűrűző közvetett ráfordítások alakulását. Úgy vélem, hogy ezek a vizsgálatok elég sok új ismeretanyagot adtak. A dinamikai vizsgálatokban is külön figyelmet fordítottunk a végső felhasználás összetételének változását befolyásoló tényezők alakulására, s ezen belül is az elég dinamikusan változó export és a beruházások változásaira s ennek elemzésére.

E tekintetben sokfajta vizsgálatot végeztünk különféle szempontokból. A teljesség igénye nélkül említek erre néhány példát:

– Vizsgáltuk, hogy az egyes ipari ágazatok bruttó termelése a különböző években közvetlenül és közvetve milyen végső felhasználási célt szolgált, hogyan oszlott meg a végső felhasználás elemei szerint. Megállapítottuk azt például, hogy a gépipar bruttó termelésének közel 38 százaléka szolgált 1964-ben a beruházás céljait, 1966-ban már csak 28 százaléka.

– Vizsgáltuk az ipari ágazatokban foglalkoztatottak számának megoszlását a végső felhasználás elemei szerint a különböző években.

Az ilyen típusú elemzésekre hagyományos eszközökkel korábban nem volt lehetőségünk.

c) Az ágazati kapcsolatok mérlegeinek felhasználása nemzetközi összehasonlításra. Ebben a témakörben kisebb mértékben támaszkodom a hazai, illetve külföldi tapasztalatokra és nagyobb mértékben a saját elképzeléseimre. Konkrét, kétoldali nemzetközi összehasonlításban eddig egy alkalommal volt módunk felhasználni az ágazati kapcsolati mérlegeket, éspedig a bolgár és a magyar népgazdaság összehasonlítása kapcsán. Ez a tanulmányunk az 1965. évi magyar és az 1963. évi bolgár adatokon alapult.² Itt csak az említett munka során szerzett főbb tapasztalatokra szeretnék utalni.

A kétoldali összehasonlítás alapján az a nézet alakult ki, hogy jól jellemezhető az ágazati kapcsolati mérlegek segítségével – ha azok többé-kevésbé összehasonlítható tartalmúak és szerkezetűek – a két ország ráfordítási szerkezetének és tartalommutatóinak eltérése. A ráfordítási és a tartalommutatók közül azok a mutatószámok voltak nagyobb megbízhatósági fokkal elemezhetőek, amelyek számlálójában és nevezőjében egyaránt értéki adatok szerepeltek. Ilyenek például az egyes ágazatok más ágazatokból származó anyagráfördítési mutatói vagy az egyes ágazatok bértartalma, állóeszköz-lekötése stb. Kevésbé reális eredményt adtak és így az elemzésben kevésbé voltak hasznosíthatók azok a mutatószámok, ahol naturáliákat viszonyítottunk értéki adatokhoz. Ilyenek voltak például az egyes ágazatok létszámtartalom-mutatói, illetve az ezek alapján számított népgazdasági szintű termelékenységi mutatók. Ezeknél a mutatószámoknál az eltérő árarányok torzító hatása erősebben érvényesült, mint a tisztán értéki mutatóknál. A bolgár-magyar összehasonlítás alkalmával végül is az elemzésből kihagytuk a teljes létszámráfördítések összehasonlítását, mert az adatok realitásában magunk sem hitünk.

A nemzetközi összehasonlítások tekintetében már ennek az egy konkrét munkának kapcsán is, de elméleti megfontolások alapján is az a nézet alakult ki, hogy elsősorban összevontabb aggregátumok összehasonlítására lehet és célszerű törekedni a nemzetközi összehasonlításoknál, itt tehát a mintegy 20 ágazatra összevont ágazati kapcsolati mérlegeket az elemzéshez elegendőknek és megbízhatóknak is tartom.

Igen alkalmas a mérleg arra, hogy az összehasonlításra kerülő országok árrendszereinek sajátosságairól és eltéréseiről képet alkothassunk. Ezt különösen abban az esetben tudjuk elvégezni, ha rendelkezésre állnak, illetve kiszámíthatók mindkét ország mérlegének adatai valamilyen ráfordításarányos kalkulatív áron is. Meg kell mondanom, hogy a bolgár statisztikusokkal közösen végzett munkában nem az elvileg leghelyesebb ártípus mellett kötöttünk ki, hanem azt az ártípust választottuk, amelyik számítástechnikailag a legegyszerűbb volt, tehát értékarányos árakkal számoltunk, a népgazdasági tiszta jövedelmet a különböző ágazatokban kifizetett bérek és jövedelmek arányában osztottuk fel. Kétségtelen, hogy ez a megoldás elvileg nem a legmegfelelőbb, arra azonban alkalmas volt, hogy egy meghatározott szempontból azonos árrendszerben vessük össze a két ország elosztási és ráfordítási szerkezetét oly módon, hogy azt az árszintkülönbségek ne zavarják. Így arra is módunk volt, hogy a ténylegesen érvényesülő árakon összeállított elosztási és ráfordítási szerkezetet összehasonlítsuk a kalkulatív árakon meghatározott megosztási arányokkal, s így képet alkossunk arról, hogy az egyes országokban ténylegesen érvényesülő árrendszerek eltérései milyen irányban és

²Lásd: A Bolgár Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság népgazdaságának összehasonlítása az ágazati kapcsolatok mérlege alapján. Statisztikai Időszaki Közlemények. 136. kötet. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1969. 147. old.

Dr. Rácz Albert: A bolgár és a magyar népgazdaság néhány fontosabb területének összehasonlítása. Gazdaság, 1969. évi 3. sz. 89–105. old.

mértékben (nagyságrendben) befolyásolják a vizsgált országok közötti strukturális különbségeket.

A nemzetközi összehasonlítás szempontjából mind a ténylegesen érvényes árrendszerben megállapított struktúra, mind pedig a kalkulált árakon meghatározott struktúra összevetése szükséges, hiszen mindegyik más és más szempontból világítja meg a szerkezeti eltéréseket. Az egyes országok ténylegesen érvényesülő árrendszere önmagában is befolyásolhatja és kétségtelenül befolyásolja is a termelési és a ráfordítási arányokat. Nyilvánvaló például, hogy ahol lényegesen olcsóbb (relatív) az olaj, mint a szén, ott a fogyasztók jobban fognak törekedni az olaj alkalmazására, és ez a tény egymagában is hatással van az energiaszerkezetre és annak változására. Jogosan tételezhetjük fel, hogy az árak relatív szintje és a fogyasztás volumene között elég szoros pozitív korreláció áll fenn.

Úgy vélem, hogy az ágazati kapcsolati mérlegek alapján készíthető nemzetközi összehasonlítások tekintetében még csak nagyon óvatos és nagyon kezdeti lépéseket tettünk meg. A bolgár–magyar összehasonlításokon kívül különböző elemzéseinkben figyelembe vettük az Európai Gazdasági Közösség országainak ágazati kapcsolati mérlegeit, és anélkül, hogy mérlegünket ezekkel összehasonlíthatóvá tettük volna, megkíséreltük a hazai adatokat a hat ország adataival összevetni.

Ezzel azonban korántsem merítettük ki az ilyen jellegű nemzetközi összehasonlítási lehetőségeket.

Szélesebb bázist fog adni az összehasonlításokra az, ha tapasztalataink lesznek arról, hogy a KGST-országok mennyiben érvényesítették munkájukban azt a KGST Statisztikai Állandó Bizottsága által kidolgozott és elfogadott ajánlást, amely az 1968 vagy ahhoz közel álló évekre vonatkozóan egységes módszertani elvek alapján összeállított mérlegek kidolgozását javasolta. Az ezzel kapcsolatos tapasztalatcserét ebben az évben bonyolítjuk le, és az év végén már képünk lesz arról, hogy mennyiben állnak rendelkezésre a KGST-tagországaiban azonos vagy eléggé közeli évekre vonatkozóan azonos aggregálású és tartalmú mérlegek. Úgy hiszem, hogy ha ilyen mérlegek már birtokunkban lesznek, ezek alapján a KGST-országok belső szerkezetének összehasonlítására jóval nagyobb lehetőségünk fog nyílni, mint az eddigiek során a KGST különböző állandó bizottságai keretében.

A nemzetközi összehasonlítások tekintetében ma még a kétoldalú összehasonlítások lehetőségeit sem merítettük ki, sőt e téren is csak az első lépéseket tettük meg. Úgy hiszem, hogy a kétoldalú ipari összehasonlítások esetében a jövőben többször kell és fogjuk is az ágazati kapcsolati mérlegek módszerét – mint a hagyományos elemzési eszközök egyik igen fontos kiegészítőjét – alkalmazni.

*

Az elmúlt évek nemcsak arra adtak lehetőséget, hogy az ágazati kapcsolati mérlegeket elemző munkánkban gyakrabban használjuk fel, hanem a módszert a gyakorlati tapasztalatok alapján tovább is fejlesztettük. Ma már nagyobb biztonnággal merjük és tudjuk is ezt az eszközt alkalmazni, jobban ismerjük a mérlegmódszer lehetőségeit és buktatóit is. Nagyjából kialakult, hogy milyen területen és milyen mértékben alkalmazhatók ezek a módszerek. Hangsúlyozni szeretném végül, hogy az ágazati kapcsolati mérlegeket nem tartjuk valamilyen egyedül üdvözítő elemzési eszköznek, nem tartjuk statisztikai csodafegyvernek – egyébként nem hiszem, hogy bármilyen mutatószám-rendszer egymagában alkalmas lehetne minden elemzési igény kielégítésére –, hanem a statisztikai elemzés egyik fontos és a hagyományos mutatószámokat kiegészítő, teljesebbé tevő eszközének.

РЕЗЮМЕ

В ходе истекших 12 лет в венгерском народном хозяйстве постоянно расширялась сфера применения межотраслевого баланса. В настоящее время этот метод используется в экономических анализах, планировании, в области анализа цен и планирования системы цен. Автор подытоживает практический опыт отечественного использования межотраслевого баланса, уделяя при этом особое внимание экономическим анализам. В вводной части приводятся предъявляемые к форме и содержанию требования, которые могут оказать воздействие на практическое применение балансов. Сюда относятся: степень агрегирования и гомогенности, вопросы сопоставимости во времени и пространстве.

В связи с применением межотраслевых балансов в экономических анализах автор приводит области, где достигнуты значительные практические результаты. Сюда относятся исследования структуры, динамические анализы и в меньшей мере международные сравнения. В ходе проведения этих анализов уделялось большое внимание исчислению различных показателей экономической эффективности, в том числе исследованию доли импортных материалов и энергии в выпускаемой продукции, народнохозяйственной производительности труда и фондоемкости. Подытоживя полученный до сих пор опыт автор устнавливает, что межотраслевые балансы представляют собой полезное дополнение традиционных методов статистического анализа.

SUMMARY

In the last twelve years the application of input-output tables spread more and more in the national economy of Hungary. This method has already gained ground both in economic analyses and in planning as well as in price analyses and in planning the price system. In the article the practical experiences of the application in Hungary are summarized with special regard to the economic analyses. By way of introduction the requirements of the form and content which may influence the practical application of the tables are set forth, such as the extent of aggregation, the degree of homogeneity and the comparability in time and space.

In connection with the application of input-output tables in the economic analyses, the author presents the fields in which significant practical results could already be met so far. Such are the structure investigations, the dynamic analyses and, to a lesser extent, the international comparison. In all these analyses great attention has been paid to the calculation of the various efficiency indicators, among them to the investigation of the import intensity, energy intensity, productivity on national economy level as well as capital intensity. Summing up the experiences the author states that input-output tables are useful amplification of the traditional statistical analytic methods.

A GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMSTATISZTIKAI RENDSZEREK ÖSSZEFÜGGÉSEI*

DR. MÓD ALADÁRNÉ

A nyugati országok statisztikai gyakorlatában a „nemzeti” és „társadalmi” számlarendszer (National és Social Accounts) fogalmát kezdetben szinonimaként kezelték. Így az ENSZ által erre a célra létrehozott bizottság első, 1945-ből származó jelentése még a „Nemzeti jövedelem mérése és Társadalmi Számlarendszer kialakítása” címet viseli. Napjainkban is előfordul még hasonló szóhasználat, amire példa az 1965-ben „Társadalmi Számlarendszerek Anatómiája”¹ címmel megjelent munka, mely az SNA, az OEEC által kidolgozott, valamint az MPS rendszerrel foglalkozik. Ugyanakkor az eredetileg Társadalmi Számlarendszernek nevezett rendszer ma már széles körben Nemzeti Számlarendszer néven ismeretes. Az eredeti rendszernek szintén az ENSZ égisze alatt elkészült legújabb verziója is a „Nemzeti Számlarendszer” (System of National Accounts – SNA) megjelölést viseli. A „társadalmi” és „nemzeti” jelző egyaránt indokolt annyiban, hogy e rendszerek a társadalomról, a nemzetéről mint egészről adnak képet. Annyiban azonban egyik sem pontos, hogy a szóban forgó rendszer a nemzetnek, a társadalomnak csak egyik oldalát – a gazdaságit – öleli fel, ami nem jut kifejezésre a megjelölésben. Saját gyakorlatunkban jobban igyekeztünk közelíteni a tartalmat azáltal, hogy rendszerünket „Népgazdasági Mérlegrendszer” megnevezéssel jelöljük. Ezzel egyben lehetőség nyílik egy a gazdaságon túlmenő területekkel foglalkozó rendszernek más, egyértelműbb megjelölésére.

Noha az átfogó statisztikai rendszerek terén eddig a legjelentősebb eredmény a különböző nemzetgazdasági számla-, illetve mérlegrendszerekhez fűződik, ezek átfogó voltak ellenére sem elégítenek ki minden követelményt, éppen azért, mert a társadalomnak bár alapvető, de mégis csak egyik aspektusáról, a gazdaságról nyújtanak képet. Mind általánosabb ugyanis az a felismerés, hogy a gazdaságon túl a társadalom egészéről van szükség átfogó képre. Természetesen, amikor a társadalom „egészéről” beszélünk, ez nem érthető szó szerint, hiszen a társadalmi élet egyes rendkívül fontos aspektusai kívül esnek a statisztikai mérhetőség körén. Így a gyakorlati követelmény olyan statisztikai rendszer kialakítása, amelynek segítségével a számszerűen jellemezhető alapvető társadalmi viszonyokról lehet képet alkotni.

A gazdasági folyamatok mellett a szélesebb értelemben vett társadalmi folyamatok, társadalmi körülmények iránt világszerte fokozódó érdeklődés nyomán újab-

* A II. Ökonometriai Világkongresszusra (Cambridge, 1970. szeptember 7–14.) felkért előadás némileg bővített szövege.

¹M. Yanovszky. London. Chapman and Hall. 1965.

ban találkozhatunk olyan gyakorlattal, mely a társadalmi számlarendszer fogalmát már nem a gazdasági, hanem kifejezetten a társadalom, a lakosság körülményeinek jellemzésére szolgáló rendszer céljaira használja. Erről számolt be P. Gavanier, a Közös Piac Statisztikai Hivatalának igazgatója a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1969. évi londoni ülésén. Ismertette az általuk kialakított „Társadalmi Számlák” rendszerét, mely a szociális kiadásokat, lényegében a társadalmi juttatásokat kívánja felölelni. A rendszer azonban egyelőre még a saját programnak is csak viszonylag leszűkített részére: lényegében a társadalombiztosítás által felöltött körre szorítkozik.

Az alábbiakban két célt kívánok közelíteni: egyrészt, hogy vitára bocsássam elképzeléseimet a szerintem szükséges különböző átfogó statisztikai rendszerek jellegéről, egymáshoz való kapcsolatáról, másrészt hogy számszerű illusztráció tükrében bemutassam, mennyiben sikerült ezeket az elképzeléseket a gyakorlatban munkánkban Magyarországon megközelíteni.

A társadalmi körülmények átfogó tükrözésére alkalmas statisztikai rendszer iránti szükséglet felismerése tehát széles körű, a megvalósítás azonban még nagyon kezdeti stádiumban van.

Egy ilyen jellegű statisztikai rendszer célját tekintve meglehetősen egyöntetűség uralkodik: legyen eszköz a társadalom állapotának átfogó megítéléséhez, nyújtson segítséget az állam vezetői számára a teendők meghatározására, s ezzel összefüggésben nyújtson alapot a különböző intézkedések előfeltételeinek és következményeinek megállapításához, a szándékolt vagy spontán változások jövőbeli hatásának prognosztizálásához. Mindez azonban olyan általános, hogy nem ad elég útmutatást a gyakorlati megvalósítás számára. Így tisztázatlan maga az alapkérdés is – mit értsünk ebben az összefüggésben „rendszer” alatt. E téren elég különböző nézetek tapasztalhatók. Így például – hogy csak a legfontosabbakat említsem – van olyan nézet, mely szerint a rendszer lényege az azonos számbavételi egység, s amennyiben ezeket vegyítjük, akkor az már nem „rendszer”. Van ezzel szemben olyan álláspont is, mely szerint a rendszernek nem előfeltétele az azonos számbavételi egység, sőt nemcsak lehet, hanem egyenesen kell, hogy több ilyen legyen. Felmerül továbbá, hogy a rendszer lényege az adatok egységes szervezése, mások véleménye szerint az adott feladat lényegéből – a társadalom vizsgálható területeinek sokféleségéből – következően nem lehet, de nem is célszerű erre törekedni. Tapasztalható olyan nézet is, hogy a rendszer lényege az elemi statisztikai blokkok egységes kialakítása, nyitva hagyva, hogy ezeket végül is milyen építményekhez használjuk fel. Ezzel szemben áll az a vélemény, hogy a rendszer lényege éppen a társadalom szempontjából legfontosabb területek kiválasztása, majd a kiválasztott területek sajátosságainak megfelelő (esetleg egészen különböző jellegű) alrendszerek felépítése, és az azok közti lényeges összefüggések feltárásának lehetővé tétele. Végül nézeteltérés van a tekintetben is, hogy egy ilyen rendszer képezheti-e nemzetközileg egységes ajánlás tárgyát, vagy pedig nemzetközi célra csak irányvonalak adhatók, amelyek alapján – a társadalmi problémák országok közti nagy különbségei miatt – minden országnak magának kell kialakítania a saját átfogó társadalomstatisztikai rendszerét.

Gyakran visszatérő gondolat, hogy a kialakítandó rendszer körüli nézetek sokféleségének, bizonytalanságának forrása, hogy „hiányzik az egységes elvi alap”. Analógiaként leggyakrabban az SNA-ra hivatkoznak, amelynek úgymond a Keynes-i elmélet képezi alapját. Azt hiszem ez nem elfogadható. Mind az SNA, mind az MPS rendszer képviselői több ízben megállapították, hogy e két rendszer közt nincs alapvető különbség, márpedig nehezen állítható, hogy az MPS rendszert,

amelyet az SNA-tól függetlenül építettek föl, a Keynes-i gondolat jegyében hozták létre.

Messzebbre nyúlva – *Fellner Frigyes* már 1900-ban, majd 1911–1913-ban is végzett nemzetijövedelem-számításokat, amelyek a lényegét tekintve sok rokon vonást tartalmaztak a mai nemzetijövedelem-számításokkal. Nyilvánvaló, hogy munkája független volt a harminc évvel később kialakított Keynes-i elmélettől, de nem kevésbé biztosan állítható az is, hogy munkássága – az akkori Magyarország körülményei közt – nem a marxizmus elvi alapján nyugodott.

Bár népszerűtlen dolog azt mondani, hogy „nem az elvi alap az, ami hiányzik”, ebben az esetben mégis vállalkozom erre. Szerintem ugyanis aligha lehet találni olyan átfogó elméleti koncepciót, mely a társadalmi élet általános kérdéseinek, ugyanakkor egyes konkrét vonatkozásainak is egységes keretbe foglalására alkalmas. Ha azonban gyakorlatilag alkalmazható általános elmélet nem is található, egy bizonyos: mivel a rendszer rendeltetése, hogy a társadalomról, az azt alkotó népességről adjon képet, középpontjában az embernek kell állnia, azaz az egyes kérdéseket elsősorban az egyes emberek, az emberek egyes csoportjai, illetve a társadalmat alkotó emberek összessége szempontjából kell kezelnie. Így bár a rendszerben felölelendő területek közül sok szerepelhet a gazdasági rendszerekben is, az más aspektusból – a gazdaság és nem az emberek szempontjából, és más részletességben –, ezért is sokkal nagyobb vonásokban foglalkozik azokkal. Ezen túlmenően két általános irányvonal hasznos lehet. Egyrészt a területeket és összefüggéseket úgy kell összeválogatni, hogy segítségükkel a különböző viszonylatú társadalmi különbségekről – a főbb társadalmi rétegek közt fennálló különbségekről, illetve azonosságokról – lehessen képet alkotni, másrészt alapot nyújtsonak a társadalmi körülmények és a gazdasági fejlődés közti összefüggés tanulmányozásához. Erre a célra szolgáló átfogó elméleti tétel hiányában véleményem szerint fordított módon, a társadalmi kérdések gyakorlati tapasztalásából kiindulva kell hozzákezdeni egy átfogó társadalomstatisztikai rendszer felépítéséhez. Ez azután minden bizonnyal segítséget nyújthat egy sor elméleti általánosítás, törvényszerű összefüggés feltárása számára is.

Megfelelő eredmények elérésére a népgazdasági mérlegrendszer mellett (továbbiakban NMR), mely a gazdaságról nyújt átfogó képet, véleményem szerint két további statisztikai rendszerre van szükség. Az egyiket „Társadalmi Számlarendszer”-nek nevezném (a továbbiakban TSzR), melynek célja hogy átfogó képet adjon azokról a társadalmi folyamatokról, elsősorban az életszínvonallal összefüggő kérdésekről, amelyek értékben kifejezhetők, s az érték, a pénzbeli kifejezés az egyetlen megfigyelési egység, és amelyek egységes formájú számlákban, valamint azokat kiegészítő táblázatokban leírhatók.

A TSzR-nek a következő főbb területekre kellene kiterjednie:

1. Lakossági kereseti és jövedelmi színvonal, jövedelemeloszlás.
2. Lakossági fogyasztási színvonal és szerkezet.
3. Hagyományos társadalmi gondoskodás (ilyen például az anya- és csecsemővédelem, a gyermekekről és öregekről való gondoskodás, a társadalombiztosítás stb.).
4. Egészségügyi és közoktatási ellátás, valamint munkaerőképzés (a társadalmilag szervezett keretek erejéig, ami tehát meghaladja a lakosságnak esetleg saját döntését, de mindképp saját anyagi eszközeit, azaz a megfelelő költségek nem a lakosság személyes jövedelméből, hanem közösségi forrásokból – állam, intézmények, vállalatok – nyerneket fedeztet).
5. Lakásviszonyok.

Természetesen szükség szerint más területek szintén bevonhatók a rendszerbe, ha nagyfontosságúak. A TSzR-nek ugyanis – saját eszközei keretében – elvi-

leg fel kell ölelnie minden lényeges statisztikailag jellemezhető társadalmi körülményt. Ugyanakkor a TSzR lényegében makro jellegű, bár – sajátos rendelkezésének megfelelően – mélyebb részletességűnek kell lennie, mint a népgazdasági mérleg azonos területeinek, azaz a TSzR-nek egyirányban tárgy, rendeltetés, institutionális forma, más irányban a lakosság rétegei szerint részletesebb képet kell adnia, mint az NMR-nek.

Noha a TSzR a társadalmi viszonyokat ábrázoló önálló rendszer, nem szabad függetlennek lennie a gazdaságot tükröző NMR-től. Objektív alapot nyújt erre, hogy a társadalmi körülményeket nagymértékben meghatározzák a gazdasági és a TSzR-ben felölelendő társadalmi folyamatoknak megvan a közvetlen gazdasági vetületük. Kézenfekvő, hogy a két rendszer közti kapcsolatot úgy teremtsük meg, hogy az NMR erre vonatkozó globális tételeiből indulunk ki, és megfelelő bontásokkal jutunk el a TSzR-hez.

Az ilyen TSzR egyfelől a rendszerező egységbefoglalás, másfelől a részletezés következtében már nagyon sokat mond a társadalmat alkotó népesség körülményeiről, a társadalmi viszonyokról, de a feladat jellegéből következően mégsem eleget. Mégpedig két okból. Az egyik ok az, hogy amíg a gazdaság a pénzben kifejezett érték segítségével szintetikus módon jól ábrázolható, és az értékbeni eredmények általában arányosak a szóban forgó terület tényleges jelentőségével, súlyával, addig a társadalmat érintő folyamatok jelentősége sok esetben nem felel meg az illető területtel kapcsolatos ráfordítások alapján képzett értékbeni kifejezéseknek. A másik ok az, hogy a társadalmi vetületek az emberek sokrétű szükségletei és viszonylatai következtében nem jellemezhetők elég jól a szintetikus és éppen ezért elvont érték segítségével. Az előbbiekből fakad egy második statisztikai rendszer szükségessége a társadalmi körülmények megvilágításához. Az ilyen átfogó Társadalmi Statisztikai Rendszernek (továbbiakban TS) két szempontból kellene túlmennie a TSzR-en. Egyrészt néhány kiemelt terület értékbeni képét rendeltetés és társadalmi rétegek szerint még részletesebben kell kezelnie, mint amit a TSzR keretei lehetővé tesznek, másrészt egyes fontos területekről az absztrakt értékbeni képen túlmenően, a valóság sokrétűségének megfelelően a konkrét megjelenési formákat kellően tükröző naturális mutatókból felépített részeket kell tartalmaznia. További lényeges különbség a két rendszer közt, hogy a TS-nek nem célja, hogy teljességében átfogja a társadalmi körülményeket, továbbá, hogy nem egységesen szervezett formában tartalmazza az adatokat és nem korlátozódik egyetlen számbavételi egység használatára. Ellenkezőleg, különböző alrendszerekben csak egyes kiválasztott területeket ölel fel, amelyek az egyes területek jellegének megfelelően akár nagyon különbözőképpen szervezett és prezentált adatokat és különböző számbavételi egységek alkalmazását indokolják. Ez a rendszer túlnyomórészt mikro jellegű, ahol lehetséges és kívánatos, az egyénekig, háztartásokig lemenő részletezést nyújt.

Mindez azt jelenti: a TS lényegében különböző, egymással megfelelően összefüggő alrendszerek összefoglalása. Mert nemcsak az egyes felölelendő területeket kell megfelelően kiválasztani, hanem ugyanilyen fontos az azok közti legfontosabb összefüggések megválasztása is, amelyek tükrözését a TS-ben biztosítani kell.

Amint az NMR és TSzR közt összefüggést kell teremteni, úgy megfelelő kapcsolat létesítendő a TSzR és a TS közt is. Ez úgy valósítható meg, hogy a TSzR megfelelő részeihez kell kapcsolódnia a TS keretébe illő további értékbeni részletezésnek, az utóbbiakhoz pedig logikailag illeszkedniök kell az értékbeni ábrázolást más oldalról konkrétan megvilágító, vagy azokat kiegészítő naturális mu-

tatókból felépített részeknek. Ennek biztosítása értelemszerűen megteremti a három rendszeren átfutó összefüggő lánc lehetőségét, aminek alapján a társadalomról, valamint a társadalmi és gazdasági élet összefüggéseiről megfelelő képet lehet alkotni. Ez az összefüggő lánc indulhat az NMR oldaláról csakúgy, mint a TS-éről. Az első esetben az NMR-ből a kiindulás lehet például a gazdaság egyik ágában elért jövedelem és annak megoszlása. A TSzR keretébe tartozhat a keresetek globális összegének aszerinti bemutatása, hogy az például alkalmazásban állóké vagy önállóké, vagy hogyan oszlanak meg az állam és a magánszektor alkalmazottai közt, esetleg hogyan oszlanak meg területileg stb. A TS ennek továbbvitelében kiterjedhet a keresetek részletes elemzésére, továbbá ahhoz kapcsolódva a keresők számára, a foglalkozási strukturára és az annak megfelelő képzésre, a különböző tanintézetekbe be- és kilépő tanulók számára stb. Fordítva, a TS felőli közelítésben a kiindulást a népesség számának alakulása képezheti, majd a szükséges képzés adatain keresztül lehet eljutni a munkába állás adataihoz. Értelemszerűen szintén még e rendszer keretei közé illik az utánpótlás társadalmi rétegenkénti forrásainak, a különböző foglalkozások és képzettségi szint közti kapcsolatnak, valamint a foglalkozási mobilitásnak az ábrázolása. A foglalkoztatottak ágazati strukturája képezheti az összekötő láncszemet a TSzR-hez, amelynek keretében lehet képet kapni például a keresetek ágazati megoszlásáról, ahonnan az összes keresetek tételén keresztül lehet eljutni az NMR-ben a keresetek globális megjelenéséig.

Megjegyzendő, hogy a három rendszer közti kapcsolatok nem mindig biztosíthatók teljes számszerű azonosság útján. Azt azonban el lehet és el is kell érni, hogy az eltérések ne véletlenszerűek legyenek, és azoknak okait, valamint legalább hozzávetőleges méretét ismerjük. Ennek alapján, ha másképpen nem, akkor közgazdasági becslések segítségével megfelelő levezetések készülhetnek, amelyek a különböző rendszerek közti „közlekedést”, az ezek közti kapcsolatot lehetővé teszik.

Ahogy az előzőekből látható, meghatározott viszony van a két társadalomstatistikai rendszer között. A TSzR önmagában is megállhat, míg a TS részben csak a másik segítségével válik igazában „rendszerrel”, azaz koherens, konzisztens egészé. Ennek ugyanis két tényezője van. Az egyik az, hogy a benne felölelt területek közt a legfontosabb összefüggések kimutatását biztosítani kell. Mivel azonban az egyes részek (például munkaerőforrás, -fedezet, -képzés, lakossági jövedelemeloszlás stb.) egyrészt igen különbözők, másrészt többé kevésbé önállóak, sokkal inkább az egyes részeken belüli, mint a részek közti összefüggések dominálnak. Ilyen körülmények között a TS „rendszerbeliségét”, azaz valamilyen fajta egységét főleg az biztosítja, hogy a kiválasztott, többé-kévesbé önálló különálló részek, „alrendszerek” számára a TSzR képez szilárd és átfogó vázat, az értékbeni kifejezés alapján a TSzR foglalja a TS részeit összefüggő egységes keretbe. Míg azonban a TSzR átfogóbb és egységesebb voltánál fogva bizonyos értelemben „magasabb” rangú, addig más szempontból korlátozottabb is mint a TS. Éspedig éppen általános, szintetikus és ezzel együtt elvontabb jellegéből következően, szemben a TS-sel, mely ugyan a társadalmi körülményeknek csak egyes válogatott területeit tartalmazza, de azokat mélyebben, sokoldalúbban, életesebben hozza. Mindebből teljesen világos: ebben a felfogásban az átfogó társadalomstatistikai rendszerek közül az élethez közelebb álló második nagymértékben különbözik a gazdaságitól. A gazdasággal szemben a társadalmi élet nagyobb sokrétűsége következtében ez a társadalomstatistikai rendszer sokkal kevésbé homogén, kevésbé egységes formában szervezett, mint a gazdaságstatistikai. Sokkal inkább akár lényeges mér-

tékben is különböző, többé kevésbé önálló, de egymással megfelelően összefüggő alrendszerek összefoglalása, mint egyetlen szigorúan zárt általános egység.

Felmerülhet, hogy valóban indokolt-e három különböző rendszerről beszélni, hiszen például a TSzR lényegében az NMR egyes tételeinek részletezése, és bár kétségtelenül sokkal távolabbról, de felmerülhet ez még a TS egyes részeinek, például a lakossági jövedelemstatisztikának a kapcsán is. A megkülönböztetés azonban indokolt. Mert, ha a TSzR túlnyomórészt csakugyan az NMR egyes tételeinek részletesebb kibontását jelenti is, bizonyos területek kiemelése és összefoglalása, egységes rendszerbe foglalása révén új minőséget is hoz létre. Ugyanakkor a szóban forgó részeknek a NMR-be való integrálása azok nagyobb részletessége folytán teljesen aránytalanná tenné magát a NMR-et, nem is szólva arról a logikai ellentmondásról, hogy éppen a tulajdonképpeni rendeltetés – a gazdaság tükrözése – szorulna ily módon háttérbe olyan elemek mögött, amelyek a gazdaság szempontjából nem elsőrendű jelentőségűek. És végül megtörténhet, hogy egyes esetekben a TSzR-ben a sajátos rendeltetésnek megfelelően esetleg némileg módosított fogalmakkal is kell dolgozni, természetesen úgy, hogy az eltérés világos és egyben az átmenet a NMR-hez biztosítva legyen.

Ezek azonban jobbra csak formai érvek. Lényeges ezzel szemben, hogy a TS olyan része is, mint például a lakossági jövedelemstatisztika, noha az még teljes mértékben megmarad az értékbeni keretben, sokkal többet érint, mint pusztán gazdasági kérdést, mert ugyanakkor mélyen kötött a társadalmi körülményekhez is. Így például ahhoz, hogy a jövedelmi különbségek tényezői, vagy maguknak a jövedelmi különbségeknek a hatásai feltárhatók legyenek, olyan sajátos statisztikai közelítésekkel kell élnünk, melyek minden bizonnyal túllépik egy kifejezetten gazdaságközpontú statisztikai rendszer kereteit. A szóban forgó három rendszer együtt alkalmas arra, hogy napjaink követelményeinek eleget tegyen. Már önmagukban is igen széles és értékes információt nyújthatnak, azonban ennél is több, hogy az egész terület rendszerezésével és az összefüggések feltárásával jó alapot nyújtanak bonyolultabb technikát igénylő vizsgálatok elvégzéséhez és a helyzet sokoldalú átfogó elemzéséhez.

*

A Központi Statisztikai Hivatal – jóllehet e gondolatok konkrét és tudatos megfogalmazása nélkül – több mint tíz év óta ösztönösen törekedett az előbb vázolt irányba. Így került sor arra, hogy a szóban forgó rendszer egyes elemei már kialakultak. A törekvés arra összpontosult, hogy a gazdaság és a társadalom legfontosabb folyamatairól összefüggő, átfogó képet lehessen adni. Ezt szolgálta az életszínvonal sokoldalú vizsgálatát lehetővé tevő módszerek hosszú idő alatti fejlesztése. A célhoz nagy lépéssel vitt közelebb a nemrég elkészült új népgazdasági mérlegrendszer, mely kellő módon kiterjed mind az anyagi, mind a nem anyagi termelés területeire, és felöleli mind a reál, mind a jövedelmi-pénzügyi folyamatokat. Ez jó alapot biztosít a gazdaság és a társadalom összefüggéseinek vizsgálatára. Így, bár még nem beszélhetünk egy kifejezett TSzR vagy TS rendszer létezéséről, egyes elemei azonban már megvannak ezeknek, és az előfejtélt képező fogalmi, csoportosítási és tagolásbeli egységet bizonyos területeken a három különböző jellegű rendszerbe tartozó részek tekintetében hosszú évek óta tartó munkával már megteremtettük. Eddig a lakosság jövedelme és fogyasztása az a két terület, amelyeken a helyzetet már mindhárom rendszerbe illő részek összefüggésében vizsgáljuk. A terjedelem szabta korlátok következtében itt csak a jövedelmi téma megoldásának ismertetése lehetséges. Ez azért is megengedhető,

mert ha a különböző területek konkrét sajátosságai következtében területenként némileg más-más eljárások lehetnek is szükségesek, a lényegét illetően hasonló a helyzet bármilyen területről legyen is szó. A jövedelmi kérdésnél egyébként a most kidolgozás alatt álló ENSZ-ajánláshoz („A lakosság jövedelmi, fogyasztási és vagyoni statisztikája”) igen közel álló fogalmak szerepelnek, amit az könnyített meg, hogy Magyarország szakértői aktívan részt vettek a szóban fogó ENSZ-program kidolgozásában.

1. tábla

A bruttó és a nettó nemzeti termelés, 1968

Népgazdasági ág (szervezeti elhatárolásban)	Bruttó nemzeti termelés	Összes termelő felhasználás	Nettó nemzeti termelés
	realizálási folyó áron (milliárd forint)		
Ipar	323,6	229,5	94,1
Építőipar	45,5	25,6	19,9
Mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás*	118,9	59,8	59,1
Szállítás és hírközlés	32,2	17,8	14,4
Kereskedelem**	53,4	17,1	36,3
Anyagi ágak együtt	573,6	349,8	223,8
Személyi és lakásszolgáltatás	11,0	8,4	2,6
Egészségügyi és kulturális szolgáltatás	23,6	13,1	10,5
Közigazgatás és egyéb szolgáltatás	25,0	13,0	12,0
Nem anyagi ágak együtt	59,6	34,5	25,1
Összesen	633,2	384,3	248,9

*A saját termelésű mezőgazdasági termékek termelői és fogyasztói áron értékelt különbözetével együtt.

**Vámokkal együtt.

2. tábla

A nettó nemzeti termelés értékösszetevői, 1968

Népgazdasági ág (szervezeti elhatárolásban)	Bérek és egyéni jövedelmek	Bér- és nyugdíj- járulékok	Adók és nyereség	Nettó nemzeti termelés
	realizálási folyó áron (milliárd forint)			
Ipar	37,2	9,8	47,1	94,1
Építőipar	9,6	2,1	8,2	19,9
Mezőgazdaság, erdő- és vízgazdálkodás*	46,0	2,9	10,2	59,1
Szállítás és hírközlés	8,3	2,4	3,7	14,4
Kereskedelem**	7,7	2,2	26,4	36,3
Anyagi ágak együtt	108,8	19,4	95,6	223,8
Személyi és lakásszolgáltatás	2,6	0,4	0,4	2,6
Egészségügyi és kulturális szolgáltatás	9,1	1,3	0,1	10,5
Közigazgatás és egyéb szolgáltatás	9,1	1,1	1,8	12,0
Nem anyagi ágak együtt	20,8	2,8	1,5	25,1
Összesen	129,6	22,2***	97,1	248,9

*A saját termelésű mezőgazdasági termékek termelői és fogyasztói áron értékelt különbözetével együtt.

**Vámokkal együtt.

***A költségvetésbe 1968-ban befizetett összeg.

3. tábla

A nettó nemzeti termelés felhasználása, 1968*

Rendeltetés	Milliárd forint
I. Végső fogyasztás	
1. Személyes fogyasztás	148,5
2. Természetbeni társadalmi juttatás	21,8
3. Lakosság összes fogyasztása	170,3
4. Közösségi rendeltetésű fogyasztás	25,5
Összes végső fogyasztás	195,8
II. Felhalmozás	
1. Bruttó felhalmozás	87,4
2. Le: állóeszközök értékcsökkenése	32,1
3. Nettó felhalmozás	55,3
III. Behozatali többlet	2,2
Összesen	248,9

*Realizálási folyó áron.

4. tábla

Jövedelemelosztás, 1968
(milliárd forint)

Megnevezés	Gazdasági egységek*	Költségvetés	Lakosság	Összesen
I. Keletkezett jövedelem = nettó nemzeti termelés	248,9	—	—	248,9
II. A nettó nemzeti termelés felosztása				
1. Bérek és egyéni jövedelmek	-129,6	—	129,6	—
2. Bér- és nyugdíjjárulék	- 22,2	22,2	—	—
3. Közvetett adók (támogatásokkal csökkentve)	- 30,2	30,2	—	—
4. Nyereségfelosztás	- 49,6	42,6	7,0	—
III. A gazdasági tevékenységből származó nettó jövedelem (I + 1 + 2 + 3 + 4)	17,3	95,0	136,6**	248,9
5. Pénzbeni társadalmi juttatás	—	-17,7	17,7	—
6. Egyéb folyó jövedelmek	4,7	- 7,5	3,5	0,7
IV. Rendelkezésre álló jövedelem (III + 5 + 6)	22,0	69,8	157,8**	249,6
V. Végső fogyasztási kiadás				
7. A jövedelem feletti rendelkezés szerint	3,8	43,4	148,6**	195,8
8. A más szektorok által finanszírozott lakossági fogyasztás	- 1,6	-20,1	+21,7	—
9. Végső fogyasztás az igénybevevők szerint	2,2	23,3	170,3**	195,8
VI. Megtakarítás (IV-7)	18,2	26,4	9,2	53,8
VII. Összes jövedelem (IV + 8 = 9 + VI)	20,4	49,7	179,5**	249,6

*A fizetések időbeli eltolódásának figyelembevételével számított adatok.

**III. — munkából származó jövedelem,
IV. — személyes jövedelem,
V. 7. — személyes fogyasztás,
V. 9. — a lakosság összes fogyasztása,
VII. — a lakosság összes jövedelme.

Az e tanulmányban bemutatásra kerülő adatok közül azok, amelyek a Nép-gazdasági Mérlegrendszerből származnak, illetve értelemszerűen egy Társadalmi Számlarendszerbe illenek, 1968-ra vonatkoznak (erre az évre készült először az új mérlegrendszerben adatösszeállítás), míg a Társadalmi Statisztikai Rendszerbe illeszkedő rész 1967. évre vonatkozik (ekkor volt ennek megfelelő mikrostatisztikai felvétel). Annak érdekében, hogy a rendszerek közötti összefüggés demonstrálható legyen, a megfelelő találkozási ponton mindkét év adatai szerepelnek.

Elsőnek álljon itt a NMR keretéből a bruttó nemzeti termelésből kiindulva a nettó nemzeti termelésnek mint a jövedelmek összegének ágazatok szerinti összetétele, továbbá a jövedelmek szerkezete, a nettó nemzeti termelés felhasználása és végül a jövedelemeloszlás. (Lásd az 1–4. táblát.) Ezek közül az első három hagyományos lévén, nem igényel külön megjegyzést. Némileg más azonban a helyzet a 4. táblával, amely az országban levők összes jövedelmeit mutatja be a jövedelmek első megjelenése és azoknak az elosztás folyamatában történő változása szerint. Kiindulásként mind a jövedelemtulajdonosok, mind a jövedelmek mozgását illetően viszonylag nagy aggregátumokat célszerű alkalmazni. Így az összes jövedelemtulajdonosok csak három csoportba sorolva jelennek meg, mert a jövedelmek három legáltalánosabb típusa – a vállalatok és szervezetek nyeresége, az adók, valamint a bérek és egyéni jövedelmek – többé-kevésbé egyértelműen három különböző fajta jövedelemtulajdonoshoz kapcsolódnak: a gazdasági szervezetekhez, a költségvetéshez és a lakossághoz. A tábla a fenti jövedelmek első megjelenési formája után bemutatja a három jövedelemtulajdonos egymásnak átadott, illetve egymástól átvett jövedelmeit. A belföldön átadott, illetve átvett jövedelmek kiegyenlítik egymást, a végeredményben mégis van némi különbség, mert a külfölddel kapcsolatban felmerült átvételek és átadások a szóban forgó időben nem egyenlítették ki egymást.

Az így kimutatott jövedelmek a jövedelmek tulajdonosainál, a jövedelmek felett rendelkezőknél jelentkeznek. A jövedelmek feletti rendelkezés azonban nem meríti ki a jövedelmek minden fontos aspektusát. A gyakorlatban ugyanis részben különválnak a jövedelem feletti rendelkezés és a jövedelem tényleges felhasználása. Így például a költségvetés saját jövedelmeinek bizonyos része fölött csupán rendelkezik, de nem maga veszi azt igénybe, hanem a lakosság rendelkezésére bocsátja – ebben az esetben a lakosság olyan jövedelmek tényleges igénybe vevője, amely felett a rendelkezés joga a költségvetésé. A tábla ennek megfelelően a nettó jövedelmeket a jövedelemtulajdonosok három csoportjánál kimutatja nemcsak a rendelkezés, hanem az igénybevétel szerint is. Végül a tábla kimutatja azt is, hogy a jövedelemtulajdonosok három csoportja mennyit fordított összes jövedelméből fogyasztásra és mennyit megtakarításra.

Az NMR és a TSzR közti kapcsolatot a 4. táblából a lakosság jövedelmeinek végösszege jelenti. Ennek két fokozatban történő – értelemszerűen már a TSzR-be tartozó – részletezését mutatja az 5. és 6. tábla. A 7. és 8. tábla a személyes jövedelmeket, a természetbeni társadalmi juttatásokat és (ezeket együttvéve) az összes jövedelmeket mutatja be, egyfelől az össznépességre vonatkozólag két évre – a TS-sel való kapcsolat érdekében –, másfelől a népesség főbb csoportjai szerint.

Megjegyzendő, hogy a TSzR-ben a főbb népesség csoportok szerinti adatok csak bizonyos korrekció árán voltak összhangba hozhatók az e rendszerben szereplő össznépességre vonatkozó adatokkal. A makro és mikro adatok közötti mondhatni törvényszerű eltérés azonban az adott esetben a jelentős népességcsoportoknál oly kicsi, hogy a korrekciót (amire több támponttal rendelkezünk)

nagyobb nehézség nélkül végre lehetett hajtani. A 9. tábla mutatja a két rendszer közötti teljes egybeesés érdekében végrehajtott korrekció mértékét.

A lakosság összes jövedelme, 1968

5. tábla

Milliárd forint

Alkalmazásban állók munkabére és bérjellegű jövedelme	92,1
Mezőgazdasági szövetkezeti tagok részesedése	13,1
Önálló jövedelme és kisüzemi saját jövedelem	31,4
Munkajövedelem együtt	136,6
Nyugdíj	10,3
Családi pótlék	2,9
Táppénz	2,8
Ösztöndíj	0,3
Segély	1,4
Pénzbeni társadalmi juttatás együtt	17,7
Vagyonból és egyéb forrásból származó jövedelem	3,5
Személyes jövedelem	157,8
Ingyenes egészségügyi ellátás	8,4
Szociális ellátás	0,9
Ingyenes oktatás	8,0
Ingyenes kulturális, sport-, üdülési szolgáltatások	1,4
Lakbérdotáció	1,7
Egyéb ingyenes javak és szolgáltatások	1,3
Természetbeni juttatás	21,7
Összes jövedelem	179,5

6. tábla

Ingyenes egészségügyi ellátás és oktatás részletezése, 1968

Megnevezés	Folyó áron (milliárd forint)
Egészségügyi ellátás	
Kórházak	3,8
Járóbeteg-ellátás	1,4
Közegészségügy, járványvédelem, mentők stb.	1,1
Ingyenes gyógyszer	2,1
Együtt	8,4
Oktatás	
Óvodák	0,8
Alsófokú oktatás	2,6
Szakmunkásképzés	0,9
Középfokú oktatás	1,0
Felsőfokú oktatás	1,1
Egyéb oktatási formák	0,4
Diákellátás (napközik, menzák, kollégiumok fenntartása).	1,3
Együtt	8,1

A táblák adatai átvezetnek a TS-be illő részhez: a lakosság jövedelmeinek sokoldalú bemutatásához. Az erre vonatkozó statisztikai anyag igen gazdag. Részletes népességcsoportonként fel van tárva a jövedelmek alakulása a háztartások nagysága, az azokban levő keresők száma, a település jellege és a háztartások ún. „tiszta” és „vegyes” volta szerint, részben a háztartásfő, részben a jövedelemtulajdonosok kor, nem, iskolai végzettség és foglalkozási jellemzőinek megfelelően csoportosítva. Az adatok ezenkívül képet adnak a szóban forgó népességcsoportoknál a jövedelemeloszlások típusairól, különféle deciliseloszlásokról, a családi jövedelmek és a bérek kapcsolatáról és a jövedelmek forrásairól.

7. tábla

A lakossági jövedelem
(folyó áron)

Megnevezés	1967.	1968.
	évben	
	Összesen (milliárd forint)	
Személyes jövedelem	147,6	157,8
Természetbeni társadalmi juttatás	20,3	21,8
Összes jövedelem	167,9	179,6
	Egy főre jutó (forint)	
Személyes jövedelem	14 400	15 400
Természetbeni társadalmi juttatás	1 990	2 130
Összes jövedelem	16 390	17 530

8. tábla

A lakosság jövedelme főbb társadalmi rétegek szerint, 1967

Társadalmi réteg	Személyes jövedelem	Természetbeni társadalmi juttatás	Összes jövedelem
	forint		
Munkások	13 560	2 244	15 804
Parasztok	13 740	1 500	15 240
Kettős jövedelműek	14 328	1 596	15 924
Szellemi foglalkozásúak	17 916	3 132	21 048
Magánkisiparosok és egyéb önállóak	15 576	1 896	17 472
Aktív kereső nélküliek	10 068	2 304	12 372
Összlakosság	14 400	1 990	16 390

9. tábla

A végrehajtott korrekció mértéke

Társadalmi réteg	Egy főre jutó személyes jövedelem (forint)		
	TS-ben (korrigált)	TS-ben (korrigálatlan)	korrigálatlan adatok a korrigáltak százalékában
Munkások	13 560	12 948	95,5
Parasztok	13 740	13 536	98,5
Kettős jövedelműek	14 328	13 920	97,2
Szellemi foglalkozásúak	17 916	17 100	95,4
Magánkisiparosok és egyéb önállóak	15 576	13 608	87,4
Aktív kereső nélküliek	10 068	9 768	97,0
Összlakosság	14 400	13 656	94,9

Itt az összefüggések érzékeltetésére csupán három tábla (a 10., 11. és 12. tábla) szerepel.

10. tábla

A népesség megoszlása az egy főre jutó évi személyes jövedelem szerint, 1967

Társadalmi réteg	forint jövedelemmel rendelkezők aránya (százalék)										Összesen (százalék)	Egy főre jutó személyes jövedelem (forint)
	-7200	7200-9600	9600-12000	12000-14400	14400-16800	16800-19200	19200-21600	21600-24000	24000-28800	28800-		
Munkások	10,0	16,7	21,7	19,0	13,4	8,0	5,2	3,0	2,0	1,0	100,0	12 948
Parasztnok	10,6	15,2	18,7	17,6	14,2	9,6	5,6	3,9	2,7	1,9	100,0	13 536
Kettős jövedelműek	5,4	12,1	19,1	22,7	17,1	10,9	5,9	3,2	2,9	0,7	100,0	13 920
Szellemi foglalkozásúak	1,8	5,6	12,9	18,5	16,1	16,3	10,1	6,3	6,9	5,5	100,0	17 100
Magánkisiparosok és egyéb önállóak	12,2	15,7	19,9	14,8	12,3	11,6	3,9	2,7	3,4	3,5	100,0	13 608
Aktív kereső nélküliek	28,8	27,1	20,6	12,2	5,4	2,9	1,3	0,9	0,6	0,2	100,0	9 768
Összlakosság	9,8	14,8	19,1	18,3	13,8	9,8	5,9	3,6	3,0	1,9	100,0	13 656

11. tábla

A népesség megoszlása az egy főre jutó évi személyes jövedelem szerint, 1967

A háztartásfő munkájának jellege	forint jövedelemmel rendelkezők aránya (százalék)										Összesen (százalék)	Egy főre jutó jövedelem átlagos összege (forint)
	-7200	7200-9600	9600-12000	12000-14400	14400-16800	16800-19200	19200-21600	21600-24000	24000-28800	28800-		
Vezető állásúak, értelmiségiek	0,6	3,4	8,1	16,0	16,0	19,2	10,2	8,0	8,1	10,4	100,0	19 140
Középszintű szakemberek	1,8	6,6	12,7	19,1	15,5	16,7	9,9	6,2	7,7	3,8	100,0	16 692
Adminisztratív foglalkozásúak	2,9	7,1	20,9	20,5	16,7	10,8	11,2	4,6	3,6	1,7	100,0	15 120
Szellemi foglalkozásúak együtt	1,6	5,5	12,4	18,2	15,9	16,6	10,2	6,6	7,2	5,8	100,0	17 316
Ipari és építőipari szakmunkások	4,4	12,7	21,3	20,3	17,2	9,8	6,3	3,9	2,7	1,4	100,0	14 124
betanított munkások	11,2	17,1	22,4	19,6	13,2	6,6	4,9	2,7	1,6	0,7	100,0	12 588
Forgalmi, kereskedelmi stb. szakképzett fizikaiak	6,0	13,6	22,8	20,9	13,9	9,7	5,2	3,4	2,5	2,0	100,0	13 848
szakképzetlen fizikaiak	11,7	20,0	18,4	21,0	11,4	8,4	4,7	1,9	1,8	0,7	100,0	12 676
Segédmunkások, hivatalsegéd stb.	17,1	20,1	20,7	16,8	10,5	6,7	4,2	2,1	1,3	0,5	100,0	11 688
Nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak együtt	9,6	15,9	21,3	19,3	13,9	8,4	5,3	3,1	2,1	1,1	100,0	13 080
Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak	9,5	14,3	17,9	18,3	15,0	10,2	5,8	4,0	3,2	1,8	100,0	13 800
Összes aktív kereső háztartásfő együtt	8,0	13,5	18,7	18,9	14,6	10,5	6,4	4,0	3,3	2,1	100,0	14 088
Nyugdíjasok és kereset nélküliek	20,7	22,9	21,6	15,2	8,3	5,6	2,8	1,3	1,2	0,4	100,0	11 052
Összesen:	9,8	14,8	19,1	18,3	13,8	9,8	5,9	3,6	3,0	1,9	100,0	13 656

12. tábla

A vizsgált népességcsoportok néhány jellemző adata, 1967
(százalék)

A háztartásfő munkájának jellege	A keresők megoszlása		A férfiak		A nők		Együtt	éves keresők aránya			Összesen	keresők aránya				Összesen		
	A keresők számdánk	aránya	A férfiak	A nők	-30	30-50		50-	Az egyetemet végzett	Az érettségizett		A 8-11 osztályt végzett	A 8 osztálynál kevesebbet végzett	Az egyetemet végzett	Az érettségizett		A 8-11 osztályt végzett	A 8 osztálynál kevesebbet végzett
Vezető állásúak, értelmiségiek	5,5	24,4	75,6	24,4	100	19,9	61,9	18,2	100	81,8	13,1	4,6	0,5	100	100			
Középszintű szakemberek	11,9	51,2	48,8	51,2	100	34,6	49,9	15,5	100	3,9	62,7	27,8	5,6	100	100			
Adminisztratív foglalkozásúak	6,5	75,4	24,6	75,4	100	38,7	46,6	14,7	100	1,7	40,1	50,7	7,5	100	100			
Szellemi foglalkozásúak együtt	23,9	51,6	48,4	51,6	100	32,3	51,8	15,9	100	21,3	45,1	28,7	4,9	100	100			
Ipari és építőipari szakmunkások	18,7	12,3	87,7	12,3	100	40,0	42,5	17,5	100	0,2	6,7	60,3	32,8	100	100			
betanított munkások	11,6	55,5	44,5	55,5	100	36,5	48,2	15,3	100	0,1	2,7	45,4	51,8	100	100			
Forgalmi, kereskedelmi stb. szakképzett fizikaiak	6,1	33,6	66,4	33,6	100	32,3	50,7	17,0	100	0,2	7,9	60,1	31,8	100	100			
szakképzetlen fizikaiak	3,5	43,1	56,9	43,1	100	22,8	55,4	21,8	100	0,1	4,5	43,9	51,5	100	100			
Segédmunkások, hivatalsegéd stb. . . .	16,7	41,2	58,8	41,2	100	30,3	44,8	24,9	100	0,1	1,9	33,6	64,4	100	100			
Nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak együtt	56,6	33,9	66,1	33,9	100	34,5	46,0	19,5	100	0,1	4,5	48,3	47,1	100	100			
Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak	19,5	32,1	67,9	32,1	100	15,2	41,9	42,9	100	0,1	0,5	18,9	80,5	100	100			
Összesen	100,0	37,8	62,2	37,8	100	30,2	46,6	23,2	100	5,2	13,4	37,9	43,5	100	100			

A bemutatott három tábla közül a 10. még a TSzR-be illeszkedő nagyobb népességcsoportok egy főre jutó személyes jövedelmének tíz jövedelemcsoport közötti megoszlását mutatja, a 11. ugyanezt már a TS keretébe illeszkedő részletesebb népességcsoportok szerint ábrázolja, míg a 12. tábla a szóban forgó kategóriákba tartozók keresők szám szerinti megoszlását, néhány demográfiai jellemzőjét és iskolai végzettségbeli megoszlását mutatja. Egyébként az öt évvel korábban tartott hasonló mikro-vizsgálat kiterjedt a lakossági jövedelmek mellett a társadalmi rétegződés főbb kérdéseire is, így a különböző rétegek kulturális helyzetére, iskolához való viszonyukra, a mobilitásra, valamint a lakáviszonyokra és a fogyasztásszerkezetre. Ezért, ha új népgazdasági mérlegrendszerünk már akkor meg lett volna, a gazdasági és társadalmi élet összefüggései és a fontosabb társadalmi körülmények az értékbeni szférán túlmenően is vizsgálhatók lettek volna.

A fenti illusztráció egy vonatkozásban képet ad a három rendszeren átfutó összefüggő láncról. Ha gyakorlatunkban a három szóban forgó rendszer közül kétőnek még csak elemei vannak is meg, már ezen az alapon is megítélhető a három összefüggő rendszerben rejlő nagy érték. Az ilyen összefüggő láncok már egy-egy terület kapcsán is értékes információkat adnak. De értelemszerűen nemcsak egyszerűen összeadódik, hanem megsokszorozódik ezek értéke, ha a társadalom tagjait, a népességet érintő összes fontosabb területekre megvalósulnak. Emellett a három rendszer egységéből nyert adatok nemcsak önmagukban nyújtanak értékes elemzési lehetőséget, hanem egyben megteremtik a statisztikai alapot arra is, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés közti kölcsönhatások mélyebben vizsgálhatók legyenek.

РЕЗЮМЕ

Согласно мнению автора все более широко распространяется осознание тот, что помимо статистической системы, пригодной для комплексного отражения экономики, имеет место необходимость также и в статистической системе, пригодной для комплексного изображения общественных условий. Однако, несмотря на наличие сравнительно широкого согласия в отношении необходимости и цели, реализация находится еще в зачаточной стадии.

Согласно мнению автора, наряду с пригодной для комплексного отражения экономических процессов (уже существующей). Системой народнохозяйственных балансов, для должного изображения общественных условий существует надобность в двух дальнейших комплексных статистических системах. Первую автор называет „Системой общественных счетов”, а вторую „Общественной статистической системой”. Цель Системы общественных счетов заключается в предоставлении комплексной картины о тех общественных процессах, — в первую очередь связанных с жизненным уровнем вопросах, — которые возможно дать в стоимостном выражении и изложить в счетах и дополняющих их таблицах. По мнению автора эта система имеет в основном макроэкономический характер и в своих рамках должна охватывать все важные области общественных условий. В противоположность этому Общественная статистическая система имеет в основном микроэкономический характер и отличается от предыдущей системы также и тем что она не стремится к полноте, а является сознательно селективной, распространяясь только на некоторые избранные сферы общественных условий. Система изображает эти различные сферы в соответствии с их характерными чертами не только с помощью отвлеченных стоимостных, а зачастую и в преобладающей части с помощью конкретных натуральных показателей, систематизируя их в рамки более или менее различных самостоятельных subsystem, обеспечивая при этом выявление имеющиеся между ними существенных взаимосвязей. Автор излагает возможный и необходимый образ увязки-между упомянутыми экономическими и общественными статистическими системами и заодно отмечает, что данная твязка не означает требования абсолютного совпадения во всех отношениях. Случайные расхождения следует элиминировать, а нужные различия должны иметь выразимую форму, позволяющую осуществлять переход с одной системы в другую. Автор излагает свое мнение относительно сферы охвата Системы общественных

счетов, в то же время оставляет открытым вопрос отбора областей и существующих между ними взаимосвязей, которые следовало бы включить в Общественную статистическую систему.

Венгерское Центральное статистическое управление, хотя и не сознательно формулируя этот вопрос, более десяти лет стремится работать в этом направлении. В результате этого отдельные элементы изложенных выше систем осуществились в отношении доходов и потребления населения. В интересах иллюстрации этого факта автор приводит данные из области доходов населения и четыре таблицы из народнохозяйственной балансовой системы, которые, исходя из валового национального продукта, демонстрируют поотраслевую структуру чистого национального продукта как системы доходов, использование чистого национального продукта и, наконец, процесс распределения и перераспределения доходов. Имеющаяся в последней таблице конечная сумма доходов населения приводит нас к дальнейшим трем таблицам, место которых находится уже в Системе общественных счетов и которые содержат определенную детализацию доходов. Дальнейшие три таблицы освещают тот же самый вопрос, причем по своему характеру и детализации они могут войти в Общественную статистическую систему. Таким образом иллюстрация содержит изображение взаимосвязанной цепи, проходящей через все три системы в одной области.

SUMMARY

According to the author, the perception of the necessity of a statistical system for an integrated representation of social circumstances – in addition to the comprehensive economic statistical system – is extending. As regards necessity and aim, relatively great consent prevails, however the implementation is still at an early stage.

In the author's opinion, beside the (established) Accounting System of National Economy suitable for reflecting the economy comprehensively, two more comprehensive statistical systems are needed for representing the social circumstance adequately. She calls the one „Social Accounts” (for short: SA), the other „Social Statistical System” (for short: SSS). The purpose of the SA is to give an integrated picture of the social processes, mainly of the questions related to the level of living which can be expressed in terms of value and described in the form of accounts and complementary tables. This system is, according to the author, fundamentally of macro-character and in its framework it should comprise all the important fields of social circumstances. The SSS, in turn, is fundamentally of micro-character and differs from the former one also in the fact that it does not aim at completeness but is intentionally selective, comprising only certain selected fields of social circumstances. The system presents the various fields, according to their characteristics, not only in abstract value terms but often, overwhelmingly, by means of physical indicators and comprises them in more or less different, independent subsystems, and secures, at the same time, the elucidation of the relevant relations between them. The article delineates the way of a possible and necessary relation between the economic and social statistical systems under discussion and at the same time makes clear that the relation does not involve the requirement of a one-to-one correspondence in every respect. The incidental discrepancy, however, must be eliminated and the necessary differences clearly specified so that the „communication” between the systems should be feasible. The author takes stand in the question as to which fields should be covered by the SA in her opinion, at the same time she keeps open the question of the selection of the fields and for the SSS.

The Hungarian Central Statistical Office, though not consciously formulating, has been making an effort in this direction for more than ten years. As a result, some elements of what are outlined above have been realized as regards incomes and consumption of population. The article contains four tables belonging to the Accounting System of National Economy which, by starting from the Gross National Product, present the composition of the Net National Product as the aggregate of incomes by branches, the pattern of the incomes, the utilization of Net National Product and, finally, the distribution and redistribution of incomes. From the last table the total income of population leads on to the three subsequent tables belonging to the SA and containing certain details of incomes, while the next three tables characteristic of and detailed for the SSS elucidate the same question. This illustration gives a picture of a continuous chain running through the three systems.

A VÁLLALATOK PÉNZÜGYI HELYZETÉNEK ELŐREJELZÉSÉRŐL

DR. CSAHÓK ISTVÁN

A gazdasági mechanizmus reformjának egyik alapvető célkitűzése – mint ismeretes – az ár- és pénzviszonyok (a piac) szerepének fokozása és szélesebb körű felhasználása a hatékonyabb gazdálkodás és a gyorsabb ütemű gazdasági növekedés érdekében. E cél elérése a „szabályozott piac” keretében a központi tervutasításokat – mint közvetlen szabályozókat – jórészt a pénzviszonyok speciális – közvetett – szabályozó kategóriái (a nyereség, a különböző járulékok, támogatások, a kamat stb.) váltották fel. Ennek következtében a teljességre törekvő gazdasági elemzés – s így a gazdasági előrejelzés – a gazdasági folyamatok és jelenségek vizsgálata során ma már nem (és különösen a jövőben nem) tekinthet el a pénzügyek, a pénzfolyamatok és pénzmozgások elemzésétől.

A „pénzügyek” kapcsán azonnal felmerül a kérdés, mit is értünk a „pénzügyek” fogalmán és melyek a „pénzügyeken” belül azok a fontosabb területek, amelyeknek elemzése elengedhetetlenül szükséges az egész népgazdaság és egyes részterületei fejlődésének megítéléséhez.

A pénzügyek mint gyűjtőfogalom a pénzfolyamatok, a pénz- és hitelkapcsolatok egymással összefüggő területét jelenti. Az egyes pénzügyi területek kapcsolata és összefüggése (kölcsonös feltételezettsége) azonban nem zárja ki azt, hogy a pénzügyeken belül ne emelhetnénk ki olyan, viszonylag önálló pénzügyi szférákat, amelyek meghatározott sajátosságokkal bírnak. Ilyen megfontolások alapján elsősorban három, viszonylag önálló, és egymástól többnyire eltérő sajátosságokkal rendelkező területről beszélhetünk. E három pénzügyi terület: a vállalatok (gazdasági egységek), az állam (az állami költségvetés) és a lakossági pénzügyei.

Természetesen ez az elhatárolás bizonyos mértékig önkényes, mivel az egyes területek között a határvonalat a szoros kapcsolatok miatt rendkívül nehéz meghúzni. Másrészt, az elhatárolást más aspektusból kiindulva is el lehet végezni. (Például bizonyos vonatkozásokban beszélhetünk a termelés, a beruházás, az értékesítés pénzügyeiről, vagy a hitelmérlegben, a fizetési mérlegben és a lakossági pénzforgalmi mérlegben kifejeződő pénzfolyamatokról és pénzmozgásokról stb.)

A három főbb pénzügyi terület sajátosságait, az egyes területeken a pénzmozgások tartalmát, körét és lényegesebb vonásait a következőkben lehetne röviden vázolni:

a) A vállalatok pénzügyei mindenekelőtt a termelés során keletkezett jövedelmekkel kapcsolatos pénzmozgásokat foglalják magukban. Mivel a gazdaságnak ez a szférája tekinthető a jövedelmek keletkezési pontjának, az e területen folyó gazdálkodás alapvetően befolyásolja a pénzügyek többi területét is. (Döntően meg-

határozza az állami költségvetés bevételeit, a lakosság közvetlen és közvetett jövedelmeit stb).

A vállalatok pénzügyei emellett tartalmazzák az árumozgásokhoz tartozó pénzmozgásokat, és a vállalatok pénzügyeibe aktívan bekapcsolódik a hitelszféra.

b) Az állam (az állami költségvetés) pénzügyei az állami központi pénzalap (az állami költségvetés) képzésével és felhasználásával, vagyis a nemzeti jövedelem jelentős részének centrális elosztásával és újraelosztásával kapcsolatos pénzmozgásokat tartalmazzák.

c) A lakossági pénzügyeken a lakossági jövedelmek keletkezését és felhasználását, illetve az azokkal járó pénzmozgásokat értjük.

A következőkben a vállalati pénzügyek várható alakulásának néhány problémájával foglalkozunk.

Az új gazdasági mechanizmusban a vállalati érdekeltségi rendszerben a nyereség foglalja el a központi helyet. Az elért nyereségből képződnek a különböző vállalati alapok, s a nyereség képezi az állami költségvetés bevételeinek egyik legfontosabb forrását.

A vállalati nyereség jelentőségére jellemző, hogy például 1968-ban a társadalmi tiszta jövedelemnek – amely ebben az évben a nettó nemzeti termelésnek¹ közel a felét tette ki – több mint kétharmad része származott a gazdasági szféra nyereségéből. Ezen belül a vállalatok (és szövetkezetek) által elért nyereség – a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nélkül – kereken 64 milliárd forintot tett ki. E nyereségből a felosztás után 1968-ban mintegy 24 milliárd forint maradt a gazdasági egységeknél fejlesztési, tartalékolási és személyi jövedelmi célokra, míg a nyereség fennmaradó részét nyereségadó formájában az állami költségvetésbe fizették be.

1969-ben a vállalatok (és szövetkezetek) nyeresége – a veszteséggel csökkentve – az előző évhez képest 9 százalékkal, mintegy 6 milliárd forinttal növekedett és megközelítette a 70 milliárd forintot. Az 1970. évi vállalati és szövetkezeti nyereségből több mint 25 milliárd forint maradt a vállalatoknál, amiből 17 milliárd a fejlesztési, 2,5 milliárd a tartalék-, és közel 6 milliárd forint a részesei alapba került, és emellett a vállalatok nyereségéből nyereségadó címén 43 milliárd forint illeti meg az állami költségvetést.²

A vállalatok (és szövetkezetek) várható pénzügyi helyzetének előrejelzésénél így mindenekelőtt a várható nyereség teljes összegét, majd a nyereség állam és vállalatok közti megoszlását kell felmérni.

A nyereség több, egyszerre ható tényező eredményeképpen alakul ki. Elsődleges jelentősége van azonban e tekintetben a termelés alakulásának, pontosabban a termelés értékesítésének. Végző fokon ugyanis a nyereség pénzügyi forrása csak az árbevétel lehet. Több év tapasztalatai azt mutatják, hogy a termelés és az értékesítés nem mindig mozog „szinkronban”.

A termelés és az értékesítés közti jelentősebb eltérés a készletképződés alakulására vezethető vissza. A készletképződés üteme adott esetben meghaladja a termelés emelkedését, és ilyen esetben az értékesítések növekedése szükségkép-

¹A Központi Statisztikai Hivatal új népgazdasági mérlegrendszerében az anyagi termelésre vonatkozó társadalmi termék és nemzeti jövedelem kategóriákon kívül használatos a „bruttó nemzeti termelés” és a „nettó nemzeti termelés” kategóriája is. A „bruttó nemzeti termelés” az anyagi és a nem anyagi tevékenység együttes bruttó teljesítményértékét fejezi ki. Felöleli a népgazdaság ágazati osztályozásában felsorolt valamennyi tevékenység eredményét. A „nettó nemzeti termelés” ugyanarra a tevékenységi körre vonatkozik, mint a „bruttó nemzeti termelés”, azonban nem tartalmazza a folyó termelőfelhasználásra fordított termékek és szolgáltatások értékét, sem az állóeszközök értékcsökkenését. (Bővebben lásd: A népgazdasági mérlegrendszer továbbfejlesztése. *Statisztikai Szemle*. 1970. évi 10. sz. 1035. és köv. old.).

²Forrás: *Garamvölgyi István*: 9 százalékkal több nyereség. *Figyelő*. 1970. évi 12. sz.

pen elmarad a termelés emelkedése mögött. Természetesen ennek a fordítottja is bekövetkezhet, amikor mérsékeltebb termelésnövekedés és készletképződés (vagy éppen készletcsökkenés) mellett az értékesítések növekedési üteme erőteljesen emelkedhet. Ilyen okok következtében a termelés alakulásából az értékesítések várható alakulásának meghatározása csak a készletképződési tendenciák figyelembevételével lehetséges.

1. tábla

A szocialista ipar termelésének és értékesítésének évenkénti alakulása (élelmiszeripar nélkül)

Év	A termelés	Az értékesítés	Eltérés (termelés-értékesítés)
	évenkénti változása (százalék)		
1964	8	9	—1
1965	4	—3	+7
1966	6	5	+1
1967	7	9	—2
1968	5	4	+1
1969	3	4	—1

Mindezek figyelembevételével a nyereség várható nagyságára elsősorban az értékesítés (árbevétel) alakulásából lehet következtetni.

Milyen időszakra vonatkozzék a nyereségprognózis? A mi viszonyaink között elsősorban az év egészét illetően látszik közgazdaságilag indokoltnak a nyereség előrejelzése. A nyereség ugyanis – mint a későbbiek során látni fogjuk – az eddigi gyakorlat szerint nem arányosan oszlik meg a negyedévek között, hanem elsősorban a negyedik negyedévben „jelentkezik”. A nyereség éves előrejelzése számos értékes közgazdasági következtetés levonására ad alkalmat: az egyes ágazatok és az egész népgazdaság jövedelmezőségének alakulására, a különböző alapok várható növekedésére és nem utolsósorban arra ad lehetőséget, hogy a várható nyereségből az állami költségvetés nyereségadó-bevételeire következtethessünk.

Mindamellet van jelentősége a negyedévenkénti becsléseknek is, hiszen a nyereség dinamikájából az előbbiekhöz hasonló következtetéseket vonhatunk le, persze jóval nagyobb fenntartásokkal. E fenntartásokat a nyereség előre jelzett negyedévenkénti alakulása is indokolja. Nálunk a termelés általában az I. negyedévi alacsonyabb szintről fokozatosan emelkedik és a IV. negyedévre éri el a csúcspontot. Az értékesítések éven belüli mozgásának tendenciája lényegében ezzel megegyezik. Az emelkedés üteme azonban meredekebb, mint a termelésé, és míg az I. negyedévben a termeléstől az értékesítés elmarad, addig a IV. negyedévben az értékesítés már meghaladja a termelést. (Például az 1968–1969. évek átlagában az ipari termelés – élelmiszeripar nélkül – I. negyedévre eső aránya 23,4 százalék volt, míg az értékesítésé csak 21,8 százalékot tett ki. A IV. negyedévre a helyzet megváltozott, a termelés aránya 26,7 százalékra, az értékesítésé pedig 28,2 százalékra nőtt.)

Az értékesítést alapvetően a termelés, a nyereség alakulást pedig közvetlenül az értékesítések és a termelési költségek alakulása határozza meg. Rövidebb időszakra vonatkozó nyereségprognózisnál a termelés és az értékesítés jelentősebb eltérései miatt a nyereség várható alakulását célszerűbb közvetlenül az értékesítések feltételezett alakulása alapján prognosztizálni, mivel éven belül a nyereségala-

kulás viszonylag szorosan az értékesítések alakulásától függően ingadozik, csupán a nyereség ingadozásának a mértéke nagyobb, mint az értékesítésé.

2. tábla

Az évi értékesítés és a nyereség megoszlása a szocialista iparban (élelmiszeripar nélkül)
(százalék)

Év	Értékesítés				Nyeresség			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
	negyedév				negyedév			
1968	21,7	25,3	24,9	28,1	17,4	25,9	24,8	31,9
1969	21,9	25,1	24,7	28,3	17,9	23,8	22,2	36,0

A fenti összefüggésekből következik, hogy az éven belüli nyereségprognózist nagymértékben befolyásolja, hogy az előrejelzés melyik negyedévre vonatkozik, és emiatt egyik negyedév adatait nem lehet a másik negyedévre mechanikusan extrapolálni. (Ez különösen az I. és a II. negyedév adatainak összehasonlításánál szembevetendő.)

Tehát a várható nyereség meghatározása esetén egyik alapvető kiindulási pont az elmúlt időszak nyereség alakulási tendenciáinak ismerete, amelyek támpontot adnak arra vonatkozóan, hogy adott – rövidebb, hosszabb – időszakra vonatkozó nyereségprognózis kidolgozásánál milyen alapokból kell kiindulni, és az adott időszakban általában milyen tendenciákkal lehet, illetve kell számolni.

A nyereség előrejelzés eddig vázolt menete lényegében tehát kétféle módszerrel közelíti meg a nyereség várható tendenciáját. Egyfelől a termelés és főleg az értékesítés eddigi és várható alakulásából vonhatók le számszerű következtetések a nyereséget illetően, másfelől viszont a nyereség eddigi alakulása, dinamikája, negyedéves arányai stb. adnak támpontot a számításokhoz. Emellett a nyereség alakulásra erőteljes hatást gyakorolhat az áralakulás, a vállalati támogatások változása, szabályozók módosulása stb. A nyereség előrejelzésénél és főleg az adatok értékelésénél, elemzésénél ezek szerepét is figyelembe kell venni.

A nyereség alakulás szempontjából 1969-ben – a termelésen és az értékesítésen kívül – például nagy szerepe volt a vállalati jövedelemelvonás módosításának, közülük is mindenekelőtt az eszközkötési járulék fizetési kötelezettség kiterjesztésének. Ennek következtében a vállalati nyereség a számítások szerint mintegy 7 százalékkal csökkent, ami azt jelenti, hogy a szabályozó módosítások nélkül a nyereség több mint 10 milliárd forinttal emelkedett volna, szemben a közel 6 milliárd forint növekedéssel.

A jelenlegi szabályozó rendszerben az elért nyereséget az „R” (részesedési) és az „F” (fejlesztési) nyereségrészre kell felosztani és e nyereségrészek adózás utáni összegéből képződik a vállalati részesedési, fejlesztési és tartalékalap, míg a nyereségrészek utáni adó az állami költségvetést illeti meg.

A nyereség „R” és „F” részre osztásában a bérek és az eszközállomány alakulásának van döntő jelentősége. (Emellett a nyereségmegosztás arányait a központilag meghatározott bérszorzó is befolyásolja.) Így tehát a nyereségprognózison túlmenően a várható nyereség vállalatoknak és államnak jutó részei meghatározásához, a várható bér és eszközállomány összegét is „be kell mérni”.

A bérek várható alakulását a foglalkoztatottak számának és az átlagbéremelkedés várható mértékének figyelembevételével határozzuk meg. Az eszközállomány várható nagyságrendjének meghatározásánál a beruházások és kiselejtezők ala-

lakulását és a készletképződést vesszük figyelembe. E tényezők 1970. évi várható alakulásánál például a következő növekedési ütemekkel számoltunk: a bérek 1970-ben feltételezésünk szerint mintegy 7 százalékkal fogják meghaladni az 1969. évi szintet. A foglalkoztatottak száma 1–2 százalékkal tovább emelkedik és az átlagbér-emelkedés megközelíti az 5–6 százalékot. Véleményünk szerint az eszközállomány növekedésénél is mintegy 6–7 százalékos növekedéssel lehet számolni, mivel továbbra is erőteljesen emelkednek a beruházások, viszont a készletképződés nem fog ugrásszerűen meggyorsulni az 1969. évi növekedéshez képest.

A bérek és eszközállomány várható alakulását természetesen erősen befolyásolja, hogy a várható termelésnövekedésben milyen tényezők szerepe lesz a domináló. A termelésnövekedés bekövetkezhet gyorsan növekvő létszám- és csak kis mértékben fokozódó eszközszükséglet mellett, de elképzelhető ennek a fordítottja is. Vagyis a bérek és az eszközállomány várható alakulásának meghatározásánál egyidejűleg a várható termelésnövekedés jellegét is mérlegelni kell.

A nyereség előrejelzése tehát összetett feladatot jelent, amelynek során lényegében az egész vállalati (és szövetkezeti) szektor tevékenységét értékelni kell, ami mellett még a kívülről jövő impulzusok hatásait is figyelembe kell venni.

A jelenlegi nyereségérdekeltségi rendszerben³ az adóköteles nyereségből (az előírások szerint korrigált mérleg szerinti eredményből) ($B \cdot s$): $[E + (B \cdot s)]$ képlet segítségével számítjuk ki az „R” nyereségrészt, és az adóköteles nyereségből az „R” részt levonva kapjuk meg az „F” nyereségrészt. (A képletben B —bérköltség, s —bérszorzó, E —az eszközök átlagos állománya.)

Egyszerű vállalati példán szemléltetve: 8 millió forint nyereségből (a korrekciókat figyelmen kívül hagyva), 7 millió forint bérköltség, 60 millió forint eszközállomány és 2-es bérszorzó mellett — $(7 \cdot 2) : [60 + (7 \cdot 2)]$ — az „R” nyereségrészbe a nyereségnek kerekén 19 százaléka, 1,5 millió forint kerül, míg az „F” rész 6,5 millió forintot tesz ki. Ezután az egyes nyereségrészek adójának meghatározásával — a korrekciók figyelembevételével — jutunk el a fizetendő nyereségadó és a vállalati alapok összegéig.

A nyereség vállalati alapokra és nyereségadóra történő szétbontása azonban csak a példában ilyen egyszerű. A számításokat több tényező is megnehezíti. Ezek közül az egyik az, hogy a jelenlegi nyereségfelosztási rendszer alapján a számításokat lényegében csak vállalati szinten lehet elvégezni és a vállalati szinten elvégzett számítások eredményének összege adná a pontos népgazdasági szintű végeredményt. Mivel az egész népgazdaságra, vagy egyes ágazataira az előrejelzések során ilyen mélységű számítások elvégzésére nincs lehetőség, az egyes ágazatokra vagy az egész népgazdaságra vonatkozó számítások eredménye csak viszonylag nagyobb tűréssel értékelhető. A népgazdasági szintű számításnál nem érzékelhető teljes pontossággal az „R” nyereségrész adójának meghatározásánál a vállalatok adósávok szerinti szóródása és emiatt azonos összegű „R” rész mellett az „R” rész után fizetendő adó (és a részesedési alap) összege különböző nagyságú lehet. Az „R” nyereségrész után ugyanis a vállalatok adósávok szerint adóznak, ami azt jelenti, hogy az egyes adósávokba a kiszámított — és esetleg korrigált — „R” nyereségrészt a bérköltség arányában kell felosztani. 1969-ben például a népgazdaság nagy részében — néhány kivételtől eltekintve — a bérköltség 5 százalékának megfelelő „R” rész után nem kellett adót fizetni, míg a következő 2 százalék után az adókulcs 20 százalék volt, ami 70 százalékig emelkedett. Nyil-

³1971. január 1-től a mostani nyereségfelosztási és bérszabályozási rendszer megváltozik: a bérszorzó általában 3-ra növekszik, és módosul a vállalati alapok képzési rendje, valamint a bérszintszabályozás is. Bővebben lásd a 41/1970. (X. 27.) Korm. sz. rendeletet.

vánvaló, hogy a vállalatok adósávok szerinti szóródása különböző, és a vállalatokként kiszámított nyereségadó – valamint a részesedési alap – összege csak ritkán egyezik meg a népgazdasági számítások alapján kapott eredményekkel, mivel ez utóbbinál a vállalatok szóródásának az „R” nyereségrész adójára gyakorolt hatása nem jelentkezik.

A nyereségelőrejelzés eredményét több célra használjuk fel:

- a) megkapjuk az állami költségvetés egyik legfontosabb bevételének, a nyereségadónak a várható összegét;
- b) kiderül, hogy mekkora lesz a vállalati fejlesztési alap nyereségből származó összege (ami erőteljesen befolyásolja a vállalatok beruházásait);
- c) meghatározható a lakossági jövedelmek és a fogyasztói piac egyik fontos – és jó részt csak adott időpontban jelentkező – eleme, a részesedési alap.

Számításaink szerint például 1970-ben a termelés és a forgalom élénkülése alapján (az egyéb adó és jövedelmi terhek tavalyinál kisebb mértékű növekedése mellett) a vállalatok és szervezetek nyeresége a tavalyi 9 százalékos növekedést előreláthatólag jelentősen meg fogja haladni és a nyereség összege ebben a körben eléri a 80 milliárd forintot. Ebből a jelentős összegű nyereségből várhatóan mintegy 49 milliárd forint illeti meg az állami költségvetést. Emellett a vállalati alapok összege előreláthatólag 31 milliárd forint körül várható, amiből mintegy 20–22 milliárd forintra tehető a fejlesztési alapba kerülő rész, míg a részesedési alap előreláthatólag nem éri el a tavalyi szintét.

A nyereség, bármennyire is a vállalati tevékenység legfontosabb komplex pénzügyi mutatója, egyedül mégsem jellemzi a vállalati szféra egész pénzügyi helyzetét. A nyereség várható alakulásán túl meg kell határozni a vállalatoknál keletkező egyéb jövedelmeket is.

A jelenlegi jövedelemelvonási (és támogatási) rendszerben a vállalatok a bérek után bérjárulékot (társadalombiztosítási járulékot és illetményadót), az eszközök után pedig eszközlekötési járulékot fizetnek. Ezenfelül termelési, forgalmi, importforgalmi adót, vámot, egyéb kisebb jelentőségű járulékokat (például telekhasználati díjat), valamint az amortizáció egy részét fizetik be az állami költségvetésbe. Emellett a vállalatok a költségvetésből termelési és fogyasztói árkiegészítés, import árkiegészítés, állami visszatérítés, dotáció és egyéb címen támogatásokat kapnak.

A vállalati jövedelemalakulás előrejelzésénél mindenekelőtt a főbb jövedelmek (és támogatások) várható alakulását kell meghatározni a vállalatoknál végbemenő reálfolyamatok, a szabályozó módosítások és egyéb változások alapján. Így például az eszközlekötési járulék várható összegét és dinamikáját a vállalati álló- és forgóeszköz-állomány változása alapján lehet megállapítani. A bérjárulékok alakulását a kifizetésre kerülő bérek várható növekedése alapján lehet meghatározni. Hasonló a helyzet a támogatások esetében is. Például az export növekedését figyelembe véve lehet meghatározni az állami visszatérítések várható összegét. Ilyen módon a várható nyereségalakulás körvonalazása során már szükségessé vált, viszonylag széles körű, a főbb folyamatokra kiterjedő elemzést tovább kell szélesíteni és finomítani.

A várható vállalati jövedelemalakulást (összevontan) néhány fontosabb mutató segítségével jellemezhetjük. Ebből a szempontból:

- a vállalati nettó jövedelem,
- a vállalatoknál képződött társadalmi tiszta jövedelem mutatója,
- és a vállalati nettó-, valamint a tiszta jövedelem állam és vállalatok közötti megoszlását kifejező viszonyszám játszik jelentős szerepet.

A „vállalati nettó jövedelem” mutatója a vállalatoknál keletkezett nyereség (a részesedési alap levonása nélkül) és egyéb tisztajövedelem-elemek és a kapott támogatások különbsége azt tükrözi vissza, hogy a vállalatok tevékenységük folyamán „tisztán” milyen összegű jövedelmet értek el.

A vállalatok (és szövetkezetek) az egyéb kisebb jelentőségű tételeket figyelmen kívül hagyva 1968-ban, a reform bevezetésének első évében kereken 96 milliárd forint nettó jövedelmet realizáltak, amely 1969-ben az előző évhez képest mintegy 14 százalékkal növekedett. Számításaink szerint a vállalati nettó jövedelem 1970-ben is tovább emelkedik, bár a növekedés mértéke esetleg lassul, de a nettó jövedelem összege még így is várhatóan megközelítheti a 125 milliárd forintot.

3. tábla

A vállalatok (és szövetkezetek) nettó jövedelmének alakulása mezőgazdasági termelőszövetkezetek nélkül*

Megnevezés	1968.	1969.	Index: 1968. év = 100
	év (milliárd forint)		
Eszköz- és bérjárulékok	35,9	39,7	110,6
Adók és járulékok	33,6	38,7	115,2
Nyereség	63,8	69,2	108,5
Bruttó jövedelmek	133,3	147,6	110,7
Állami visszatérítés és import árkiegészítés	-13,8	-15,2	110,1
Fogyasztói-, termelési árkiegészítések és dotációk	-23,1	-22,4	97,0
Támogatások összesen	-36,9	-37,6	101,9
Nettó jövedelem	96,4	110,0	114,1

*Az egyéb, kisebb jelentőségű tételek figyelmen kívül hagyásával.

A várható nettó jövedelem tehát a különböző jövedelemelemek összegéből a támogatások kombinálásával alakul ki. Ennélfogva az előrejelzésben az egyes jövedelemelemek eltérő dinamikája és az eltérések mögött meghúzódó reálfolyamatok, valamint a szabályozók módosításai alapján az is meghatározható, hogy a nettó jövedelem várható változása milyen főbb tényezők eredménye, és a legfontosabb vállalati jövedelemkategóriát, a nyereséget hogyan befolyásolja a termelésen és az értékesítésen túlmenően a különböző jövedelemelemek eltérő mértékű változása. Az előrejelzés szempontjából az utóbbinak nagy jelentősége van, ugyanis, mint arra az 1969. évi nyereség alakulás kapcsán már előbb rámutattunk, az elmúlt évben a jövedelemszabályozó módosítások hatására a jelentősen megnövekedett egyes jövedelmek – főleg az eszközkötési járulékok – főleg hatottak a nyereség növekedésére.

Előreláthatólag ez a helyzet 1970-ben megváltozik. Mivel jelentős szabályozó módosítások nem történtek, a nettó jövedelem növekedésének súlya várhatóan a nyereségre tevődik át, s míg 1969-ben a nettó jövedelem növekményének nem egészen felét tette ki a nyereség növekedése, addig 1970-ben ez az arány akár a 70 százalékot is megközelítheti.

Ebből is látható, hogy a nyereség és a nettó jövedelem várható növekedésének és a nettó jövedelem struktúrájának előrejelzésében a szabályozók módosításainak hatásai igen lényeges szerepet játszanak és adott esetben még a nyere-

ségalakulás egyébként más tényezők által indokolt tendenciáját is döntően befolyásolhatják (ami természetesen a vállalati alapok képződésére is kihat).

E tanulmány keretében arra törekedtünk, hogy a vállalatok pénzügyi helyzetét legátfogóbban jellemző jövedelmek előrejelzésének néhány problémáját érintsük. Elsősorban azért tettünk kísérletet a jövedelemalakulás előrejelzése egyes problémáinak vázolására – a teljességre törekvés igénye nélkül – mert a vállalati jövedelmek alakulásában az egyéb tényezők mellett mindenekelőtt a vállalatok gazdálkodása tükröződik vissza; a jövedelemalakulás tükrözi legátfogóbban a vállalati tevékenység eredményességét. Természetesen az érintett néhány probléma mellett a vállalatok pénzügyi helyzetében és gazdálkodásában az egyéb pénzügyi területeken (például a hitelezésnél stb.) még jó néhány kérdés merül fel. E rövid tanulmányban csak a jövedelmek főbb előrejelzési problémáit igyekeztünk érzékeltetni.

РЕЗЮМЕ

После введения новой системы управления народным хозяйством резко возросло значение связанных с предприятиями финансовых процессов, поскольку главным средством регулирования экономики стали экономические инструменты и динамика прибыли превратилась в один из основных критериев хозяйственной деятельности предприятий. О возросшей роли прибыли свидетельствует также и то обстоятельство, что в 1968 году прибыль предприятий составила $\frac{2}{3}$ чистого общественного дохода.

В связи с составлением прогнозов финансового положения предприятий автор касается прежде всего проблем прогноза динамики прибыли и в рамках этого останавливается на взаимосвязи динамики производства, сбыта, а также прибыли. Наряду с прочим он затрагивает также и вопрос, для каких целей можно в Венгрии использовать прогноз прибыли предприятий. В условиях нынешней системы распределения прибыли на основании прогноза прибыли можно произвести оценку ожидаемых бюджетных наступлений от налога с прибыли, а также предполагаемого уровня фондов предприятий, служащих целям технического прогресса и стимуляции. (Например, принимая во внимание действующие тенденции можно прийти к заключению, что в 1970 году уровень прибыли предприятий составит около 80 млрд. форинтов, из чего 50 млрд. поступит в государственный бюджет. Остальная часть прибыли останется в распоряжении предприятий.)

Автор помимо проблем составления прогнозов прибыли останавливается также на вопросах доходов предприятий, и в этой связи затрагивает вопрос прогнозирования также и т. н. «чистого дохода предприятия», представляющего собой разность доходов предприятия и получаемых им дотаций. Наконец он вкратце рассматривает ожидаемые в 1970 году особенности в области динамики чистого дохода.

SUMMARY

After the inauguration of the new system of economic management the significance of the money processes and money movements in connection with the enterprises increased by leaps and bounds as the economic regulators had become the principal means of direction and the development of profit became one of the principal measures of the company management. The increased role of the enterprise profit is also shown by that in 1968 the profit of the enterprises amounted to two-thirds of the net social income.

In connection with the forecast of the financial position of enterprises the paper deals with the forecasting problems of the development of profits and within the same it is concerned with the relation of the production, of the marketing and of the development of profits. Among others it deals also with the question of the purpose for which the forecast of enterprise profits can be applied in Hungary. In the actual system of the distribution of profits the prospective profit revenue of the state budget and the prospective sum of the enterprise funds serving the aims of development and incentive can be assessed on basis of the result of the profit forecasts.

Besides the problems of the preparation of profit forecasts the paper is concerned also with the development of the income of the enterprise, and in this connection it touches also upon the forecast of the so-called „net enterprise” income – of the difference between the enterprise incomes and the supports – and finally it deals in short with the particularities of the development of net income to be expected in 1970.

A VÍZGAZDÁLKODÁSI ÁGAZAT FŐBB KÖZGAZDASÁGI KÉRDÉSEI ÉS NÉPGAZDASÁGI KAPCSOLATAI

DR. SZIROTA ISTVÁN

Az utóbbi években a vízgazdálkodás jelentősége világszerte megnövekedett. Egyrészt azért, mert a termelőerők fejlődése és koncentrációja, az urbanizáció, a társadalom szociális és kulturális színvonalának emelkedése fokozott vízfelhasználással jár. A növekvő vízigények kielégítését mindinkább megnehezíti a vízkészletek térbeli és időbeli ingadozása, hazai vízkészleteink túlnyomó részének külföldi eredete és a vízszennyeződés növekedésének következtében a természetes vizek minőségének romlása. Másrészt a vizek kártételei igen gyakoriak és egyre növekvő volumenű és értékű nemzeti vagyont veszélyeztetnek. Mindezek következtében szükségessé vált a természet vízháztartása és a társadalom vízszükségletei közötti optimális összhang megteremtése, amely csak a műszaki-gazdasági tevékenységek egységes rendszerében valósítható meg. Ezt a tevékenységet nevezzük vízgazdálkodásnak.

A társadalmi-gazdasági fejlődés korábbi szakaszában a vízügyi beavatkozásokat a különböző népgazdasági ágak keretében kiegészítő jelleggel végezték. A felszabadulást követő gyors ütemű fejlődés a vízgazdálkodási tevékenységek nagymértékű növekedését idézte elő, és ez a különböző ágazatokban folytatott tevékenységeknek és azok fejlesztésének hatékonyabb összefogását és koordinálását tette szükségessé.

A vízgazdálkodás iránti társadalmi-gazdasági igények hatására hazánkban is – a ma már szinte egész Európához hasonlóan – kialakult az egységes, központosan irányított vízügyi igazgatási szervezet. Ennek a szervezetnek kell biztosítani valamennyi népgazdasági ág részére a tevékenysége ellátásához szükséges vízmennyiséget, gondoskodnia kell a természetes vizek minőségének védelméről, meg kell védenie a népgazdaság állóalapjait a vizek kártételeitől, és tevékenységével elő kell segítenie az újratermelés folyamatosságát.

Az elmúlt húsz év során bekövetkezett fejlődés eredményeként a gazdaság-irányítás reformja során a vízgazdálkodás a népgazdaság önálló ágazatává lett, és a népgazdaság ágazati rendszerében a „Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás” népgazdasági ágon belül helyezkedik el.

Ezzel a vízgazdálkodás végre megkapta megillető helyét a népgazdaságban, az anyagi termelés körébe került. Ez a döntés választ adott azokra a közgazdaságilag el nem fogadható nézetekre, amelyek szerint a vízgazdálkodás csupán kommunális ágazati tevékenység. A termelőágazattá válás közgazdaságilag is indo-

kolt volt, mivel tevékenységeinek döntő része (ivóvíz, ipari víz, öntözővíz) anyagi termék formát ölt, és mint áru, piac közvetítésével került a felhasználóhoz (fogyasztóhoz). Tevékenységeinek kisebb hányada pedig anyagi jellegű szolgáltatás (vízkárelhárítás, szennyvízelvezetés és -tisztítás). Meg kell jegyezni azonban, hogy a piaci hatások érvényesülésének más termelőágazatoktól eltérő sajátos vonásai vannak, ami következik a víznek mint speciális tulajdonságokkal rendelkező árunak jellemzőiből.¹

Az eddig szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a vízgazdálkodási ágazat jelenlegi besorolása a „Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás” népgazdasági ágba, felvet néhány problémát. Így például az országos szintű különféle összesítésekben, elemzésekben az ágazati mutatók torzulnak. A „Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás” népgazdasági ágat ugyanis gyakran a mezőgazdasággal azonosítják, a vízgazdálkodási ágazat sajátossága viszont a nagy állóeszköz-igényesség, és ebből következően a beruházások magas aránya. Ennek következtében az összevont adatok nem nyújtanak világos képet.

Jelenleg még újszerűnek tűnik, hogy a vízgazdálkodás önálló népgazdasági ágaként épüljön be a népgazdaság ágazati rendszerébe. Ez a megoldás technikai és szervezeti szempontból – véleményem szerint – kevés problémával járna, s mellette szól az a tény, hogy a vízgazdálkodás jellege és szerepe sajátos, eltérő bármelyik népgazdasági ágtól. Ily módon tevékenységeinek, fejlesztésének, eszközeinek mutatói egységesen egy helyen, torzulásmentesen jelennének meg.

A VIZGAZDÁLKODÁS TEVÉKENYSÉGEINEK CSOPORTOSÍTÁSA ÉS TARTALMI MEGHATÁROZÁSA

A vízgazdálkodási tevékenységek – függetlenül attól, hogy azokat a népgazdaság mely ágazatában folytatják – a következőképpen csoportosíthatók:

a) a lakossági és iparivíz-termelés és -szolgáltatás (-elosztás) magában foglalja az ivó- és iparivíz-termelést, a vízkészletek szállítását és elosztását, a szennyvízelvezetést és -tisztítást, a csapadékvíz-elvezetést, a fürdőellátást és a hévizek különböző célú hasznosítását;

b) a mezőgazdasági vízhasznosítás az öntözés és a halastavak vízigényét biztosító tevékenység, a víznek a természetes vagy mesterséges vízfolyásból való kitermelése, a hasznosítás helyéig való szállítása és az öntözendő területen való elosztása;

c) a vízelhárítási tevékenység egyrészt az árvízmentesítési, folyam- és tószabályozási, síkvidéki, hegy- és dombvidéki vízrendezési eszközök folyamatos üzemeltetése és fenntartása, az eseti árvíz- és belvízvédekezés, valamint a helyi vízkárelhárítás;

d) a vízgazdálkodási fejlesztési tevékenység (vízépítés), amely a vízkészletek feltárásával, kitermelésével és elosztásával, a vízkészletek és a vízszükséglet közötti egyensúly biztosításával, a vízkészletek tervszerű hasznosításával, a káros vizek elvezetésével és tisztításával, a vizek mennyiségi és minőségi védelmével, a vízszint szabályozásával, a vízi utak létesítésével, a vizek kártételei elleni védekezéssel kapcsolatos vízgazdálkodási létesítmények, művek és berendezések állományának növelésével és pótlásával kapcsolatos;

e) a vízgazdálkodási kutatás magában foglalja egyrészt a vízgazdálkodás összefüggéseit feltáró elemző alap kutatásokat, így mindazon tudományokat – hidroló-

¹Ezzel a kérdéssel foglalkoztam korábbi tanulmányomban (A vízgazdálkodás helye a népgazdaság ágazati rendszerében. *Statistikai Szemle*, 1969. évi 7. sz. 754–759. old.).

gia, hidraulika, hidrokémia, hidrobiológia, hidroökonómia stb. –, amelyek az egész vízgazdálkodásnak s ezen belül a tudományos kutatásnak is a távlati fejlődését, a tudományos megismerés állandó bővülését segítik elő, másrészt az abból származó ismeretek gyakorlati alkalmazását teszik lehetővé;

f) a vízügyi igazgatási hatósági tevékenység körébe tartozik a vízjogi engedélyezés, továbbá – az irányadó jogszabályok szerint – a vízi munkák és vízi létesítmények műszaki tervezésének, kivitelezésének és üzemeltetésének szabályozása, szakirányítása és ellenőrzése.

A vízgazdálkodás tevékenységeinek – mint már említettem – más tevékenységektől eltérő sajátosságai vannak.

A feladatok ellátása – akár a víz kitermeléséről, felhasználásra alkalmassá tételéről és a fogyasztóhoz való eljuttatásáról, akár a vízkárok elhárításáról van szó – jelentős holtmunka-ráfordítást igényel. Az ágazat állóeszközeinek értéke 1969-ben 57,8 milliárd forint volt, ami a népgazdaság összes állóeszközeinek 5,6 százaléka, a termelőágazatok állóeszközeinek 10 százaléka, a „Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás” állóeszközeinek 45 százaléka. Ugyanakkor az ágazat társadalmi termékének értéke 5,8 milliárd forint. Egy forint állóeszközértékre 0,10 forint értékű termelés jut, ami az ágazat eszközigenységét mutatja.

A vízgazdálkodás tevékenységei kölcsönhatásban vannak a termelőerők térbeli elhelyezkedésével, és nagy térségek összefüggő szemléletét igénylik. Hűen tükrözi ezt a regionális vízművek kialakulóban levő rendszere is, mivel a növekvő vízigenyek biztonságos kielégítésének ez az egyetlen módszere. Jelenleg az ágazat 550 millió köbméternyi közműves víztermelésből 30 millió köbmétert, 5,5 százalékot a regionális vízművek termelnek.

A vízgazdálkodási tevékenységek nagy beruházásokat igényelnek, a létesítmények gazdasági elavulása és műszaki elhasználódása lassúbb, mint más tevékenységek esetében. A negyedik ötéves tervben 24 milliárd forintot fordítunk vízgazdálkodási célokra, ami a népgazdaság ezen időszakra előirányzott összes beruházásainak 5,5, a „Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, vízgazdálkodás” ágazat beruházásainak 29 százalékát teszi ki.

A vízgazdálkodás tevékenységeinek eredménye – mint ezt már az előzőkben kifejtettem – egyrészt anyagi termék, másrészt anyagi szolgáltatás formájában jelentkezik. E tevékenységek értékelése azonban nem mindig egyszerű, mivel egyes tevékenységeknek nincs ára (például a vízkárelhárításnak), és értékét csak a ráfordítások alapján lehet meghatározni, amely ráfordításokat nem az árképzési elvek szerint értékelnek. A tevékenységek nagyobbik csoportja rendelkezik ugyan árral, jelentős részüknek az ára viszont – gazdaságpolitikai okok következtében – eltér az értéktől. Ez a helyzet például a víztermelésnél, a szennyvízelvezetésnél, a fürdőszolgáltatásnál stb. (E kérdésekre a következőkben még részletesebben kitérek.)

A VIZGAZDÁLKODÁS FONTOSABB KÖZGAZDASÁGI KÉRDÉSEI

A vízgazdálkodás mint a népgazdaság legfiatalabb önálló ágazata alig két és fél éves múltra tekint vissza. Közgazdasági alapjainak tisztázása és lerakása lényegében a gazdasági reform előkészítése során indult meg. Így nem rendelkezhet még közgazdaságilag megalapozott ágazati gazdaságtannal, ennél fogva még számos fogalom és jelenség értelmezése nincs kellőképpen tisztázva, kidolgozva.

Sok vita volt korábban azzal kapcsolatban, hogy anyagi tevékenység-e vagy sem a vízgazdálkodás. E kérdésekben már kezdenek tisztázódni a nézetek, és mind-

inkább egyértelműbbé válik, hogy az anyagi termelési tevékenység körébe tartozik. Erre vonatkozó gondolataimat, mely szerint a vízgazdálkodás anyagi terméket hoz létre és anyagi szolgáltatásokat nyújt a népgazdaság valamennyi ágazatába, már korábban ismertettem, így most nem térek ki rá. Emellett azonban még több kérdés tisztázásra vár. Ezek közül a következőket tekintem legfontosabbaknak.

a) Az árreform a vízgazdálkodásban is elindította azt a folyamatot, amelynek eredményeként a víz ára és a vízzel összefüggő termelő és szolgáltató tevékenységek ára értékükhöz közeledik. A víztermelésben és -szolgáltatásban eddig lényegében csak az ipari és közületi vízdíjak és a vízépítési tevékenységek árai feleltek meg a reform árkialakítási elveinek. A vízgazdálkodásban a tényleges érték érvényesítése az árakban és díjakban csak fokozatosan és csak hosszabb távlatban oldható meg a gazdaságpolitikai döntéseknek megfelelően, és van olyan tevékenység is, amelynél ez a jövőben sem valósítható meg.

Az értéktörvény, a piaci kapcsolatok érvényesülésének felismerése, elismerése a vízgazdálkodásban a gazdaságirányítás reformjának előkészítése során történt meg. Az elvi felismerés gyakorlati alkalmazása azonban egyelőre sem az ár- és díjrendszerben, sem a vízgazdálkodási tevékenységek teljesítményeinek értékelésében nem érvényesült.

b) A vízgazdálkodási tevékenységek eredménye nem minden esetben jelenik meg mennyiségileg meghatározható termék formájában, ilyen a vízkárelhárítás. E tevékenységnek nincs ára, a tevékenység értékét a ténylegesen felmerült ráfordítások alapján lehet meghatározni. Az így kiszámított költség azonban jelenleg nem tartalmazza az amortizációt, az eszközlekötési járulékot, az illetményadót és az eszközarányos nyereséget, azaz nem a társadalmilag ténylegesen felmerült költségek alapján épül fel.

A vízkárelhárítási tevékenységet, amely védelmi-biztonsági szolgáltatást nyújt, az érintettek térítésmentesen kapják, a ráfordításokat az állami költségvetésből fedezik.² A vízkárelhárításnak mint sajátos szolgáltatásnak ár- és díjrendszere gazdaságpolitikai megfontolások következtében nincs, s véleményem szerint ez távlatilag sem várható.

A vízgazdálkodás valóságos kapcsolatainak kimutatása, az ebből végzendő közgazdasági számítások elvégzése és az elemzések érdekében a vízkárelhárítási tevékenység értékének áthárítása módszereinek kidolgozására van szükség. A népgazdasági mérlegekben erre nincs lehetőség, mivel ott a vízkárelhárítás közösségi fogyasztásként kerül kimutatásra.

c) A mezőgazdasági vízhasznosítás jelenlegi díjrendszerében a vízárak nem tükrözik a tényleges társadalmi ráfordításokat, mivel nem tartalmazzák az illetményadót, az amortizációt, az eszközlekötési járulékot. Sőt, a jelenlegi vízdíjak még a ténylegesen elszámolt költségeket sem fedezik.

A lakosságnak szolgáltatott ivóvíz ára és a lakosság által fizetett díjak közötti különbséget állami dotációval egyenlítik ki. Ez vonatkozik a fürdőszolgáltatásra is.

Az öntözővíz és a lakossági ivóvíz- és fürdőszolgáltatás esetében elsődleges meghatározó a társadalmi szükséglet, és a tényleges érték érvényesítése mindenkor az adott időszak gazdaságpolitikai döntéseinek van alávetve.

d) A vízgazdálkodási ágazatba tartozó szervek különféle gazdálkodási formában (vállalatok, társulatok, költségvetési szervek) fejtik ki tevékenységüket. Ez a kategorizálás alapvetően befolyásolja ráfordításaik alakulását, nagyságrendjét és

²Megjegyzem, hogy a vízkárelhárítási tevékenység értékét a felszabadulás előtt az ún. „ártéri járulék”-kal az igénybevevőkre áthárították.

természetesen a társadalmi termék értékét is: a költségvetési szervek illetményadót, amortizációt és eszközkötési járulékot költségeik között nem számolnak el; a víz-, csatornamű vállalatok állóeszközeinek nagy része mentesítve van az eszközkötési járulék fizetése alól; a vízgazdálkodási társulatok szintén nem számolnak el költségként illetményadót és eszközkötési járulékot.

A vízgazdálkodási tevékenységek közül a vízkárelhárítást, valamint a mezőgazdasági vízhasznosítást jelenleg költségvetési szervek végzik, s így ezen tevékenységek értékösszetevői nem tartalmazzák a társadalmi ráfordításokat. A tevékenységek közül a víztermelést és -szolgáltatást vállalatok végzik, de e tevékenységük ára nem tartalmazza az állóeszközök értéke után fizetendő eszközkötési járulékot. (Ez az állóeszközök 80 százalékára vonatkozik.)

A víz – mint a társadalmi munka terméke – különleges áru, sajátosságai, amelyek értékének meghatározását befolyásolják, a következőkben foglalhatók össze:

- használati értéke általában a fogyasztó számára nélkülözhetetlen, mással nem helyettesíthető,
- a preferenciák következtében ára az értékétől eltér,
- a fogyasztói piac földrajzilag a kitermelés körzetére korlátozódik, így az eltérő mértékű ráfordítások átlagolása a piaci kereslet-kínálat hatására az árban nem jön létre (területi árkategóriák).

e) Megoldatlan kérdés a más ágazatokban folyó vízgazdálkodási tevékenységek értékelése és számbavétele, ugyanis az ipari, közlekedési stb. vállalatok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok saját víztermelése nem ölt áruformát, vagy ha igen (például, ha más szerv részére értékesít vizet), akkor is csak minimális mértékben. Ezen tevékenységek értéke – a népgazdaságban érvényes számviteli és statisztikai előírások értelmében – nem választható el az illető szerv tevékenységétől, annak költségkomponensét alkotja, és az egyes termékek árában térül meg. Így más ágazatok saját víztermelésének értékét csupán a vízkészlet-használati díjak alapján veszik figyelembe, ami azonban csak néhány százalék a ténylegesen felmerült ráfordításoknak, és nem tükrözi a tevékenységek reális értékét. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy például a népgazdaság összes vízfelhasználásában a felhasználók saját vízkitermelése mintegy 60 százalékot képvisel, és ez nem realizálódik mint vízgazdálkodási tevékenység.)

f) A vízgazdálkodási tevékenységek egy része lényegében áruvá válik (lakossági és ipari víz, öntözővíz stb.), és piaci kapcsolatok útján jut el a termelőtől a felhasználóhoz. Ez az áru azonban a már ismertett sajátos vonásokkal rendelkezik. „Ára” csak részben igazodik „értékéhez”, és csak részben fejezi ki a cserére került termék vagy szolgáltatás előállításához, illetve teljesítéséhez társadalmilag szükséges munka mennyiségét. Ennek következtében nem mutatható ki a vízgazdálkodás és más ágazatok valóságos kapcsolata, a vízgazdálkodásban ténylegesen felhasznált társadalmi munka értéke és a vízgazdálkodás hozzájárulása a nemzeti jövedelem termeléséhez.

A VIZGAZDÁLKODÁS NEPGAZDASÁGI KAPCSOLATAI

A növekvő társadalmi-gazdasági vízigények kielégítésének folyamatában a népgazdaság más ágazatai és a vízgazdálkodás között szerteágazó, folyamatosan szabályozásra szoruló kölcsönhatások alakultak és alakulnak ki. A vízgazdálkodás igen bonyolult formában és széles területen kapcsolódik a népgazdaság különböző ágazataihoz, a telepítéspolitikához, a területfejlesztéshez.

A vízgazdálkodási ágazat népgazdasági kapcsolatainak tényleges adatokon alapuló kimutatására első ízben 1969-ben került sor. Ennek alapján kívánok néhány fontosabb számszerű összefüggést – értékmutatók alapján – bemutatni.

A vízgazdálkodási ágazat 1968. évi ráfordításainak megoszlása

Megnevezés	Százalék
Anyagfelhasználás	48,1
Amortizáció	16,5
Bérek és jövedelmek	26,6
Tiszta jövedelem (nyereség, illetményadó, SZTK-járulék, esz- közlekedési járulék, egyéb tiszta jövedelem)	8,8
Összesen 100,0	

A vízgazdálkodás anyagigényessége – anyagjellegű költségeinek aránya (anyag + amortizáció) 64 százalék – az iparéhoz áll legközelebb.

Az anyagfelhasználás ágazatonkénti megoszlásának további elemzésével képet kapunk arról, hogy a vízgazdálkodási ágazat az általa létrehozott társadalmi termékhez milyen termelőágazatokkal kerül felhasználói kapcsolatba, azaz mely ágazatok termékeit milyen arányban használta fel termelő- és szolgáltató tevékenysége során.

A vízgazdálkodás anyagfelhasználásának megoszlása átadó ágazatok szerint

Átadó ágazat	Százalék	Átadó ágazat	Százalék
Bányászat	2,0	Ipar összesen	62,7
Villamosenergia-ipar	9,3	Építőipar	5,2
Kohászat	12,8	Mezőgazdaság, erdő- gazdálkodás	1,0
Gépipar	12,9	Vízgazdálkodás	17,3
Építőanyag-ipar	10,8	Szállítás és hírközlés	9,5
Vegyipar	8,4	Kereskedelem	4,3
Könnyűipar	6,5		
Élelmiszeripar	–		
		Összesen 100,0	

A vízgazdálkodási ágazat által a termelőágazatoktól átvett termékeknek (szolgáltatásoknak) mintegy kétharmada ipari eredetű, és ezen belül a gépipar, a kohászat, a villamosenergia-ipar és az építőanyag-ipar teszi ki az anyagfelhasználás közel felét.

A vízgazdálkodási ágazat kibocsátásának megoszlását értékmutató alapján vizsgálva, feltűnő a nem termelő fogyasztás és a beruházás magas részesedése.

A vízgazdálkodás kibocsátásának megoszlása

Felhasználó	Százalék	Felhasználó	Százalék
Bányászat	1,5	Szállítás és hírközlés	1,1
Villamosenergia-ipar	1,3	Kereskedelem	1,2
Kohászat	1,0	Termelők összesen	37,2
Gépipar	3,2	Lakosság fogyasztása	10,2
Építőanyag-ipar	2,2	Közületek és szolgáltatás	19,2
Vegyipar	3,0	Nem termelő fogyasztás	29,4
Könnyűipar	3,0	Beruházás	33,1
Élelmiszeripar	3,1	Készletváltozás	0,3
Ipar összesen	18,3	Végső felhasználás összesen	62,8
Építőipar	5,0		
Mezőgazdaság, erdő- gazdálkodás	3,3		
Vízgazdálkodás	8,3		
		Összesen 100,0	

A vízgazdálkodás jelentőségét és kapcsolatait jól jellemzik a tábla adatai, amelyek a népgazdaság 1968. évi vízfelhasználását mutatják be természetes mértegegységben és százalékos megoszlásban.

A népgazdaság 1968. évi vízfelhasználásának megoszlása fontosabb felhasználó ágazatok szerint

Felhasználó (ágazat)	A vízgazdálkodási ágazat által értékesített				Más ágazatok saját víztermelése, vízfelhasználása	A népgazdaság összes vízfelhasználása	A vízgazdálkodási ágazat	A népgazdaság összes
	Ívóvíz	ipari víz	öntöző víz	összes víz				
	millió köbméter							
Bányászat	8,1	0,4	—	8,5	31,5	40,0	0,7	1,2
Villamosenergia-ipar	12,0	4,3	—	16,3	1188,7	1205,0	1,3	36,1
Kohászat	7,4	2,9	—	10,3	198,0	208,3	0,1	6,2
Gépipar	31,0	5,1	—	36,1	18,9	55,0	2,8	1,6
Építőanyag-ipar	10,7	0,5	—	11,2	4,8	16,0	0,9	0,5
Vegyipar	19,5	17,8	—	37,3	84,7	122,0	2,9	3,7
Könnyűipar	25,2	5,3	—	30,5	68,3	98,8	2,4	3,0
Élelmiszeripar	20,1	4,8	—	24,9	56,6	81,5	2,0	2,4
Ipar összesen	134,0	41,1	—	175,1	1651,5	1826,6	13,8	54,7
Építőipar	8,0	0,1	—	8,1	0,1	8,2	0,6	0,2
Növénytermelés	1,9	—	609,5	611,4	244,3	855,7	48,1	25,6
Allattenyésztés	0,5	—	208,0	208,5	147,0	355,5	16,5	10,1
Erdőgazdálkodás	0,3	—	—	0,3	0,1	0,4	0,0	0,0
Vízgazdálkodás	8,2	—	—	8,2	—	8,2	0,6	0,4
Mezőgazdaság, erdő- gazdálkodás, vízgazdálkodás	10,9	—	817,5	828,4	391,4	1219,8	65,2	36,6
Szállítás és hírközlés	6,7	0,2	—	6,9	18,0	24,9	0,5	0,7
Kereskedelem	7,1	—	—	7,1	1,2	8,3	0,6	0,2
Termelő ágazatok összesen	166,7	41,4	817,5	1025,6	2062,2	3037,8	80,7	92,4
Közületek és szolgáltatás	76,2	0,5	—	76,7	9,3	86,0	6,0	2,6
Lakosság	168,1	—	—	168,1	—	168,1	13,3	5,0
<i>Felhasználás összesen</i>	<i>411,0</i>	<i>41,9</i>	<i>817,5</i>	<i>1270,4</i>	<i>2071,5</i>	<i>3341,9</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

РЕЗЮМЕ

Автор останавливается на важнейших проблемах водного хозяйства и с помощью нескольких цифровых данных показывает его народнохозяйственное значение и связи. Водохозяйственная отрасль, превратившаяся едва 2 года тому назад в самостоятельную отрасль материального производства, располагает рядом особенностей.

В результате этого в водохозяйственной отрасли имеется еще целый ряд ожидающих своего решения вопросов, без чего нельзя провести единую оценку водохозяйственной деятельности на народнохозяйственном уровне и более того, осуществить экономический анализ межотраслевых связей водного хозяйства. Цель настоящей статьи заключается в предоставлении исходной основы для разработки нерешенных экономических вопросов водного хозяйства и оказании таким образом содействия их решению.

Возможность для более глубокого комплексного анализа связей водного хозяйства с другими народнохозяйственными отраслями будет получена после окончательной разработке Центральным статистическим управлением межотраслевого баланса 1968 года. Однако опубликованные до сих пор частичные данные уже позволяют составить приблизительную картину о месте водного хозяйства в системе межотраслевых связей народного хозяйства и впервые на основании фактических данных предоставляется возможность для ознакомления с хозяйственными связями отрасли.

SUMMARY

The paper draws the attention to the most important questions and problems of the water-economy branch and by means of some figures it shows the importance and the relations of the branch in the national economy. The water-economy branch which hardly two years ago became independent among the branches of material production has peculiarities different from other branches of the national economy.

For this reason there are still a number of questions to be solved in relation to the water-economy branch, without which the valuation of the activities of water-economy cannot be done at a uniform level of the national economy; even the national economic analysis of the connections of the branches of water-economy meets with different difficulties. The present paper should like to provide a starting point to the elaboration of the unsolved economic questions of water-economy, and thus also to the solution of the problems.

A deeper and more comprehensive analysis in connection of the water-economy with other economic branches can be carried out only after final elaboration of the input-output balance for 1968 of the Central Statistical Office. However the few data published at the time being afford even thus an approximative picture of the place of water-economy in the system of interindustry relations of the national economy and it is for the first time it allows, by means of factual data, to get an insight into the relations of the branch.

A VÁLLALATI TERMELESI SZERKEZET VIZSGÁLATA A MEZŐGAZDASÁGBAN

DR. CSAKI CSABA

A vállalati termelési szerkezet elméleti és módszertani problémáinak vizsgálata szinte egyidős az agrárközgazdaságtannal. Kevés olyan témaköre van e tudományágnak, amellyel annyit foglalkoztak volna, mint e kérdéskomplexummal. Ennek ellenére ez a téma korántsem tekinthető lezártnak, hiszen a fejlődés állandóan új helyzetet teremt, új problémákat vet fel. Így többek között új feladat olyan vizsgálati módszerek kialakítása, amelyek segítségével a jelenlegi adottságoknak és követelményeknek megfelelően értékelhető a mezőgazdasági vállalatok termelési struktúrája, a szakosítás helyzete és a fejlődés tendenciái. E cikkben – felhasználva az e témával kapcsolatos kutatások eredményeit – elsősorban a mezőgazdasági vállalatok termelési irány szerinti rendszerezésének olyan módszertani megoldását szeretnénk bemutatni, amely kielégítve a kívánalmakat reális véleményalkotásra nyújt lehetőséget.

A TERMELESI IRÁNYOK VIZSGALATÁNAK MÓDSZEREI

A termelési irány fogalmának értelmezését illetően a szakirodalomban lényeges különbségek nem tapasztalhatók. Ugyanakkor a termelési irányok meghatározásának módszertana, a termelési irányok csoportjainak gyakorlati kialakítása szinte minden egyes esetben más és más. Még nem alakult ki olyan módszer, amelyet a többinél tökéletesebbnek lehetne tekinteni, amely általánosan elismert és alkalmazott lenne.

A termelési irány meghatározására felhasznált módszerek lényegében aszerint különböznek egymástól, hogy:

- a termelési szerkezet milyen mutatóit veszik alapul (milyen ismérvek alapján történik a profilok kialakítása);
- milyen követelményt vagy követelményeket támasztanak a termelés jellegét meghatározó, vezető termelési ággal szemben;
- a termelési irányok rendszere ágazatok, illetve főágazatok (ágazatcsoportok) szerint kerül-e kialakításra.

A mezőgazdasági vállalatok termelési irányok szerinti rendszerezését hazánkban először *Erdei Ferenc*, *Csete László* és *Márton János* végezte el az 1950-es évek végén.¹ A csoportokat a gazdaságok *bruttó termelési értéke* alapján, a fontosabb

¹*Erdei Ferenc – Csete László – Márton János: A termelési körzetek és a specializáció a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1959. 416 old.*

termelési ágak szerint alakították ki. (Vezető ágak a bruttó termelési érték legalább 20, illetve 25 százalékát adó ágazatot tekintették.) A szerzők tovább folytatva a termelési irányok kialakításával kapcsolatos kutatásaikat, 1963-ban újabb módszert publikáltak.² Ez esetben a termelési profilokat az árutermelés megoszlása alapján képezték, valamivel magasabb követelményeket támasztva a termelés jellegét meghatározó ágazatokkal szemben.

A Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiban 1960 óta közli a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok termelési irány szerinti csoportosítását. Az első években a csoportok kialakításánál a gazdaságok termelési szerkezetének közvetlen és közvetett mutatóit (a vetésszerkezet, az állatállomány összetétele) egyaránt figyelembe vették. A termelés jellegét meghatározó főágazatot nem közvetlenül a termelési szerkezet, hanem az egyes főágazatok részesedésének a termelőszövetkezeti, illetve az állami gazdasági átlaggal való összevetése alapján választották ki. A profil meghatározásának jelenleg is érvényben levő módszerét³ 1965-től alkalmazzák. A gazdaságokat először a vezető főágazat szerint csoportosítják, majd e csoportokon belül további rendszerezést végeznek a legjelentősebb ágazat szerint. Valamely profilba kerülés feltétele a bruttó, illetve az árutermelésből való meghatározott arányú részesedés.

A profil meghatározásának nagyon érdekes módszerét alkalmazta a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Statisztikai és Számítástechnikai Igazgatósága. Hasonlóan a Központi Statisztikai Hivatal módszeréhez, a profilok rendszere főágazati és ezen belül ágazati tagolású. Az árutermelésből való részesedés mellett azonban figyelembe vették a főágazatok arányai közötti különbségeket is. Csete László és Pályi József⁴ a termelés irányát meghatározó ágazatnak azt tekinti, amelynek árbevételeen belüli részesedése eléri vagy meghaladja a 20 százalékot. Hasonló eljárással találkozhatunk az Állami Gazdaságok Országos Központja által készített elemzésben is.

A termelési irányok képzésének – hasonlóan a hazai helyzethez – a nemzetközi irodalomban is sokféle módszertani megoldása található.

A szocialista országokban ez a kérdés szinte a szakosítással összefüggésben került előtérbe. A Szovjetunióban a gazdaságok profilját elsősorban az árutermelés ágazatok közötti megoszlása alapján határozzák meg. A Német Demokratikus Köztársaságban hosszú ideig a halmozatlan termelési érték megoszlását tekintették kiinduló alapnak. Nyugat-Európában számos szerző a vetésterület szerkezete alapján határozza meg a gazdaságok profilját. Többen viszont a munka- és a tőke-ráfordítások összetételéből való kiindulást javasolják. Az Egyesült Államokban az üzemek profilját általában az áruforgalom összetétele alapján állapítják meg.

A TERMELESI IRÁNYOK MEGHATÁROZÁSÁNAK MÓDSZERTANI ALAPKÉRDÉSEI

Joggal merülhet fel a kérdés, hogyan értékelhetők a termelési irány meghatározásának jelenleg ismert megoldásai, milyen megoldás tekinthető a legcélravezetőbbnek.

A különböző módszerek értékelésénél – véleményünk szerint – az ezen eljárásokkal szemben támasztható követelményekből kell kiindulni. A termelési irá-

²Erdei Ferenc – Csete László – Márton János: A mezőgazdaság belterjessége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 383 old.

³Részletes leírását lásd: dr. Takács József: A specializáció meghatározásának módszere a mezőgazdasági üzemekben, *Statisztikai Szemle*, 1969. évi 11. sz. 1125–1139. old.

⁴Csete László – Pályi József: A termelőszövetkezetek és állami gazdaságok 1968. évi gazdálkodásának termelési irányok szerinti vizsgálata, *Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Statisztikai és Gazdaságelemző Központ*, 1969. évi 5. sz. 102. old.

nyok szerinti rendszerezés alapvető célja, hogy segítségével értékelhessük a mezőgazdasági üzemek termelési szerkezetét, és ezzel együtt képet kapjunk a társadalmi munkamegosztás helyzetéről. Ez a célkitűzés csak olyan módszer segítségével valósítható meg, amely biztosítja az eltérő jellegű termelést folytató gazdaságok tényleges különválasztását, viszonylag homogén gazdaságcsoportok kialakítását, amelyek az eltérő termelési jelleg mellett a ráfordítások és a jövedelmezőség színvonalában is különböznek egymástól. Ehhez a termelési irányok meghatározására felhasznált módszereknek a szakosodás olyan jellemzőit kell figyelembe venniük, amelyek mérhetők, pontosan számszerűsíthetők. Nagyon fontos követelmény, hogy a módszer segítségével nemcsak egy-két éven, hanem hosszabb időszakon át is jellemezhető legyen a gazdaságok termelési szerkezete.

Az általános követelmények mellett hangsúlyoznunk kell, hogy a termelési irány kimutatására felhasznált módszereket nem lehet általában, tértől és időtől függetlenül szemlélni. A konkrét viszonyok, lehetőségek határozzák meg végső soron, hogy az említett célkitűzéseket a profil szerinti csoportosítás milyen konkrét módszertani megoldásával valósíthatjuk meg. Ha a mezőgazdaság szemszögéből nézzük a kérdést, nyilvánvalóan a termelési irányok meghatározásának csak olyan módszere fogadható el, amely az általános követelmények mellett megfelel a jelenlegi viszonyoknak, tehát figyelembe veszi:

- a tulajdonviszonyok jellegét és az ezzel összefüggő speciális vonásokat;
- általában a termelés és konkrétan az állami gazdaságok, valamint a termelőszövetkezetek termelési színvonalát;
- a termelés kialakult vállalati méreteit;
- a termelési hagyományokat, a vállalati termelési struktúra alakulásának történelmi előzményeit;
- a gazdaságirányítás érvényben levő rendszerét.

Amennyiben a fent említett követelményeket kielégítő módszert akarunk kialakítani mindenekelőtt a bevezetőben már említett három módszertani kérdésben kell állást foglalni.

Az első kérdés: *a termelési szerkezet mely mutatói alapján célszerű kialakítani a termelési irányok csoportjait.* E tekintetben – mint láttuk – szóba jöhet az összes (bruttó) termelési érték, az árutermelés, valamint a vetésszerkezet, a földterület művelési ágak szerinti megoszlása, az állatállomány összetétele és a ráfordítások ágazati szerkezete is. A hazai és külföldi szerzők többsége elsősorban a bruttó és az árutermelés felhasználását javasolja. A természetes mutatók csak kiegészítésként, illetve olyan körülmények között jöhetnek számításba, amikor a termelési szerkezet közvetlen mutatóinak kiszámítására nincs lehetőség.

Az árutermelés és a bruttó termelés összetétele a mezőgazdasági vállalatok termelési szerkezetét más és más szempontból jellemzi: a bruttó termelési érték megoszlása a termelés gazdaságon belüli egész folyamatát, az árutermelés elsősorban a termelési folyamat eredményét, a gazdaságot elhagyó termékek összetételét jellemzi. *Lenin* a tőkés agrárfejlődés vizsgálatával kapcsolatban többször hangsúlyozta, hogy e folyamat és általában a gazdaságok termelésének a jellemzése az árutermelés elemzése nélkül lehetetlen. Ez a megállapítás ma is érvényes. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a mezőgazdasági vállalatok termelésének egy része nem válik áruvá. Az áruvá nem váló termékek köre ugyan egyre inkább szűkül, a bruttó termelés és az árutermelés közötti különbség azonban ma még elég jelentős. Ezért a jelenlegi körülmények között a termelési irány szerinti csoportokat – véleményünk szerint – *a bruttó termelési érték és az árutermelés szerkezetének együttes figyelembevételére* alapján célszerű kialakítani.

A második kérdés annak a mércének a megjelölése, amely alapján a vezető ágazatok, illetve főágazatok kiválasztásra kerülnek. Ez a termelési irány szerinti csoportok képzésének egyik kulcsproblémája és egyben a differenciált, a konkrét körülményekhez alkalmazkodó megoldást leginkább igénylő eleme.

Az egyes profilokkal szemben támasztott számszerű követelmények szinte minden ismertetett módszernél különbözők. A „mérce” jó megválasztása döntően befolyásolja a vizsgálat eredményét. A túl alacsony és a túl magas követelmények esetén egyaránt irreális a gazdaságok termelési szerkezetéről kapott kép.

A magyar mezőgazdaság jelenlegi viszonyai között a követelmények megválasztásánál – véleményünk szerint – az alábbiak tekinthetők irányadónak.

a) Mezőgazdaságunkban alapvetően két termelő szektor található. A termelési színvonal, a gazdaságok termelési mérete, a termelés megszervezésének színvonala az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben különböző. Ezért a követelményeket a két szektorra vonatkozóan eltérően, a fejlettebb állami gazdasági szektorban nagyobb igényekkel fellépve célszerű megszabni.

b) A követelmények megadhatók valamennyi profilra nézve azonosan vagy pedig az egyes profilok szerint differenciálva. Mivel a különböző termelési ágak jellege és azok gazdaságon belüli kapcsolatai eltérőek, ezért az utóbbi megoldás látszik helyesebbnek, tehát nem feltétlenül szükséges minden profilnál a bruttó termelési értékből vagy az árutermelésből azonos arányú részesedést előírni.

c) Végül döntenünk kell a számszerű követelményeket illetően is. A specializáció fogalmát a vállalati termelési szerkezet vizsgálata során többféle módon is értelmezhetjük. Ennek megfelelően a számszerű követelményeket is különböző formákban írhatjuk elő. A vállalati specializációt összekapcsolhatjuk a gazdaság termelésében legjelentősebb termelési ággal, vagy felfoghatjuk úgy, mint bizonyos termékek átlagosnál nagyobb arányú előállítását. A termelés irányát az első esetben aszerint lehet meghatározni, hogy melyik ágazat súlya a legnagyobb abszolút értelemben a gazdaságon belül. A másik esetben viszont azt tekintjük vezető ágazatnak, amelynek aránya az átlagos (az országos vagy a szektor-) struktúrához képest a legnagyobb pozitív irányú eltérést mutat. Ennek megfelelően valamely profilhoz tartozás számszerű követelményeként a termelésből való minimális részesedést vagy az átlagos szerkezettől való feltétlenül megkívánt eltérést (százalékban) adhatjuk meg.

Úgy véljük, csak akkor lehet egy gazdaság szakosodásáról beszélni, ha valamelyik termelési ága abszolút értelemben a legjelentősebb. Ezért az elsőként ismertetett felfogást és az ennek megfelelő megoldás alkalmazását tartjuk célszerűnek. Ez az eljárás nem áll ellentétben az említett másik szemlélettel sem, hiszen valamely termék termelési szerkezetén belüli legnagyobb aránya az esetek többségében az átlagosnál nagyobb arányú termelést is jelent. Fordítva viszont ez nem minden esetben áll fenn (gondoljunk csak az országosan kisebb jelentőségű termékekre, amelyeknek aránya az ország mezőgazdasági termelésében alig tesz ki néhány százalékot).

A szakosodás értelmezésében és így a számszerű követelmények meghatározásánál további problémát jelent, hogy alacsonyan vagy magasabban, illetve hol húzzuk meg azt a szintet, amit a specializáció és így a határozott termelési irány kialakulása minimális követelményének tekintünk. E tekintetben a szakosítással kapcsolatos korábbi kísérletek és a mezőgazdasági üzemek jelenlegi helyzetének jellemzői szolgáltathatnak támpontot. Véleményünk szerint a főágazatoknak legalább 40–50 százalékos, az egyes ágazatoknak pedig minimálisan 25–30 százalékos bruttó vagy árutermelésen belüli aránya esetén lehet csak szakosodásról be-

szélni és ilyen kritériumok teljesülése esetén van csak értelme egy-egy gazdaságot valamilyen termelési irányúnak tekinteni.

A harmadik kérdés az, hogy a *profilba sorolást milyen rendszerezésben, csoportosításban végezzük el*. A termelési irányok képzésének három rendszere lehetséges. Elképzelhető olyan eljárás, amikor a termelési profilok az egyes főágazatokhoz (növénytermelés, állattenyésztés) kapcsolódnak, és elvégezhető a profilmeghatározás az egyes ágazatok szerint is. Sőt, mód van a két megoldás kombinálására, először a vezető főágazatok, majd ezen belül a kiemelkedő jelentőségű ágazatok alapján történő csoportosítást alkalmazva. Ezt a módszert vezette be a Központi Statisztikai Hivatal.

Döntő mértékben a vállalati szakosodás helyzete határozza meg azt, hogy melyik alternatívát célszerű választani. A szakosodás kezdeti fokán hosszú ideig csak főágazati méretekben lehet specializációról beszélni, tehát elsősorban a főágazatok szerinti rendszerezésnek van értelme. Ebben a periódusban az egyes ágazatok súlya viszonylag még csekély, és a piaci, a jövedelmezőségi viszonyok változásának hatására szerepük a vállalat termelésében gyorsan változhat. Így a termelési irányt nem célszerű az ágazatokhoz kapcsolni. A vállalati termelés szakosodásának későbbi szakaszában, amikor már egy-egy ágazat kerül előtérbe, egészen más a helyzet. Amennyiben a vállalati termelési struktúra leegyszerűsödött, a profilt egyes ágazatok alapján lehet meghatározni.

A hazai mezőgazdasági üzemek már túljutottak a szakosodás kezdeti szakaszán, a szűkebb specializáció azonban még nem vált általános tendenciává. Egyet lehet érteni *Takács Józseffel*, amikor azt írja:⁵ „A nagyüzemi termelés kialakítása érdekében befektetett eszközök és munka mennyisége jelenleg még csak főágazati méretekben mutatja megbízhatóan egy-egy gazdaság termelési irányának várható alakulását.” A termelési irány meghatározásánál tehát a főágazatokból kell kiindulni. A gazdaságok kisebb csoportjánál azonban a szakosodás már magasabb színvonalú. Amennyiben részletesebb képet akarunk kapni, nem elégedhetünk meg csupán a főágazatok szerinti termelési irányokkal, hanem a már említett kombinált megoldást célszerű alkalmazni.

Ez a módszer megfelel jelenlegi körülményeinknek. A specializáció színvonalának emelkedése következtében azonban a főágazatok és ezen belül az ágazatok alapján végzett profilmeghatározás egyre inkább problematikusá válhat. A Központi Statisztikai Hivatal által alkalmazott rendszerben például az állattenyésztő gazdaságok csoportjába csak azok a gazdaságok kerülnek, amelyeknél az állattenyésztés az összes termelésnek több mint 50 százalékát adja. Ezen belül szarvasmarhatartó profilú az a vállalat, amelyiknél az állattenyésztésen belül több mint 50 százalékkal, tehát a gazdaság össztermelését tekintve 25 százaléknál nagyobb aránnyal részesedik a szarvasmarhatartás. Mai viszonyaink között, amikor minden gazdaság 2–3 állatfajjal foglalkozik, rendkívül kicsi annak a valószínűsége, hogy valamelyik szarvasmarhatartásra szakosodott gazdaság a fenti kritériumok mellett ne kerüljön be a szarvasmarhatartók csoportjába. Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy egy gazdaságot szarvasmarhatartónak csak akkor nevezhetünk, ha az összes termelésből ezen ágazat 25 százaléknál nagyobb arányban részesedik, és emellett az egész állattartásra vonatkozó kikötés is teljesül. Ez azt jelenti, hogy e rendszerben az a gazdaság, amelyikben a szarvasmarhatartás az összes bruttó termelési érték 49 százalékát adja, de a szarvasmarhán kívül más állatfajjal nem foglalkozik – tehát a szarvasmarhatartásra magas fokon specializálódott –, nem

⁵Takács József i. m. 1128. old.

kerül be a szarvasmarhatartó profilba. Ilyen gazdaságok ma még nincsenek, létüket azonban most sem szabad elvileg kizárni. A kombinált rendszer segítségével kapott eredmények értékelésénél figyelembe kell venni e tényt, és számolni kell azzal, hogy e megoldás csak bizonyos körülmények között célravezető.

A termelési irányok rendszerével szemben támasztható alapvető követelménynek tekinthető továbbá a vegyes, kialakulatlan profilú csoport szerepeltetése. Ma még ilyen gazdaságok szép számmal vannak. Nem szerencsés dolog tehát, ha minden gazdaságnak valamilyen határozott termelési irányt akarunk adni. A csoportok között helyet kell kapnia egy olyanoknak is, amely a profil nélküli, vagyis a specializáció tekintetében utolsó helyen álló gazdaságokat foglalja magába.

A TERMELESI IRÁNYOK KÉPZÉSÉNEK LEHETSÉGES MÓDSZERE

A mezőgazdasági vállalatok termelési szerkezetének vizsgálatára felhasznált módszerünket az előzőkben rögzített elvek figyelembevételével konstruáltuk meg. E megoldás a jelenlegi körülmények között alkalmasnak látszik a helyzet reális feltárására. A mezőgazdaság fejlődésével előálló új körülmények között azonban nyilvánvalóan más megközelítésre lesz szükség.

A termelési irányok rendszerét a termelés fő ágazatai szerint alakítottuk ki. A gazdaságokat az alábbi hat csoportra osztottuk:

- szántóföldi növénytermelő,
- kertészeti növénytermelő,
- állattenyésztő,
- kertészeti és állattenyésztő,
- kiegészítő tevékenységű,
- profil nélküli.

Az első három csoporton belül a vezető ágazat jellege alapján a következő alcsoportokat alakítottuk ki:

- a szántóföldi növénytermelő profilon belül:
 - kenyér- és takarmánygabona-termelő,
 - vegyes növénytermelő,
- a kertészeti növénytermelő profilon belül:
 - zöldségtermelő,
 - szőlőtermelő,
 - gyümölcsstermelő,
 - vegyes kertészeti növénytermelő,
- az állattenyésztő profilon belül:
 - szarvasmarha-tenyésztő,
 - sertésfenyésztő,
 - baromfitenyésztő,
 - halászati,
 - vegyes állattenyésztő.

A termelési irány meghatározásának alapmutatója a bruttó termelési érték volt.⁶ Kivételt csak a kiegészítő tevékenység képez, melynek szerepét az árbevétel megoszlása alapján bíráltuk el.

A csoportok kialakításánál magas követelményeket szabtuk. Felmerülhet a kérdés, miért éppen az alább ismertetett szinteket írtuk elő? A korábbi hazai gyakorlatban egy-egy főágazat, illetve ágazat bruttó vagy árutermelésből való 20–25 százalékos részesedése esetén tekintették a gazdaságot valamilyen irányban sza-

⁶A profil meghatározása során az ún. hozamérték megoszlására vonatkozó adatokat használtuk fel.

kosodottnak és ilyen alapon adnak képet a specializáció helyzetéről. Nagyon figyelemre méltó lehet azonban annak vizsgálata, mi a helyzet, ha szakosodásról csak magasabb követelmények teljesülése esetén beszélünk. Ilyen vizsgálatra eddig hazánkban nem került sor. Módszerünk segítségével ezt a hiányt kívántuk pótolni.

Az egyes csoportoknál az alábbi követelményeket támasztottuk:

1. Szántóföldi növénytermelő profilúnak tekintjük azokat a gazdaságokat, amelyeknél a szántóföldi növénytermelés bruttó termelési értékén belüli aránya legalább 66 százalék.

2. A kertészeti növénytermelő csoportba tartozás feltétele, hogy a kertészet bruttó termelési értékén belüli aránya az állami gazdaságoknál legalább 50, a termelőszövetkezetekben pedig legalább 40 százalék legyen.

3. Az állattenyésztő termelési iránynál a feltétel az állattenyésztési ágak bruttó termelési értékén belüli legalább 50 (állami gazdaságoknál), illetve 40 százalékos (termelőszövetkezeteknél) aránya.

4. Kertészeti és állattenyésztő termelési irányúnak tekintjük azokat a gazdaságokat, amelyeknél a kertészet és az állattenyésztés együttesen a bruttó termelési értéknek legalább 70 (állami gazdaságoknál), illetve 60 százalékát (termelőszövetkezeteknél) adja, és emellett a kertészet, valamint az állattenyésztés bruttó termelésén belüli aránya külön-külön legalább 30, illetve 25 százalék.

5. Kiegészítő tevékenységű profilba soroltuk azokat a gazdaságokat, amelyeknél a kiegészítő tevékenység a gazdaság árbevételének 50 vagy ennél nagyobb hányadát adja.

6. Profil nélküli csoportba kerültek az előző csoportok egyikébe sem sorolható gazdaságok.

Úgy véljük, annak ellenére, hogy jelenlegi körülményeink között elsősorban főágazati szinten lehet szakosodásról beszélni, szükség van az ilyen alapon kialakított csoportok további bontására is. E vizsgálat alapján választhatjuk külön azokat a gazdaságokat, amelyek a specializáció tekintetében a legelőbbre jutottak, és amelyeknél már egy ágazatra történő szakosodásról is beszélhetünk. A vezető ágazatokkal szemben mind az állami gazdaságoknál, mind pedig a termelőszövetkezeteknél ugyanolyan számszerű követelményt támasztunk. Valamely ágazatra történt szakosodás feltétele, hogy az ágazat termelési értéke elérje, illetve meghaladja a főágazat termelési értékének 66 százalékát. Ez a követelmény az állami gazdaságok kertészeti és állattenyésztési ágainál nyilvánvalóan szigorúbb elbírálást jelent, hiszen – mint láttuk – itt a főágazatokkal szemben is magasabbra állítottuk a mércét.

A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEK TERMELESI SZERKEZETE

Az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési irány szerinti csoportosítását a tábla tartalmazza. A mezőgazdasági üzemek termelési szerkezetét illetően valamennyi e témával foglalkozó munka – a valóságnak megfelelően – legfontosabb általános jellemzőként a termelés vegyes jellegét, a termelési ágak nagy számát és a gazdaságok közötti munkamegosztás alacsony színvonalát emeli ki. Hasonló általános következtetésre jutottunk rendszerezésünk eredményei alapján is. Az adatok részletes vizsgálata azonban, úgy véljük, több vonatkozásban kiegészítheti a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok termelési szerkezetéről kialakult képet.

Az előbbieken ismertetett profilba sorolási feltételeink mellett a termelőszövetkezeti gazdaságok 58, az állami gazdaságok 61,1 százaléka a profil nélküli csoportba került. Tehát nagyjából azonos a helyzet a két szektorban. Meglepő, hogy a határozott profilu gazdaságok aránya az állami szektorban valamivel kisebb, mint a szövetkezeteknél. Ez feltétlenül összefügg az állami gazdaságoknál

támasztott magasabb követelményekkel. A fő ok azonban az, hogy minél nagyobb egy gazdaság, annál több ágazatban alakíthatók ki a termelőerők színvonalának megfelelő ágazati méretek, annál kevésbé szükséges a szűk specializáció. Az állami gazdaságok átlagos termelési mérete a termelőszövetkezetekének több mint kétszerese. Így az azonos mértékű vállalati szakosodás az állami gazdaságokban az ágazati koncentráció lényegesen magasabb színvonalával jár együtt.

Az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési irány szerinti megoszlása 1968-ban

Termelési irány	Állami gazdaságok		Termelőszövetkezetek	
	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)
1. Szántóföldi növénytermelő . . .	4	1,9	433	15,2
Ebből:				
Kenyér- és takarmánygabona-termelő	—	—	16	0,6
Vegyes növénytermelő	4	1,9	417	14,6
2. Kertészeti növénytermelő	15	7,2	82	3,0
Ebből:				
Zöldségtermelő	—	—	9	0,3
Szőlőtermelő	4	1,9	35	1,2
Gyümölcstermelő	4	1,9	14	0,5
Vegyes kertészeti növénytermelő	7	3,4	24	1,0
3. Állattenyésztő	57	27,4	502	17,6
Ebből:				
Szarvasmarha-tenyésztő	4	1,9	75	2,6
Sertésenyésztő	3	1,5	6	0,2
Baromfitenyésztő	2	1,0	27	1,0
Halászati	8	3,8	—	—
Vegyes állattenyésztő	40	19,2	394	13,8
4. Kertészeti és állattenyésztő	5	2,4	22	0,8
5. Kiegészítő tevékenységű	—	—	156	5,4
Profilba sorolt összesen	81	38,9	1195	42,0
6. Profil nélküli	127	61,1	1645	58,0
<i>Mindösszesen</i>	<i>208</i>	<i>100,0</i>	<i>2840</i>	<i>100,0</i>

Ha más módszerekkel végrehajtott profilba sorolások eredményeit is figyelembe vesszük, feltűnő a profil nélküli üzemek rendkívül nagy száma. Úgy véljük, csupán arról van szó, hogy az eddigi vizsgálatok az alacsony követelmények miatt nem tudták különválasztani azokat a gazdaságokat, amelyekben valóban specializálódott a termelés. A profil nélküli gazdaságok nagy aránya azt bizonyítja, hogy mezőgazdaságunkban tipikusak és meghatározó jelentőségűek a vegyes termelést folytató gazdaságok.

Jelenleg a mezőgazdasági üzemek nagy része vegyes termelést folytató üzem, ami azt jelenti, hogy

— a jelenlegi ár- és jövedelemviszonyok, beruházási lehetőségek nagymértékben meghatározzák a mezőgazdasági üzemek szakosodásának irányát;

— a mezőgazdasági üzemek termelési struktúrája ma még viszonylag mozgékony, és az árváltozások, illetve a jövedelemviszonyok módosulása eredményeként jelentős termelői reakcióra lehet számítani;

— a szakosodással összefüggő nagyobb beruházás- és eszközigénnyel a gazdaságok nagy része még csak az elkövetkező időben fog jelentkezni.

Az állami gazdaságok vezető termelési ágai a gazdaságok szakosodásában is erőteljesen kifejezésre jutnak.

Az elmúlt években – az adatok szerint – az állami gazdaságok főágazatává az állattenyésztés, az ezzel összefüggő takarmánytermelés, valamint a gyümölcsstermelés vált. A határozott profillal rendelkező gazdaságok közül ugyanis

állattenyésztő 70,4 százalék,
kertészeti növénytermelő 18,5 százalék,
kertészeti és állattenyésztő 6,2 százalék,
szántóföldi növénytermelő 4,9 százalék.

A szakosodott állami gazdaságok több mint kétharmadában tehát az állattenyésztés a vezető ágazat, ugyanakkor elenyésző a szántóföldi növénytermelő gazdaságok száma. Kenyér- és takarmánygabona-termelésre, zöldségtermelésre szakosított, valamint kiegészítő tevékenységű termelési irányú állami gazdaság egyáltalán nincs.

Más a helyzet a termelőszövetkezetekben. A termelőszövetkezeti közös gazdaságoknak elsősorban a szántóföldi növénytermelés, ezen belül is a kenyérgabona-termelés, az ipari növények és a zöldségfélék termelése a főbb ágazatai. A határozott termelési profillal rendelkező termelőszövetkezetek közül

állattenyésztő 42,0 százalék,
szántóföldi növénytermelő 36,2 százalék,
kiegészítő tevékenységű 13,1 százalék,
kertészeti növénytermelő 6,9 százalék,
kertészeti és állattenyésztő 1,8 százalék.

Az, hogy a határozott termelési irányú gazdaságok között legnagyobb az állattenyésztő profilúak aránya, nyilvánvalóan a szántóföldi növénytermelés elbírálásánál támasztott magasabb követelményeknek is tulajdonítható. A fő ok azonban nem ez.

A termelőszövetkezeti szektor termelési struktúrájában a szövetkezeti gazdálkodás jelenlegi helyzete és a végbement fejlődés sajátosságai tükröződnek. A múlt következményeként ma még a közös gazdaságok állattartásának színvonala alacsonyabb, a közösben termelik meg a háztáji állatok számára szükséges takarmány jelentős hányadát stb. Éppen ezért azokban a szövetkezetekben, amelyekben napirendre került a termelés bizonyos szakosítása, egyik legfontosabb lehetséges szakosítási irány az állattenyésztés fejlesztése. Megfelelő adottságok esetén a termelőszövetkezetek ezt az utat is választották. Rendszerezésünk eredményei ezt a tendenciát fejezik ki.

Feltűnő a zöldségtermelő termelőszövetkezetek kis száma és az ipari növénytermelésre szakosodott gazdaságok hiánya, különösen ha figyelembe vesszük, hogy e növények termeléséből a szövetkezeti szektor átlagosnál nagyobb arányban részesedik. Ez a jelenség a kérdéses ágazatok speciális jellegével magyarázható. A termelőerők fejlődésének jelenlegi fokán, mezőgazdaságunk körülményei között csak egészen különleges adottságok mellett lehet szó arról, hogy ezek az ágazatok egy gazdaságon belül abszolút értelemben a legjelentősebb termelési ággá váljanak. Annak ellenére tehát, hogy a szövetkezetek jelentős szerepet töltenek be a zöldség- és az iparinövény-termelésben, az még nem következett be, hogy egyes gazdaságok ebben az irányban az állattenyésztés és a szántóföldi növénytermesztés ágaihoz hasonló mértékig szakosodjanak.

Vizsgálatunk eredményei alapján viszonylag pontos képet kaphatunk a gazdaságok specializációjának színvonaláról, mértékéről. A specializáció mértéke te-

kintetében az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben kialakult helyzet nagyjából hasonló:

a) a termelőszövetkezetek 58, az állami gazdaságok 61 százalékában egyetlen főágazat, illetve ágazat sem emelkedik ki, tehát a szakosodás színvonala rendkívül alacsony, tulajdonképpen szakosodásról itt nem beszélhetünk;

b) a termelőszövetkezetek 30,1 (vegyes növénytermelő, vegyes kertészeti növénytermelő, vegyes állattenyésztő, kertészeti és állattenyésztő gazdaságok), az állami gazdaságok 27,4 százaléka (vegyes növénytermelő, vegyes kertészeti növénytermelő, vegyes állattenyésztő, kertészeti és állattenyésztő gazdaságok) már megtette az első lépést a szakosodás útján, és ezekben a gazdaságokban megfigyelhető valamelyik főágazatra való specializálódás (ezen főágazat illetve főágazatok összes termelésen belüli részesedése eléri vagy meghaladja az összes termelés 40, illetve 50 százalékát);

c) szakosodás tekintetében a szövetkezetek 11,9 (kenyér- és takarmánygabona-termelő, zöldség-, szőlő-, gyümölcs-termelő, szarvasmarha-, sertés-, baromfitenyésztő és kiegészítő tevékenységű gazdaságok) az állami gazdaságok 15,4 százalékát (szőlő-, gyümölcs-termelő, szarvasmarha-, sertés-, baromfitenyésztő és halászati gazdaságok) kitevő csoport jutott legelőbbre, a specializáció színvonala e gazdaságoknál a legmagasabb: egyetlen ágazatból kerül ki a gazdaság összes termelésének legalább egynegyede.

AZ ÁGAZATI KONCENTRÁCIÓ ÉS A TERMELESI SZERKEZET ÖSSZEFÜGGÉSE

Az előzőekben részletesen vizsgáltuk az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek termelési szerkezetét, a vállalati szintű szakosodás helyzetét. Felmerül a kérdés, hogyan értékelhető a mezőgazdasági vállalatok termelési struktúrája, a mezőgazdasági specializáció helyzete? E kérdés megválaszolása a termelési szerkezet alakulását befolyásoló, egymással nemegyszer ellentétesen ható társadalmi és gazdasági tényezők szerepének részletes elemzését és ezzel együtt bizonyos mértékig a mezőgazdasági specializációval kapcsolatos elképzelések újraértékelését követeli meg.

A vállalati termelési struktúra, a specializálódás mértéke mindenekelőtt a mezőgazdaság termelőerőinek állapotával függ össze. A sokágú vegyes termelés a mezőgazdaságnak a termelés természeti-technológiai jellemzőiből eredő évszázados sajátossága. A termelőerők korábbi színvonalán a termőföld ésszerű kihasználása, termőerejének fenntartása, a termelés idényszerűsége, a melléktermékek hasznosítása, az időjárással összefüggő bizonytalanság csökkentése stb. csak így módon volt biztosítható. Az utóbbi években a mezőgazdasági technika hallatlanul gyors fejlődése számos tekintetben új helyzetet teremtett: a kemizálás mai szintjén, a műtrágyák alkalmazása mellett már mind kevésbé van szükség a vetésforgókra; fokozódik a mezőgazdaság gépesítése, és ezen belül is a nagyteljesítményű, speciális gépek alkalmazása kerül előtérbe; jelentősen nőtt a mezőgazdasági célokra rendelkezésre álló szállítási kapacitás és az úthálózat; a nagytömegű tanulatlan munkaerő helyébe kisebb számú szakmunkás és speciális képzettséggel rendelkező szakember lép; mind nagyobb területre terjed ki az öntözés stb. Ilyen körülmények között a termelés természeti-technológiai sajátosságai már jóval kisebb mértékben kényszerítik a gazdaságokat vegyes termelésre, lényegesen nagyobb tehát a lehetőség a termelési szerkezet alakítására, vagyis megteremtődött a specializáció objektív feltétele.

A mezőgazdasági termelőerők és a szakosodás összefüggése azonban nem közvetlen. A termelőerők fejlődése mindenekelőtt a koncentráció színvonalára hat, az egyes termelési ágazatok méreteinek a növekedésében jut kifejezésre. A koncentrációnak a vállalati termelési struktúrára gyakorolt hatása viszont elsősorban a termelés vállalati méreteitől és a termelés vállalaton belüli megszervezési mód-

jától függ. A termelőerők fejlődése tehát önmagában nem teszi feltétlenül szükségessé a szakosítást. Csak abban az esetben váltja ki azt, ha a koncentráció megvalósítására, az ezzel együtt járó előnyök realizálására másképp nincs lehetőség.

A fejlett tőkés országokban az átlagos gazdaságnagyság viszonylag kicsi. Ezek a vállalati méretek vegyes termelés esetén hamar gátat emelnek a koncentráció elé. A tőkés konjunktúra, a tömegtermelést sürgető gyors technikai fejlődés arra kényszeríti a gazdaságokat, hogy a nagyobb termelési méretekkel együtt járó előnyökért feláldozzák az ágazatok ésszerű társításának lehetőségét. Így jöttek létre az egy-egy termékre specializált, de viszonylag kis tömegű terméket termelő üzemek. Hangsúlyozni kell azonban, hogy e gazdaságok kedvező eredményei – szemben a nálunk általánosan elterjedt felfogással – elsősorban a nagyobb ágazati koncentrációnak és nem önmagában a specializációnak, a kevesebb számú ágazatnak tudhatók be.

Amikor a hazai fejlődést értékeljük, a koncentráció és a szakosítás összefüggéséből kell kiindulni. Világosan látnunk kell, hogy igen nagy jelentőségű az ágazati koncentráció. A szakosítás annyit hangoztatott előnyei csak akkor jelentkeznek, ha a specializáció a szükségszerű koncentrációval függ össze. A nyugat-európai szűken specializált üzemek tapasztalatainak nem megfelelő értékelése alapul szolgálhat az összefüggések fordított értelmezésére, a szakosítás, a kis számú ágazat előnyének tekintve a nagyobb koncentrációt. Nem véletlen tehát, hogy a magyar mezőgazdaság termelőerőinek fejlődésével összefüggésben sokan az üzemek gyors szakosodására számítottak.

A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyai a tőkés országokétól alapvetően különböznek. A vállalatok átlagos termelési mérete a tőkés gazdaságokénál 30–40-szer nagyobb. Emellett azonban a területi elven alapuló szervezeti felépítés és a korábbi viszonyok következményeként az 1960-as évek elején a termelés a gazdaságokon belül szétaprózott volt (egy-egy termék előállítására a gazdaság különböző részeiben szétszórva több helyen folyt). Ezek a gazdaságok tág teret biztosítottak a termelőerők fejlődése számára. A koncentráció előnyeit a gazdaságok a vállalati szintű termelési struktúra átalakítása, tehát a nagyobb specializáció nélkül is élvezhették. Mezőgazdasági üzemek ma már a tömegtermelésnek a tőkés mezőgazdaságban elért fokát jóval meghaladják anélkül, hogy rákényszerültek volna a szűkebb specializációra, tehát az ágazatok társításával járó előnyök feladására.

Mezőgazdasági üzemekben a termelőerők színvonala által megkövetelt ágazati koncentráció több termék termelése mellett is elérhető volt. A koncentráció tehát általában nem ütközött a vállalati méretek korlátaiba, vagyis a nagyobb méretű vállalati szintű specializáció nem vált szükségszerűvé. Nem mondhatjuk tehát azt, hogy az elmúlt években a mezőgazdasági termelőerők színvonala a ténylegesnél nagyobb méretű szakosodást követelt volna meg.

Mindezek alapján, különösen ha a gazdaságirányítás rendszerének és a termelésben elsőrendű szerepet játszó termelőszövetkezetek társadalmi-gazdasági sajátosságainak a vállalati termelési szerkezetre gyakorolt hatását is figyelembe vesszük, úgy véljük, egyértelműen leszögezhetjük, hogy a magyar mezőgazdasági üzemek jelenlegi termelési szerkezete nem tekinthető rendellenesnek. A vállalati termelési struktúra és az azt meghatározó tényezők összefüggéseinek teljes feltárása ennek ellenére még további vizsgálatot igényel. E vizsgálatok során a fő figyelmet – véleményünk szerint – a legkedvezőbb ágazati koncentráció, az ágazati méretek kérdésére célszerű fordítani. Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek viszonyai között optimálisnak tekinthető ágazati méretek megállapításá-

val közelebb kerülhetünk mind a jelenlegi termelési struktúra megértéséhez, mind pedig a fejlődés perspektíváinak a felvázolásához. Emellett a szocialista mezőgazdaság sajátosságaiból kiindulva, teljes mértékig tisztázni kell az ágazati koncentráció és a szakosítás összefüggéseit, a specializáció tényleges szerepét és jelentőségét, eljutva a szakosítás új, jelenlegi körülményeinknek minden tekintetben megfelelő értelmezéséhez.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор излагает новый метод группировки сельскохозяйственных предприятий по профилю на основании этой систематизации анализирует производственную структуру сельскохозяйственных производственных кооперативов и государственных хозяйств.

В предложенном автором методе за основу формирования производственного профиля берется стоимость валовой продукции предприятий. Исключение составляет подсобная деятельность, роль которой следует оценивать на основании распределения денежной выручки. Система производственных профилей по отраслям производства делится на группы пахотного растениеводства, огородного растениеводства, животноводства, дополнительной деятельности и беспрофильной деятельности. Предлагаемое автором методологическое решение отличается от применяемых в первую очередь в Венгрии методов включением беспрофильной группы и по строгости требований, применяемых при образовании групп. (Условие включения в отдельные группы заключается в том, что доля ведущей главной отрасли или главных отраслей достигала или превышала 40 или, соответственно, 50 процентов стоимости валовой продукции). В качестве дальнейшего шага следует членение групп по роли отдельных отраслей внутри главных отраслей.

Наиболее важный общий вывод, который и данная систематизация позволяет сделать в отношении структуры производства сельскохозяйственных производственных кооперативов и государственных хозяйств в целом заключается в том, что *производство имеет специальный характер*. 58 процентов производственных кооперативов и 61,1 процента государственных хозяйств попало в беспрофильную группу. Монокультурная специализация охватывает только 11,9 процента производственных кооперативов и 15,4 процента государственных хозяйств. В этих предприятиях одна отрасль дает по крайней мере четверть их совокупного производства.

В заключительной части своей статьи автор рассматривает взаимосвязь между отраслевой концентрацией и структурой производства. Устанавливает, что производственная структура предприятий и масштаб специализации зависят прежде всего от уровня производительных сил в сельском хозяйстве. Развитие производительных сил оказывает непосредственное воздействие на степень концентрации и выражается в росте объема отдельных отраслей производства. Воздействие концентрации на производственную структуру предприятий зависит в первую очередь от объема производства предприятий.

В Венгрии средняя стоимость продукции сельскохозяйственных предприятий в 30—40 раз больше таковой в капиталистических странах. В таких условиях предприятия могут пользоваться заложенными в концентрации выгодами и без преобразования своей производственной структуры без значительной специализации. Таким образом нынешнюю сменную производственную структуру венгерских сельскохозяйственных предприятий не следует считать каким-то противоестественным экономическим явлением.

SUMMARY

In his study the author presents a new method of grouping the agricultural units by special line and on the basis of this system analyses the structure of production in co-operatives and state farms (hereinafter: farms).

The proposed method determines the direction of production starting from the gross value of production of a farm except for the supplementary activities which is measured by distribution of returns. The system of directions of production consists, according to the main branches of production, of the groups of field growing of plants, horticultural growing of plants, supplementary activities and the group without special line. The

methodological way set forth in the article differs from the grouping methods used in Hungary principally in the introduction of the group without special line and in the strict criterions at the determination of groups. (The condition of belonging to a group is that the participation of a leading branch or branches reach or exceed 40 and 50 per cent of the gross value of production, respectively.) In a further step the groups are subdivided according to branches within main branches.

As the most important general characteristic concerning the production structure of the state farms and co-operatives in its entirety, the heterogeneity of the production can be underlined. 58 per cent of the co-operatives and 61,1 per cent of the state farms are included in the group without special line. Only 11,9 per cent of the co-operatives and 15,4 per cent of the state farms can be considered as specialized in a single branch. At least one quarter of the total production of each of these farms belongs to a single branch.

In the concluding part of the article the author deals with relations between sectoral concentration and production structure. He states that the farm production structure, the degree of specialization is primarily connected with the condition of agricultural productive forces. The development of productive forces affects directly the level of concentration and it manifests itself in increase of dimensions of the individual branches. The effect of concentration upon farm production structure, in turn, depends, above all, on the dimension of the farm production.

The average land of the farms in Hungary is 30-40 times as large as that of farms in capitalist countries. Under these conditions the farms could profit from concentration even without transformation of production structure and specialization at farm level. Thus the present mixed structure of production of farms cannot be considered as an anomalous economic phenomenon.

88 MILLIÁRD ÓRA

DR. LENGYEL LÁSZLÓ

Az 1963. január 1-i eszmei időpontra vonatkozóan végrehajtott reprezentatív népszámláláshoz (mikrocenzushoz) kapcsolódóan a Központi Statisztikai Hivatal 1963 elején az egész népességet reprezentáló, viszonylag széles körű, 15 000 háztartást felölelő almintánál a lakosság társadalmi rétegződésének, társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetének sokoldalú feltárására irányuló adatgyűjtést is végrehajtott. Az adatgyűjtés eredményeit a Hivatal különböző kiadványaiban azóta rendre közreadta. Ezek között a kiadványok között találjuk „A nap 24 órája” c. kiadványt is.¹ Ebben a kiadványban az említett sokoldalú vizsgálat egyik elemére, az un. időmérlegekre vonatkozó adatok és elemzések szerepelnek. A kereken 12 000 háztartás egy-egy felnőtt (18 és 60 év közötti életkorú) tagjáról felvett időmérlegadatokat általában 1963 márciusára vonatkoznak. Annak érdekében azonban, hogy a mezőgazdasági népesség időfelhasználásának a termelő tevékenység idényszerűsége miatti ciklikus volta nyomon követhető legyen, a publikáció tartalmazza a termelőszövetkezeti háztartásokhoz tartozó személyeknél 1963 augusztusában megismételt időmérleg-felvételek eredményeit is.

A kiadványban publikált elemzés mellett a felvétel adataiból több elemző tanulmány is napvilágot látott. Ezek az elemzések hangsúlyozzák, hogy a vizsgálat nem adhat minden részletre kiterjedő információt (például az egyes tevékenységek konkrét tartalmi vonatkozásairól és sajátos körülményeiről nem informálnak), mégis rendkívül gazdag képet nyújt, s Magyarországon először átfogó módon tájékoztat az egyes népességcsoportok – keresők vagy eltartottak, férfiak vagy nők, szellemi vagy fizikai dolgozók stb. – időbeosztásáról, életének üteméről, a napi idő eltöltésének változatosságáról vagy egyhangúságáról, az egyes rétegeket érintő kisebb vagy nagyobb terhekről, az egyes tevékenységek relatív súlyáról és a tevékenységek közötti összefüggésekről. Közös jellemzője ugyanakkor ezeknek a publikációknak az, hogy kivétel nélkül mindegyikük csak mintegy „mikro közelítésben”, csak az egyes rétegek egy-egy napi átlagára vonatkozóan vázolják, elemzik azt a sokoldalú, átfogó képet, amelyet az időmérleg-felvétel alapadatai nyújtanak. Úgy tűnik, ez a kép nemcsak szociológiai, hanem közgazdasági szempontból is érdeklődésre számot tartó módon kiegészíthető s feltétlenül kiegészítendő. Az adatok ugyanis – reprezentatív mintáról lévén szó – lehetőséget nyújtanak másfajta, mondjuk úgy „makro közelítésre” is, arra tehát, hogy az egész lakosságra és egyes csoportjaira vonatkozóan az egész évi időalapot és ezen időalap felhasználását megközelítően megbecsüljük.

¹A nap 24 órája. 12 000 ember napi időbeosztása. Statisztikai Időszaki Közlemények. 75. köt. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1965. 155 old.

Minthogy – legalábbis tudomásom szerint – ilyen számítás még sehol sem készült, legelőször e munka fontosabb módszertani kérdéseiről kell szót ejteni. Ezt követi a számítás néhány összefoglaló eredményének ismertetése, majd néhány záró megjegyzés. A számítások részletes eredményeit a táblák tartalmazzák.

NÉHÁNY MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉS

Az egész lakosságnak (vagy egyes csoportjainak) egy évi teljes időalapját megkapjuk, ha a népességszámot (L) az év napjainak számával (n) s az eredményt egy nap óráinak a számával, 24-gyel megszorozzuk:

$$I = L \cdot n \cdot 24$$

1963. január 1-én a lakosság száma 10 071 700, az 1963. év napjainak száma 365 volt. Az előbbi számítást elvégezve, eredményül azt kapjuk, hogy (a január 1-i létszámra vetítve) Magyarország lakosságának 1963. évi teljes időalapja 88 milliárd 227 millió órával volt egyenlő. (Lásd az 1. táblát).

A lakosság egyes csoportjainak (férfiaknak-nőknek, keresőknek-eltartottaknak stb.) évi teljes időalapja azonos módon számítható ki: a keresők 41,9 milliárd órájából 26,7 a férfiakra, 15,2 a nőkre jut, míg az eltartottaknál a 46,3 milliárd órából 15,9 milliárdot tesz ki a férfiak 30,4 milliárd órát pedig a nők időalapja. A 88 milliárd órának ez az eloszlása – értelemszerűen – a népesség számának nem és gazdasági aktivitás szerinti megoszlását követi. Tekintettel arra, hogy a számításokban a január 1-i népességszám szerepel, az eredmények tulajdonképpen nem az 1963-as naptári évre, hanem az 1962. július 1-től 1963. június 30-ig terjedő évre vonatkoznak.

A teljes évi időalap felhasználási tételeinek becsléséhez a felvétel alapján rendelkezésre álltak a 18 és 60 év közötti

munkás-alkalmazotti keresők,
termelőszövetkezeti tagok,
önálló aktív keresők és
nem keresők vagy nem rendszeres keresők

egy-egy napi időfelhasználására vonatkozó részletes adatok nemek szerint. Ezeket a hét különböző napjain összegyűjtött és átlagolt egy napra vonatkozó adatokat egy évre átszámítva s a megfelelő (nemek szerinti, gazdasági aktivitás szerinti stb.) létszámadatokkal megszorozva, megkaptuk az említett népességcsoportok éves teljes időalapjának főbb felhasználási tételeit.

E számítás viszonylagos egyszerűsége mellett legalább három körülményre fel kell hívni a figyelmet.

1. Az éves szintre történő átszámítás természetesen valamennyi kereső csoportban „a hétköznapok, szombatok, vasárnapok és szabadnapok” bontásban rendelkezésre álló alapadatok megfelelő súlyozásával történt. Ennek érdekében becsülni kellett a szabadságnapok számát. Betegállományban töltött napokkal külön nem számoltam, az alapadatokat ennek hatását tartalmazzák. Differenciált számításra kellett végezni ugyanakkor a termelőszövetkezeti keresőkre vonatkozóan (a segítő családtagokat is ide számítva). E csoportban az éves időfelhasználási tételek becslése a „márciusi típusú”, valamint a „júliusi-augusztusi típusú” hónapok fel-tételezett arányaival súlyozott átlagadatok alapján történt.

2. Nem állt rendelkezésre felvételi adat a 18 év alatti és a 60, illetve 55 év feletti aktív keresők időfelhasználásáról. E csoportban – kétségkívül bizonyos nagyvonalú

1. tábla

A népesség éves időfelhasználási adatai

Megnevezés	Aktív kereső népesség				Eltartott népesség				Mind-összesen
	Munkás-alkalmazott	Termelő-szövetkezeti tag*	Önálló	Össze-sen	0-18 éves	18-55, illetve 60 éves	55, illetve 60 éven felüli	Össze-sen	
Létszám	3530,7	1121,8	137,6	4790,1	2679,8	1297,4	1304,4	5281,6	10071,7
	Össznépesség (ezer fő)								
	Az össznépesség időfelhasználása (millió óra)								
Főmunkahely, másodállás	7329	2489	247	10065	—	215	307	522	10587
Saját gazdaság	1820	661	27	2508	71	495	169	735	3243
Közlekedés	1386	204	11	1601	—	11	—	11	1612
Kereső és termelő tevékenység	10535	3354	285	14174	71	721	476	1268	15442
Háztartási munka	2050	1057	144	3251	745	2983	2857	6585	9836
Gyermekellátás, egyéb	842	265	37	1144	—	615	476	1091	2235
Házimunka és egyéb	2892	1322	181	4395	745	3598	3333	7676	12071
Személyi ellátás	3254	1067	134	4455	1529	1177	1428	4134	8589
Alvás	10176	3132	437	13745	11574	4278	4761	20613	34358
Élettani szükségletek	13430	4199	571	18200	13103	5455	6189	24747	42947
Olvasás, tanulás	633	140	32	805	5581	258	238	6077	6882
Egyéb aktív szabadidő	3131	641	117	3889	1121	1149	714	2984	6873
Tétlen pihenés	308	171	19	498	2854	184	476	3514	4012
Szabadidő	4072	952	168	5192	9556	1591	1428	12575	17767
<i>Mindösszesen</i>	30929	9827	1205	41961	23475	11365	11426	46266	88227
	Férfi népesség (ezer fő)								
Létszám	2313,2	654,1	85,5	3052,8	1330,7	112,2	367,6	1810,5	4863,3
	A férfi népesség időfelhasználása (millió óra)								
Főmunkahely, másodállás	4822	1919	187	6928	—	99	—	99	7027
Saját gazdaság	1500	321	23	1844	49	46	134	229	2073
Közlekedés	1013	149	8	1170	—	11	—	11	1181
Kereső és termelő tevékenység	7335	2389	218	9942	49	156	134	339	10281
Háztartási munka	770	218	42	1030	321	90	805	1216	2246
Gyermekellátás, egyéb	405	103	25	533	—	28	134	162	695
Házimunka és egyéb	1175	321	67	1563	321	118	939	1378	2941
Személyi ellátás	2188	642	88	2918	746	119	403	1268	4186
Alvás	6667	1788	269	8724	5790	383	1342	7515	16239
Élettani szükségletek	8855	2430	357	11642	6536	502	1745	8783	20425
Olvasás, tanulás	345	103	22	470	2747	41	67	2855	3325
Egyéb aktív szabadidő	2331	378	73	2782	556	125	201	882	3664
Tétlen pihenés	223	109	12	344	1448	41	134	1623	1967
Szabadidő	2899	590	107	3596	4751	207	402	5360	8956
<i>Mindösszesen</i>	20264	5730	749	26743	11657	983	3220	15860	42603
	Női népesség (ezer fő)								
Létszám	1217,5	467,7	52,1	1737,3	1349,1	1185,2	936,8	3471,1	5208,4
	A női népesség időfelhasználása (millió óra)								
Főmunkahely, másodállás	2507	570	60	3137	—	116	307	423	3560
Saját gazdaság	320	340	4	664	22	449	35	506	1170
Közlekedés	373	55	3	431	—	—	—	—	431
Kereső és termelő tevékenység	3200	965	67	4232	22	565	342	929	5161
Háztartási munka	1280	839	102	2221	424	2893	2052	5369	7590
Gyermekellátás, egyéb	437	162	12	611	—	587	342	929	1540
Házimunka és egyéb	1717	1001	114	2832	424	3480	2394	6298	9130
Személyi ellátás	1066	425	46	1537	783	1058	1025	2866	4403
Alvás	3509	1344	168	5021	5784	3895	3419	13098	18119
Élettani szükségletek	4575	1769	214	6558	6567	4953	4444	15964	22522
Olvasás, tanulás	288	37	10	335	2834	217	171	3222	3557
Egyéb aktív szabadidő	800	263	44	1107	565	1024	513	2102	3209
Tétlen pihenés	85	62	7	154	1406	143	342	1891	2045
Szabadidő	1173	362	61	1596	4805	1384	1026	7215	8811
<i>Mindösszesen</i>	10665	4097	456	15218	11818	10382	8206	30406	45624

* Segítő családtagokkal együtt.

egyszerűsítéssel – mindenütt a 18–60, illetve 55 év közötti aktív keresők megfelelő időfelhasználási adataival történt a számítás.

3. Bizonyos – bár valószínűleg a végeredményt illetően elhanyagolható – torzítást eredményezett az is, hogy a létszámadatok a munkaerőmérlegből csak „kereső-eltartott” bontásban állnak rendelkezésre. Így az időmérleg-felvételben alkalmazott „nem kereső vagy nem rendszeres kereső” csoport időfelhasználási adatait csak az „eltartottak” számával lehetett súlyozni.

Mint az eddigiekből is kitűnt, a felvételből semminemű adat nem állt rendelkezésre a 18 év alatti és a 60, illetve 55 év feletti életkorú eltartott népesség időfelhasználására vonatkozóan. Ezeknek a népességcsoportoknak az időfelhasználását teljes egészében vélelmezni kellett. Itt is egy nap átlagos időfelhasználási adataiból lehetett a legkönnyebben kiindulni, s azt a napok számával és az illető népességcsoport létszámaival megszorozva lehetett eljutni az évi teljes időalap-felhasználási végeredményhez.

A számítás a 2. táblában foglalt feltételezésekből indult ki.

2. tábla

A feltételezett egy napi időfelhasználási adatok néhány korcsoportban

Megnevezés	0–1	2–6	7–14	14–18	60–, ill. 55–
	éves népesség időfelhasználása (óra)				
Kereső és termelő tevékenység	–	–	–	1,0	1,0
Ebből:					
Saját gazdaság ellátására	–	–	–	1,0	1,0
Házi munkák és egyéb elfoglaltságok	–	–	1,0	2,5	7,0
Ebből:					
Házi munkák			1,0	2,0	6,0
Élettani szükségletek	18,0	15,0	12,0	10,5	13,0
Ebből:					
Alvás	18,0	14,0	10,0	8,0	10,0
Szabadidő	6,0	9,0	11,0	10,0	3,0
Ebből:					
Olvasás, tanulás	–	3,0	8,0	8,0	0,5
Tétlen pihenés	6,0	6,0	1,0	1,0	1,0
Összes napi idő	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0
A csoporthoz tartozók száma (ezer fő)	258,6	769,2	1458,6	233,4	1304,4

A tábla adataihoz két megjegyzést kívánok fűzni.

Először is nyilvánvaló, hogy ezek a számítási adatok – jóllehet több szakértővel való konzultációk és viták eredményei – erősen feltételezettek és talán vitathatók is. A megfelelő létszámadatok közlésével lehetővé kívánom tenni, hogy bárkinek módjában álljon – esetleg eltérő feltételezésekből kiindulva – a számítások végeredményeit korrigálni.

Másodszor azt kell mindenképpen figyelembe venni, hogy a szóban forgó népességcsoportokhoz a népességnek kb. 40 százaléka tartozik. Kérdéses, hogy ilyen nagyságrend mellett az össznépeességre kiszámított időfelhasználási adatok nem torzítanak-e annyira, hogy felhasználhatóságuk kétségessé válhat. Véleményem szerint ez a veszély nem áll fenn. Egyfelől ugyanis a feltételezéseknél elkövetett hiba mégsem lehet túl nagy, másfelől a legfőbb csoportosítást (munkaidő-nem munkaidő) illetően nem lehet probléma, lévén ezek a népességcsoportok eltartottak.

(A 14–18 éves és a 60, illetve 55 év feletti keresők adatait – mint már említettem – a 18 év feletti keresők adataival számítottam ki.) Mindemellett a végeredmények óvatos kezelésére – a részleteket illetően – fel kell hívni a figyelmet.

Az idézett kiadvány az időfelhasználásra vonatkozó adatokat 4 főcsoportban, 9 alcsoportban, 25 tételre bontva tartalmazza. Az itt bemutatott számítások csak a főbb felhasználási tételek összevont adataira terjedtek ki a következők szerint:

1. Kereső és termelő tevékenység	*
1.1 Kereső tevékenység	*
1.11 Főfoglalkozással a munkahelyen töltött idő	
1.12 Másodállás, külön munkák	
1.13 Közlekedés a munkahely és lakóhely között	*
1.2 Saját gazdaság ellátása	*
1.21 Alaptevékenység	
1.22 Kiegészítő munkák	
2. Házi munkák és egyéb elfoglaltság	*
2.1 Házi munkák	*
2.11 Főzés	
2.12 Takarítás	
2.13 Mosás, vasalás	
2.14 Bevásárlás	
2.15 Fűtés, tüzelőszállítás	
2.16 Vízhordás	
2.17 Udvari és kerti munkák	
2.2 Gyermekellátás	*
2.3 Egyéb elfoglaltságok	*
3. Élettani szükségletek	*
3.1 Alvás	*
3.2 Személyi ellátás	*
4. Szabadidő	*
4.1 Aktív szabadidő	*
4.11 Olvasás, tanulás	*
4.12 Rádióhallgatás	
4.13 Televíziónézés	
4.14 Kulturális és sportprogramok	
4.15 Társadalmi élet otthon	
4.16 Társadalmi élet szórakozóhelyen	
4.17 Sport, séta	
4.18 Egyéb kedvtelések	
4.2 Tétlen pihenés	*

Megjegyzés: A *-gal jelölt főbb tételek adatai szerepeltek a számításokban.

A SZÁMÍTÁSOK ÖSSZEFOGLALÓ EREDMÉNYEI

A 88 milliárd órából kereső és termelő tevékenységre 15,4 milliárd órát fordítottunk. Ez csak mindössze 3–3,5 milliárd órával több, mint a házi munkákra (beleértve a gyermekekkel való foglalkozást is) fordított idő, ami 12 milliárd órát tett ki. Az összidőalap közel felét (48,6 százalékát) az élettani szükségletekre fordított idő tette ki (42,9 milliárd óra). A szabadidő (ennek tartalmi kérdéseire még visszatérek) 2 milliárd órával több (17,7 milliárd óra), mint a kereső és termelő tevékenységre fordított összes idő. (Lásd a 3. táblát.)

A gazdasági aktivitás különböző foka, a háztartási munkák végzését illetően generációkon keresztül kialakult (s csak nagyon lassan változó) szokások, a kor megoszlás különbözősége stb. következtében a férfiak, illetve a keresők teljes évi időalapjának fő felhasználási arányai természetesen jelentősen eltérnek a nőkéétől, illetve az eltartottakétól. (Lásd a 4. táblát.)

3. tábla

Az össznépesség teljes évi időalapjának fő felhasználási tételei

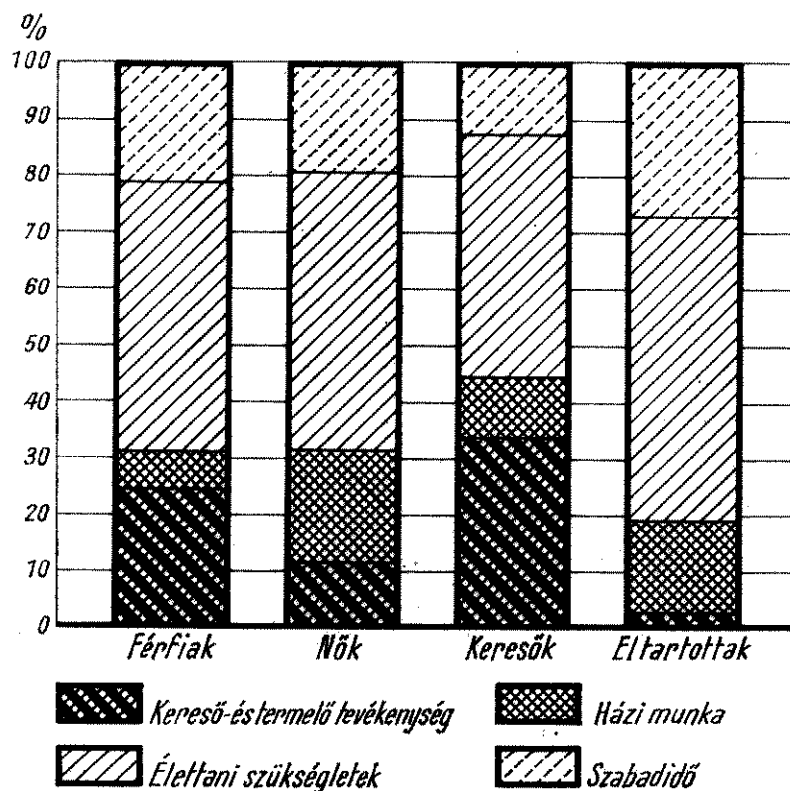
Tételek	Az időalap megoszlása	
	millió óra	százalék
Kereső és termelő tevékenység . . .	15 442	17,5
Házi munkák	12 071	13,7
Élettani szükségletek	42 947	48,6
Szabadidő	17 767	20,2
Összesen	88 227	100,0

4. tábla

A teljes évi időalap fő felhasználási arányai nem és gazdasági aktivitás szerint

Megnevezés	Férfiak	Nők	Keresők	Eltartottak
	évi időalapja			
Teljes évi időalap (millió óra) . . .	42 603	45 624	41 961	46 266
	Megoszlás (százalék)			
Kereső és termelő tevékenység . . .	24,2	11,3	33,8	2,8
Házi munkák	6,9	20,0	10,4	16,6
Élettani szükségletek	47,9	49,4	43,4	53,5
Szabadidő	21,0	19,3	12,4	27,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

1. ábra. A teljes évi időalap fő felhasználási arányai nem és gazdasági aktivitás szerint

A nemek szerinti adatokból látszólag semmi meglepő dolog nem derül ki: a nők egyrészt, amennyivel kevesebb időt fordítanak (főként gazdasági aktivitásuk

alacsonyabb foka következtében) kereső és termelő tevékenységre mint a férfiak, annival több a házi munkával és egyéb hasonló elfoglaltsággal kapcsolatos lekötöttségük (a két elfoglaltsági főcsoport együttes aránya a férfiaknál 31,1, a nőknél 31,3 százalék), másrészt amennyivel több időt fordítanak élettani szükségleteik kielégítésére (alvás, személyi ellátás), annival kevesebb szabad idejük marad (ez utóbbi két tevékenységi főcsoport együttes aránya a férfiaknál 68,9, a nőknél 68,7 százalék).

Ez az első, kézenfekvő, de felületes megállapítás. Az adatok ugyanis a férfiak és nők összességére vonatkoznak, így nem jelzik azokat a társadalmi méretekben észlelhető alapvető problémákat, amelyek az aktív kereső tevékenységet folytató nők körében tapasztalhatók.

Az aktív kereső nőkre – igaz ugyan, hogy a kereső és termelő tevékenységre fordított évi átlagos idejük mintegy 25 százalékkal kevesebb, mint a férfiaké – a háztartások gépesítésében és a különböző kapcsolódó szolgáltatások kiterjesztésében elért eredmények ellenére a házi munkák közismerten nyomasztó terhe nehezedik: a nőknek e tevékenységre fordított évi átlagos ideje több mint háromszorosa a férfiakénak (az összes házi munkáknak közel egynegyedét a kereső nők végzik). Ezért van az, hogy mivel az élettani szükségletek kielégítésének időigénye eléggé kötött, a nők szabadideje évi átlagban kereken 20 százalékkal kevesebb, mint a férfiaké.

5. tábla

Az aktív keresők évi átlagos időfelhasználása

Főtételek	Egy aktív kereső férfira	Egy aktív kereső nőre
	jutó átlagos időfelhasználás (óra)	
Kereső és termelő tevékenység	3260	2435
Házi munkák	510	1630
Élettani szükségletek	3810	3775
Szabadidő	1180	920
Összesen	8760	8760

Az időfelhasználás fő arányaiban a keresők és az eltartottak között mutatkozó jelentős strukturális különbség értelemszerűen önmagát magyarázza.

Két megjegyzést szükségesnek látszik mégis megtenni az eltartottak időfelhasználásának struktúrájával kapcsolatban:

a) az eltartottak kereső és termelő tevékenységre fordított idejének (ami összes idejük 2,8 százalékát teszi ki) túlnyomó része az eltartott népesség által saját gazdaságban végzett tevékenység feltételezett eredménye;

b) az eltartott népesség szabadidejéből (ami az összes idő 27,1 százaléka, azaz kereken 12,5 milliárd órát jelent,) mintegy 5,5–6 milliárd óra a 18 éven aluli eltartott gyermekek által tanulásra, olvasásra fordított, „szabad”-nak tehát egyáltalán nem tekinthető idő.

A kereső és termelő tevékenységre fordított 15 milliárd 442 millió órából, ami az összes időalap 17,5 százaléka,

92 százalékot a keresők,
8 százalékot az eltartottak,

illetve

67 százalékot a férfiak,
33 százalékot a nők

teljesítettek.

A kereső és termelő tevékenységre fordított összes időből

10 milliárd 587 millió óra a főmunkahelyen és másodállásban stb.,
3 milliárd 243 millió óra a saját gazdaságban kifejtett tevékenységgel,
1 milliárd 612 millió óra a munkahely és a lakóhely közötti közlekedéssel

eltöltött idő. Ez összesen 15 milliárd 442 millió órát tesz ki. Ebből

6 561 millió órát a mezőgazdaságon kívüli termelő ágazatokban foglalkoztatottak,
4 553 millió órát a mezőgazdaságban dolgozók,
11 114 millió órát a termelő szférában dolgozók,
3 060 millió órát a nem termelő ágazatokban dolgozók,
1 268 millió órát az eltartott népesség

teljesített.

Lehetőség van arra is, hogy a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységre fordított összes munkaidőt megállapítsuk.

6. tábla

A kereső és termelő tevékenységre fordított idő megoszlása
(millió óra)

Megnevezés	Főmunkahelyen és másodállásra	Saját gazda- ság ellátására	Közlekedésre	Összes idő
	fordított évi idő			
Termelőágazatok keresői (mezőgazdaság összesen)	4 589	1 125	847	6 561
Nem termelőágazatok aktív keresői	2 153	508	399	3 060
Mezőgazdasági aktív keresők	3 323	875	355	4 553
Eltartottak	522	735	11	1 268
Összesen	10 587	3 243	1 612	15 442
Mezőgazdasági tevékenység összesen	—	6 921	—	—

A mezőgazdasági keresők összidejét, továbbá a nem mezőgazdasági ágak keresőinek (és az eltartottaknak) a saját gazdaság ellátására fordított idejét figyelembe véve, a mezőgazdasági tevékenységre fordított idő 6,9 milliárd órát tett ki. Ennek mintegy a fele az az idő, amit a mezőgazdasági üzemekben (állami gazdaságokban, termelőszövetkezetekben stb.) töltöttek el, a másik fele a saját (háztöbbségi termelőágazaténak).

A mezőgazdaságon kívüli termelőágazatokban teljesített munkaidő semmi esetre sem tett ki többet, mint a mezőgazdasági tevékenységen realizált munkaidő. Ebből következik, hogy a nemzeti jövedelem 20–30 százalékát (attól függően, milyen árakon értékeltük a mezőgazdasági termelést) megközelítően ugyanakkora időráfordítással állítottuk elő, mint a nemzeti jövedelem 70–80 százalékát. A mezőgazdasági munka termelékenységére tehát e számítás szerint is 25–40 százaléka a többi termelőágazaténak.

A 3,5 millió munkás-alkalmazotti kereső termelő és kereső tevékenységre fordított évi ideje 10,5 milliárd óra, az 1,1 millió termelőszövetkezeti tag és segítő csa-

ládatag évi ideje mintegy 3,3 milliárd óra. E szerint az egy keresőre jutó évi kereső és termelő tevékenységre fordított idő a munkás-alkalmazotti és a termelőszövetkezeti keresőknél egyaránt 2990 órával egyenlő. (Ez az eredmény az eddig ismert becslésektől jelentősen eltér.) A munkás-alkalmazotti keresők egy férfira jutó évi óráinak száma 3171, a nőké 2628, a termelőszövetkezeti tagoké pedig 3652 és 2063 óra. A két kereső csoporton belül a férfiak és a nők „leterheltsége” között mutakozó különbség igen figyelemre méltó.

A házi munkára (beleértve a gyermekek ellátását és az egyéb elfoglaltságokat is) fordított időnek a nagyságrendje is figyelemre méltó. E tevékenységre kerekén 12,1 milliárd órát fordítunk. Ebből 4395 millió órát a keresők, 7676 milliót az eltartottak teljesítenek. Az ide tartozó tevékenységek túlnyomó többsége (főzés, mosás, takarítás, gyermekgondozás stb.), ha nem otthoni, hanem társadalmilag szervezett keretekben folyik, kereső tevékenységnek minősül (vendéglátó-, szállodaipari tevékenység, bölcsődében, óvodában, iskolában kifejtett munka). Ilyen körülmények között feltétlenül indokolt lenne (még a népgazdasági tevékenységek és azok eredményeinek elszámolásánál is) e kategóriának a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet szentelni s jelentőségének megfelelően értékelni.

A házi munkák túlnyomó többségét – 9130 millió órában – természetesen a nők végzik, elsősorban az eltartott nők (6298 millió órát). Jelentős azonban – 2832 millió óra – a kereső nők által teljesített házi munkákra fordított idő. A férfiak által teljesített 2941 millió órából 1563 millió a keresőkre, 1378 millió az eltartottakra jut. A 12,1 milliárd órából 9836 millió óra a „klasszikus” házi munka, 2235 millió óra a gyermekek ellátásával, gondozásával és egyéb tevékenységekkel kapcsolatos idő.

Az adatokból kitűnik, hogy a házi munka nemek szerinti megoszlásban igen erősen érvényesül a tradicionális „szabályozottság”, a társadalmi előítéletek hatása, mely kifejeződik abban, hogy a házi munka elsősorban női munka. Így van ez még azokban a családokban is, amelyekben a nő is aktív kereső foglalkozást folytat. A statisztikai felvétel tanúsága szerint ugyanis azt, hogy a férfiak mennyire kapcsolódnak be a házi munkák végzésébe, nem annyira a tényleges szükségletek, hanem inkább a hagyományok és ezekkel összefüggő egyéni felfogás determinálják. (Érdemes megjegyezni, hogy a férfiak 45 százaléka a megkérdezés napján semmiféle házi munkát nem végzett.)

Az élettani szükségletekre (alvásra, személyi ellátásra) fordított idő valamennyi tevékenység között a legkötöttebb, ez esetben a legkisebb az „összenyomhatóság”, azaz a rugalmassági együttható, ez az az idő, ami alapvetően biológiailag s kevésbé társadalmilag determinált. Kétségtelen a determináltság az életkortól függően (ezt a feltételezéseknél figyelembe vettük) s bizonyos mértékig a gazdasági aktivitás szerint.

A 88 milliárd órából 42,9 milliárd órát, az évi teljes időalap 48,6 százalékát fordítottuk az élettani szükségletek kielégítésére. Ebből 34,3 milliárd órát tett ki az alvásra és 8,6 milliárd órát a személyi ellátásra fordított idő.

A felvétel a szabadidőbe azokat az időtartamokat sorolta, amelyeket a megkérdezettek többé-kevésbé egyéni ízlésük, igényük, hajlamuk szerint kiválasztott tevékenységgel töltöttek el. Ilyen tevékenységek voltak: az olvasás, a tanulás, a rádiózás, a TV nézés, a mozi- és a színházlátogatás, a társalgás otthon családi körben vagy vendégekkel, a különféle szórakozó helyeken (eszpresszó, vendéglő) eltöltött idő, a séta, a sport, a kirándulás s egyéb kedvtelések: a barkácsolás, a kézimunka, a bélyeggyűjtés stb. Ezek együtt alkották az ún. „aktívan töltött szabadidőt”. Ezen túl ide tartozott a napközbeni pihenés, semmittevés.

Számításainkban – kényszerűségből – követtük ezt az önkényesen húzott kört. Önkényesnek tekinthető, mert valaki például házimunkát is végezhet szórakozás-ként, kikapcsolódásból, vagy például valaki olvashat, tanulhat kötelességszerűen, amikor is e tevékenység – mint erre már rá is mutattunk – nem a „szabadidő” kitöltését jelenti. Adataink tehát lényegében az ún. „reziduális időt” mutatják be, azt az időt, amit az emberek nem kereső és termelő tevékenységgel, házi munkával és személyi szükségleteik kielégítésével (például alvással) töltöttek el.

A felvétel szerinti értelemben vett „szabadidőre” az összidőalap 20 százaléka, 17,8 milliárd óra jutott, amelyből

az olvasás, tanulás 6882 millió,
az egyéb aktív szabadidő 6873 millió,
a tétlen pihenés 4012 millió

órát tett ki.

Az olvasásra és tanulásra fordított 6,9 milliárd órából 5,5 milliárd óra jut a 6–18 éves eltartottakra (ennyit tesz ki feltételezésünk szerint az iskolai és az otthoni tanulással, olvasással kapcsolatos idejük). Az aktív keresőknek az e tevékenységre fordított ideje kereken 800 millió óra.

Az olvasással és tanulással töltött idővel azonos nagyságrendű (szintén 6,9 milliárd órányi) egyéb aktív szabadidőből 3,9 milliárd óra jut az aktív keresőkre. Erdemes megemlíteni azonban azt a jelentős különbséget, ami e vonatkozásban is a munkás-alkalmazotti kereső nők terhére (a már említett okból) fennáll.

7. tábla

Az egy aktív keresőre jutó évi „egyéb aktívan töltött szabadidő”
(óra)

Megnevezés	Az egy aktív kereső		Összes idő
	férfira	nőre	
	jutó idő		
Munkás-alkalmazott	1 007,7	657,1	886,8
Termelőszövetkezeti tag	577,9	562,3	571,4
Önálló	853,8	844,5	850,3
Összesen	911,3	637,2	811,9

A 4 milliárd órát kitevő „tétlen pihenés” túlnyomó része (2,8 milliárd óra) a gyermekekre jut. Az aktív keresőkre jutó órák száma nem éri el az 500 milliót.

*

Számításaink során a statisztikai adatfelvételnél alkalmazott csoportosítást követtük. Ez a csoportosítás azonban – még a vizsgált körre, a felnőtt lakosságra vonatkozóan is – bírálat tárgya lehet. Különösen kifogásolható a csoportosítás, ha a vizsgálat az egész népességre terjed ki. Ebben az esetben másfajta csoportosításra is szükség van.

Alapcsoportosításként a munkaidő–nem munkaidő csoportosítást ajánlja Valkovics Emil több tanulmányában². Munkaidőn azt az időt érti, amely alatt a

²Lásd Valkovics Emil tanulmányait: Az aktív keresőképesség távlati előreszámításának egyes kérdései (Demográfia. 1963. évi 2. sz. 156–185 old.); A születésgyakoriságot befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőkről (Demográfia. 1964. évi 3–4. sz. 451–458. old.).

foglalkoztatottak megtermelik azokat a termékeket, illetve nyújtják azokat a szolgáltatásokat, amelyeknek fogyasztási cikkekből és szolgáltatásokból álló (a készletezés és a külső gazdasági kapcsolatok támasztotta igényeket meghaladó) részét a nem munkaidő alatt eltartottjaikkal együtt elfogyasztanak. *Nem munkaidő* pedig az az idő, amely alatt a foglalkoztatottak (eltartottjaikkal) elfogyasztják 1. a munkaidő alatt termelt, illetve nyújtott termékek és szolgáltatások fogyasztási cikkekből és szolgáltatásokból álló részét, 2. a nem munkával előállított, ún. szabad javak egy meghatározott mennyiségét, 3. a munkaidő és a nem munkaidő alatt képződött fáradtságot.

Ez az álláspont a munkaidő és nem munkaidő megkülönböztetésének valóban helyes hangsúlyozásán túl nem ad támpontot – mert nem is célja – olyan konkrét kérdésekre, mint például hogyan kell kezelni (az előző csoportosításunk szerinti) házi munkát, hova kell sorolni az olvasás, tanulás időszükségletét stb. Ebben a vonatkozásban valamivel konkrétabban fogalmaz *Szelényi Iván*³, aki első feladatnak a szabadidő fogalmának tisztázását tarja. Helyteleníti és véleményem szerint, ebben igaza is van, ha az egész „munkán kívül” töltött időt egységesen szabadidőnek tekintjük. Levonandónak tartja ebből a házi munkát és a munkához kapcsolódó járulékos munkaidőt (a munkahelyre történő utazást), valamint a fiziológiai szükségletekre fordított időt. Így a szabadidőt akként definiálja, hogy az „... az ember napi idejének az a része, mely fizikai, szellemi és társadalmi szükségleteinek kielégítésén keresztül a munkaerő magasabb szinten történő újratermelését biztosítja”.

E szerint az álláspont szerint például a tanulás szabadidőnek számít. Eltekintve attól, hogy 6–16 éves korban a tanulás törvényes kötelezettséget, tehát kötöttséget jelent, a tanulás, még ha kötetlen önképzésről is van szó, mindenképp munkát jelent. Munkának minősíteném továbbá – az alábbi összeállításban – a házi munkát és a gyermekek ellátásával kapcsolatos teendőket is. Már említettem ugyanis, hogy ha ugyanezeket a tevékenységeket társadalmilag szervezett keretekben folytatják, senki nem vonja kétségbe munka jellegüket.

A munkaidő három fő csoportból állna: 1. a kereső és termelő tevékenység (a járulékos – utazási – időt is ideértve), 2. a házi munka (gyermekellátással együtt), 3. a tanulás (a tanulástól mindenkor nagyon nehezen elválasztható olvasással együtt).

8. tábla

A munkaidő és a nem munkaidő alakulása

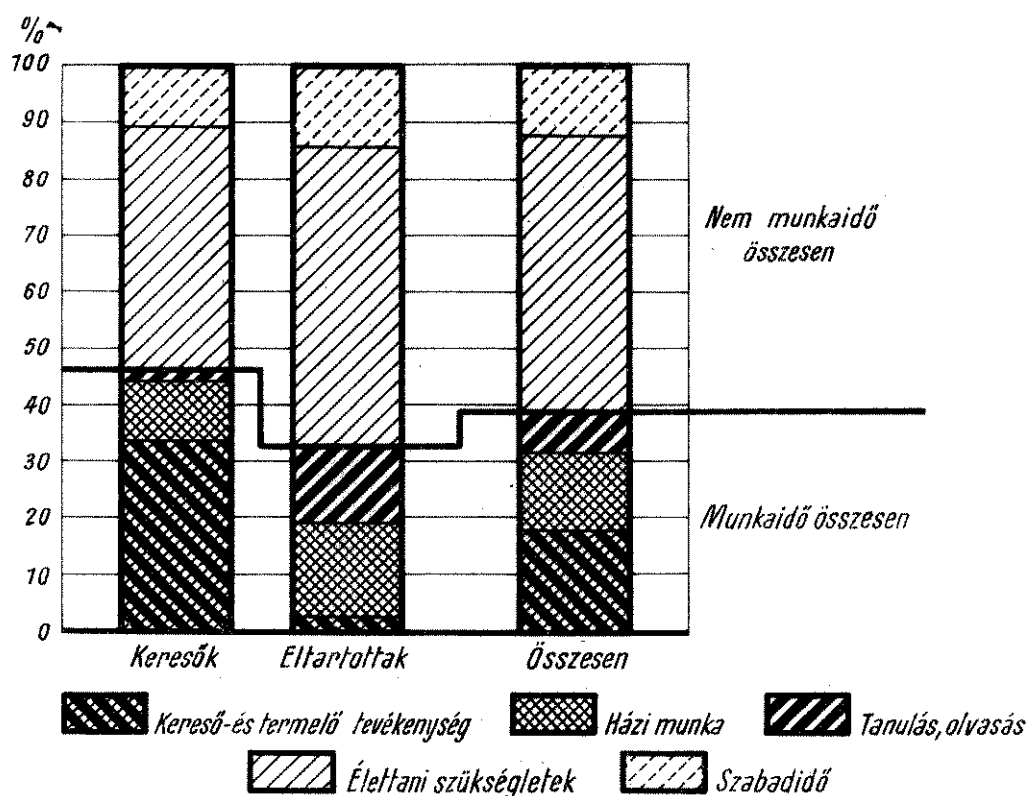
Megnevezés	Keresők	Eltartottak	Összes időfelhasználás	
	időfelhasználása (millió óra)	(millió óra)	óra	százalék
Kereső és termelő tevékenység	14 174	1 268	15 442	17,5
Házi munka	4 395	7 676	12 071	13,7
Tanulás, olvasás	805	6 077	6 882	7,8
Munkaidő összesen	19 374	15 021	34 395	39,0
Élettani szükségletek	18 200	24 747	42 947	48,6
Szabadidő	4 387	6 498	10 885	12,4
Nem munkaidő összesen	22 587	31 245	53 832	61,0
<i>Mindösszesen</i>	<i>41 961</i>	<i>46 266</i>	<i>88 227</i>	<i>100,0</i>

³*Szelényi Iván: A szabad idő és a nők helyzete. Valóság, 1962. évi 4. sz. 70–75. old.*

A nem munkaidőn belül ez esetben célszerűnek látszik két részt megkülönböztetni: 1. a fiziológiailag, biológiailag kötött (mint említettük, a legkisebb rugalmasságot mutató) időt, 2. a szabadidőt (tanulás, olvasás nélkül).

Az ismertetett új csoportosításban az időfelhasználás szerkezete a 8. táblában és a 2. ábrán ismertetett képet mutatná.

2. ábra. A munkaidő és nem munkaidő alakulása

Egy másfajta csoportosítás arra a kérdésre kíván válaszolni, mennyit tesz ki:

a) a termékek előállítására és a szolgáltatások nyújtására fordított idő (ide kell számítani a főmunkahelyen és másodállásban eltöltött időt, a saját gazdaság ellátását és a háztartási munkát);

b) a kifejezetten fogyasztásra fordított idő (ide számítva a munkahely megközelítésére fordított – közlekedést igénybe vevő – időt, a gyermekek ellátását, a személyi ellátást és a tanulással, olvasással töltött együttes szabadidőt),

c) az alvásidő.

Kétségtelen, hogy a termékek előállítására és a szolgáltatások nyújtására fordított idő alatt is fogyasztunk (a szabad javakon kívül például a kisebb étkezések tárgyait, a ruházatot stb.), ugyanígy fogyasztunk az alvásidő alatt is (a munkaidő és a fogyasztási idő alatt képződött fáradtság „elfogyasztásán” túl lakást, fűtést, ágyneműt stb.), mindazonáltal ennek a csoportosításnak igen nagy a jelentősége. Fontos ez a csoportosítás abból a szempontból is, amit Valkovics Emil a gazdasági egyensúlynak a szokásosnál tágabb értelmezésén ért. Eszerint az összmunkaidőnek akkorának kell lennie, és úgy kell a különböző termékek termelése és szolgáltatások nyújtása között megoszlania, hogy a nem munkaidő (itt a fogyasztási idő és az alvási idő) pontosan elegendő legyen az előbbiektől szerinti fogyasztásra, s az utóbbi időnek a megoszlása olyan lehessen, hogy az összes szükségletek kielégítése maximális és az időráfordítás szempontjából a legolcsóbb legyen. Ebből a szempontból különös jelentősége van a javak és szolgáltatások egy egysége elfogyasztása időszükségletének (a fogyasztás produktívitásának).

9. tábla

A termékek előállítására és szolgáltatások nyújtására, valamint a fogyasztásra és alvásra fordított idő

Megnevezés	Férfiak	Nők	Összes időfelhasználás	
	időfelhasználása (millió óra)		óra	százalék
Főmunkahely és másodállás	7 027	3 560	10 587	12,3
Saját gazdaság ellátása	2 073	1 170	3 243	3,4
Háztartási munkák	2 246	7 590	9 836	11,2
Termékek előállítása és szolgáltatások nyújtása	11 346	12 320	23 666	26,9
Közlekedés munkahelyre	1 181	431	1 612	1,8
Gyermekellátás	695	1 540	2 235	2,5
Személyi ellátás	4 186	4 403	8 589	9,7
Szabadidő (tanulással)	8 956	8 811	17 767	20,2
Fogyasztási idő	15 018	15 185	30 203	34,2
Alvás	16 239	18 119	34 358	38,9
Mindösszesen	42 603	45 624	88 227	100,0

Külön kiemelendő a 9. táblából az, hogy a termékek előállítása és a szolgáltatások nyújtása címen kimutatott 23 666 millió órának több mint a felét (12 320 millió órát) a nők produkálták.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Az előbbieken ismertetett adatok alapján körvonalazni lehet azokat a tényezőket, amelyek az időfelhasználás struktúráját meghatározzák. Természetesen ezeknek a tényezőknek a szerepe, relatív súlya más és más attól függően, hogy mit értünk struktúráján. Ez akkor is így van, ha – bármely csoportosításban is vizsgáljuk az időfelhasználás struktúráját – a tényezők többé-kevésbé azonosak.

Mint láttuk, az időfelhasználási struktúra alakulásában meghatározó szerepe van – elsősorban az alvásidőt illetően, de bizonyos mértékig a személyi ellátásra fordított időt illetően is – a biológiai-fiziológiai tényezőknek. Ezeknek a tényezőknek a hatása tükröződik az ezekre a tevékenységekre fordított idő viszonylag kis szóródásában, kevéssé „összenyomhatóságában”, rugalmatlan voltában.

Az élettani szükségletek kielégítésén túl megmaradó idő felhasználási struktúrája adott társadalomban, adott időszakban alapvetően demográfiai és társadalmi-gazdasági tényezőktől függ. Nyilvánvaló a népesség kor szerinti megoszlásának a hatása: más az időfelhasználása egy gyermeknek, egy produktív korúnak és egy aktív koron túli személynek. Kétségtelen a nem szerinti megoszlás hatása is: még egyébként azonos feltételek és körülmények között is jelentős a különbség a férfiak és a nők időfelhasználásában. A népesség teljes időfelhasználásában az említett tényezőkön túl fontos szerepe van a gazdasági aktivitásnak (a keresők és a nem keresők arányának, ezzel összefüggésben: az iskolázási rendszernek, a nyugdíjrendszernek, a törvényes napi munkaidő hosszának stb., hiszen szignifikáns a különbség a rendszeres kereső foglalkozást folytatók és az azt nem folytató eltartottak időfelhasználása között); a foglalkozási rétegződésnek (elsősorban a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági, valamint a fizikai és a szellemi tevékenység súlyának); ezzel összefüggésben az urbanizáció fokának (jelentősen különbözik a falusi és a városi népesség időfelhasználása); a család összetételé-

nek (a gyermekes és a gyermektelen családok arányának); általában a szolgáltatások, különösen a háztartási munkával kapcsolatos szolgáltatások színvonalának, s végül de nem utolsó sorban a munkatermelékenység és a fogyasztás produktivitása színvonalának. A tevékenységi csoportok belső összetételére hat az iskolai végzettség, általában a kulturális szint. Főként az országok közötti összehasonlításban kell számolni az éghajlati, időjárás tényezőkkel.

Ezeknek a tényezőknek a vizsgálata, a rendelkezésre álló idő optimális felhasználási struktúrájának a meghatározása világszerte az érdeklődés előterében álló kérdés. Ez nyilvánvaló, hiszen – amint az eddigiekből is következik – a teljes időalap optimális megoszlásának meghatározása egyben a termelés, a fogyasztás, a foglalkoztatottság, a törvényes munkaidő optimális nagyságának és megoszlásának meghatározását is elősegítené.

Az időfelhasználás struktúrájával és az azt meghatározó tényezőkkel kapcsolatban elmondottak elegendőnek látszanak annak a megállapításnak a kétségbevonására, mely szerint „... a földön napról napra, hétről hétre, évről évre szegénynek és gazdagnak, fiatalnak és öregnek, férfiaknak és nőknek – egyáltalán mindenkinek – ...” ugyanannyi idő jut. Vitatható Szalai Sándor „tréfás-szomorúság” megállapítása is, mely szerint „... alighanem a fizikai idő az egyedüli dolog, ami igazságosan van elosztva az emberek között – amiből mindenkinek egyformán sok jut s amiből mindenki egyformán sokat költhet el: 24 órát naponta, se többet se kevesebbet”⁴.

Egy napra ez kétségkívül igaz. Ha azonban egy életre számolunk, már egyáltalán nem így fest a dolog. Az átlagos életkor (ezzel a rendelkezésre álló időalap) hossza földrészenként, országonként, egy országon belül népességcsoportonként (például az Egyesült Államokban a fehéreknek és a négereknek), nemek szerint stb. jelentősen különbözik. Főként a társadalmi-gazdasági fejlettség, a politikai rendszerek különbözősége következtében az egy ember számára jutó életidőben nagyok a különbségek. E tekintetben korántsem beszélhetünk „igazságos elosztásról.” Nem beszélhetünk „igazságos elosztásról” akkor sem, ha nem a rendelkezésre álló időalapot, hanem annak a felhasználását tesszük vizsgálat tárgyává. Az, hogy milyen tevékenységekre fordítjuk, mire tudjuk, mire lehet és mire kell fordítani az időt, nemcsak egyénenként, hanem társadalmi mértékben is számottevő módon – mint láttuk – sok tényező által meghatározott dolog.

Abból, hogy az időfelhasználás struktúrája az említett nagyszámú tényezőtől függ, önként következik, hogy az életszínvonal növelése, a kulturális, a szórakozási és a pihenési (vagy akár a felnőttek továbbtanulási, önképzési) igényeknek nagyobb arányú kielégítése érdekében célul tűzött munkaidő-csökkentés mértéke nem egyszerűen elhatározás, hanem csak igen megfontolt, gazdaságossági és egyéb körülményeket is elbíráló döntés kérdése. Ezt az alábbi számítás igazolja.

A számítások szerint a 3,5 millió munkás-alkalmazotti kereső a főmunkahelyen kifejtett tevékenységre kereken és körülbelül 7 milliárd órát fordított. (329 millió órát tételezzünk most fel másodállásra, melléktevékenységre stb.)

Ezen az alapon a heti 48 órás munkaidőnek (50 héttel számítva)

4 órával való csökkentése	700 millió óra,	10 százalék,
6 órával való csökkentése	1060 millió óra,	15 százalék,
8 órával való csökkentése	1400 millió óra,	20 százalék

munkaidő kiesését jelentené.

⁴Szalai Sándor: *Idő a mérlegen* (Az idő társadalmi megítélése és a szociológiai időmérleg-vizsgálatok néhány tapasztalata). *Valóság*, 1964. évi 3. sz. 12. old.

Adott termelési (tevékenységi) szint – egyébként minden másban változatlan körülmények között – tehát 10, 15, illetve 20 százalékos termelékenység-növekedés mellett volna fenntartható. *Timár János*⁵ megállapítása szerint a munkaidő-csökkentés gazdasági feltétele a termelékenység olyan gyors növelése, amely a kieső munkaidőalap pótlásán túlmenően lehetővé teszi a társadalmi termelés szükséges mértékű bővítését is. Ehhez viszont nem kis erőfeszítésre van szükség.

Igaz ugyanakkor az is, hogy a technika fejlődése, az újabb, termelékenyebb gyártási eljárások bevezetése növekvő igényeket támasztanak a dolgozók szellemi és – bizonyos mértékig – fizikai képességével szemben. Ez a fáradtság kipihe-nése s a szakképzettség növelése céljából több ún. szabadidőt, tehát munkaidő-csökkentést igényel. Nyilvánvaló azonban, hogy a munkaidő-csökkentés mindezzel kompenzálódhat, sőt túl is kompenzálódhat. Más oldalról: a munkaidő-csökkentés lehetőséget nyújt a munkaerő-tartalékok bevonására (elsősorban azokon a területeken, ahol a termelékenység növekedésével alig számolhatunk).

РЕЗЮМЕ

Автор исходя из балансов времени, разработанных в ходе проведенного Центральным статистическим управлением в 1963 году выборочного обследования, излагает результаты своих расчетов. В отличие от прежних разработок автор исследует не различия в суточном использовании времени, а относит полученные в ходе обследования величины к годовому периоду и анализирует весь годовой фонд времени населения. Согласно расчетам весь фонд времени населения в Венгрии составил в 1963 году 88,2 млрд. часов. Из этого 15,4 млрд. часов было обращено на производственную деятельность, 12,1 млрд. часов на домашнюю работу, 42,9 млрд. часов на удовлетворение биологических потребностей и, наконец, 17,8 млрд. часов составляло т. н. свободное время. В дальнейшем автор в делении на две группы исследует распределение всего фонда времени, а именно стремится установить величину рабочего времени и времени не заполненного трудовой деятельностью. Повторно исследуя распределение 88,2 млрд. часов в иной группировке автор устанавливает, что время, обращенное на производство продуктов и предоставление услуг составляло 23,7 млрд. часов, а "расходное время" (под которым понимается время, обращенное на прибытие на место работы, на уход за детьми, на удовлетворение личных нужд и учебу, включая сюда и занятое чтением свободное время но без продолжительности сна) равнялось 30,2 млрд. часам.

SUMMARY

Setting out from the investigations of the time-table prepared on the basis of a sample survey of 1963 conducted by the Central Statistical Office, the author presents the results of his calculations. As against the earlier treatments, the study projects the obtained figures to a year and analyses the totality of the year's time fund of the population instead of investigating the differences in the daily time-table. According to the calculations the total time fund of the population of Hungary in 1963 amounted to 88,2 thousand million hours. From this 15,4 thousand million hours were spent with earning and productive activity, 12,1 thousand million hours with housework, 42,9 thousand million hours with satisfaction of physiological needs, and the so-called leisure time amounted to 17,8 thousand million hours. Further on the author examines the distribution of the total time fund dividing it into two groups, namely he tries to determine the volume of the total working time and the time spent with no working. Examining the distribution of the 88,2 thousand million hours in another grouping, the author states that the time spent with manufacturing products and rendering service amounted to 23,7 while the „consumption time” (by which he means the time spent with access of working place, provision for children and personal supply as well as the leisure time including learning and reading excluding the time of sleep) amounted to 30,2 thousand million hours.

⁵ *Timár János*: Munkaerőhelyzetünk jelene és távlatai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1964. 197 old.

A SZÍNHÁZMŰVÉSZET HELYE ÉS SZEREPE A LAKOSSÁG MŰVELŐDÉSÉBEN

PARTOS JUDIT-VARGA ALAJOSNÉ

A kulturális élet vizsgálatával foglalkozó írásokban napjainkban gyakran találkozunk azzal a megállapítással, hogy a társadalmi átalakulás, valamint a gazdasági és tudományos-technikai fejlődés a lakosság műveltségi színvonalában és a művelődés úgyszólván minden területén észlelhető változásokhoz vezet. A művelődési lehetőségek számos formája közül e cikk témájául a színházművészetet, azon belül is elsősorban a hivatásos színtársulatok tevékenységét választottuk. Az elért eredményeket, rövid történeti áttekintés¹ után, részletesebben mintegy két évtized távlatában elemezzük.

A több évszázados múltra visszatekintő egyetemes színházművészetben belül a hivatásos magyar színjátszás megteremtésére a XVIII. század végén történtek az első kísérletek. A nemzeti irodalom és kultúra terjesztése és felvirágoztatása érdekében folytatott művészeti tevékenység – az adott történelmi viszonyokból eredően – anyagi, sőt politikai küzdelmekkel is párosult.

Az első magyar kőszínház a közönség adományaiból épült fel 1821-ben, Kolozsvárott. A második állandó magyar színház 1823-ban Miskolcon nyitotta meg kapuját majd hét évvel később Balatonfüreden létesült a harmadik állandó színház. E színházak azt a célt szolgálták, hogy a magyar nyelvű vándorszínész társulatoknak hajlékot nyújtsanak. A színeszek állandó foglalkoztatására ekkor még nem volt lehetőség. Az 1820-as évek végén kb. 15 színjátszó együttes járta az országot. Az 1837-ben megnyitott Pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) viszont már saját társulattal működött, s operai és prózai darabokat egyaránt bemutatott.

A XIX. század közepén még mindig a vándorlás jellemzi a magyar színeszetet: 20–25 vándortársulat játszott országszerte. A színházépületek többnyire korszerűtlenek voltak. E téren kedvező fejlődés a kiegyezéstől a századfordulóig terjedő időszakban következett be, amikor több – részben még ma is használatban levő – színházépületet emeltek.

A XIX. században úgyszólván kizárólag a magyar nyelvű kultúrát támogatók gazdasági lehetőségeitől függően alakultak és működtek hosszabb-rövidebb ideig a színházak, illetve társulatok. Az anyagi támogatás megszűnése esetén az együttesek működését felfüggesztették, vagy végleg beszüntették, így a színtársulatok száma soha sem volt állandó.

A társadalmi-gazdasági fejlődés a továbbiakban oda vezetett, hogy a színház is üzleti vállalkozás lett. 1896-ban nyílt meg az első magántőkés vállalkozás: a budapesti Vígszínház. Ezt több másik is követi, így a Nemzeti Színháznak a fővárosban elfoglalt monopolhelyzete – elsősorban a prózai műsorok területén – megszűnt. Ezek az állandó társulatok igyekeztek egymástól elhódítani a műsort, a színészeket és főként a közönséget. Vidéken ebben az időben 20–25-re tehető a kőszínházak, és 30-nál többre az együttesek száma. Az ország színi kerületekre oszlott: az egyes színtársulatok csak előre meghatározott városokban, községekben tarthattak előadásokat (a nagyobb társulatok 2–4, a kisebbek 10–15 helyen játszottak.) A jobb kerületek megszerzéséért késhegyig menő harcot vívtak a színigazgatók.

¹ A történeti adatok forrása: Magyar színháztörténet. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1962.

A színházalapítást és a műsort a későbbiekben is főként a jövedelmezőség szempontjai befolyásolták. Kevés kivételtől eltekintve a nagyszámú közönséget vonzó, de művészi mondanivalójában igénytelen művek kerültek előadásra. A színházi jegyek ára – a dolgozók átlagjövedelméhez viszonyítva – magas volt, emiatt a nézők főként a vagyonos rétegek soraiból kerültek ki. Ennek ellenére a magánvállalkozó igazgatók egyre sűrűbben buktak meg (vagy kényszerű politikai okokból váltak meg a színháztól). A színésztársadalomban – kevés kivételtől, a sztároktól eltekintve – nagy volt a létbizonytalanság. A vidéki tőkés magánvállalkozások az államtól és egyes városoktól szubvenciót kaptak, ennek ellenére súlyos anyagi gondokkal küzdöttek. Egy-egy színművet csak kétszer-háromszor lehetett egy városban előadni, többre nem igen lehetett közönséget toborozni. Ezért a társulatok évente 80–100 művet is bemutattak, természetesen rendkívül rövid felkészülés után, ami a művészi munka rovására ment.

Az ország felszabadulását követően a kulturális célkitűzések szellemében indult meg a színházművészet terjesztése, fejlesztése. A színházak 1949. évi államosításával a művészet egyetlen mecénása a társadalom lett.

1. tábla

A színházi előadások és a látogatók számának alakulása

Év	Előadás		Látogatás		Az összesből opera- balettelőadások	
	ezer	az 1953. évi százaléká- ban	1000-ben	az 1953. évi százaléká- ban	száma	látogatói
1950	6,6	66,0	2961	50,0	.	.
1953	10,0	100,0	5926	100,0	.	.
1955	11,7	117,0	6748	113,9	814	1328
1958	13,8	138,0	6772	114,3	789	1159
1960	12,7	127,0	6429	108,5	894	1215
1965	12,7	127,0	5987	101,0	928	878
1966	12,7	127,0	5843	98,6	830	876
1967	13,3	133,0	6120	103,3	752	751
1968	12,6	126,0	5710	96,4	762	758
1969	12,0	120,0	5454	92,0	765	761

A színházelőadások számának növekedése – különösen az 1950-es évek elején – gyors ütemű volt, s a lakosság érdeklődése is nagyjából ennek megfelelően tükröződött a nézők számában.

Meg kell említeni, hogy a felszabadulás után, a mind több helyen újonnan épített vagy meglévő helyiségekből kialakított művelődési otthonokban az 1950-es években jelentős műkedvelő tevékenység folyt. A műkedvelők öntevékeny munkája ugyan főbnyire egy-egy ünnepi alkalomhoz kapcsolódott, s az előadások modanivalója, színvonala nem volt mindig és mindenütt kifogástalan, jelentősége a színházművészet terjesztése, az emberekkel való megismertetése szempontjából mégis elvitathatatlan.

Ha a színházak fejlődését a mozi- vagy a közművelődési könyvtári hálózattal egybevetve vizsgáljuk, azt kell megállapítanunk, hogy a hivatásos színházak működése, az erőfeszítések ellenére, korlátozottabb körben érvényesülhet, e művészeti ág anyagi, technikai szempontból igényesebb volta miatt.

A rendszeres televíziós adás 1958-ban indult meg hazánkban. Az új művelődési eszköz gyors ütemben terjedt el a lakosság körében: 1969-ben már átlagosan minden második háztartás rendelkezett televízióval. A színművészetek vonatkozásában, véleményünk szerint is, hatalmas a televízió hiánypótló szerepe. Ma

már egyetlen közvetítés szinte ugyanannyi ember számára nyújthat színházi élményt, mint a hivatásos színtársulatok előadásai egy teljes év alatt. A művészi hatás közvetlensége, a személyes élmény ünneplésessége tekintetében természetesen a kettő nem tekinthető egyenértékűnek. A közvetítések viszont olyan kis közösségekben is hozzáférhetőek, ahová színművészek csak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem jutnak el.²

A SZÍNHÁZI ELLÁTOTTSÁG TERÜLETI ALAKULASA

A hivatásos színtársulatok, illetve az állandó jelleggel működő színházak száma az 1950. évi 17-ről 1969. végéig 33-ra emelkedett. Az államosítást követően az intézményeknek háromnegyed része – főként a múltból örökölt adottságokon alapulva –, de jelenleg is több mint a fele Budapesten van. (A fővárosra koncentrált működés a hangversenyek mellett a színházi előadásoknál a legnagyobb fokú.)

A népesség egyes társadalmi rétegei, valamint a városok és falvak lakosságának kulturális igényei közti különbség csökkentése érdekében 1951-ben alakult a Déryné (Falu) Színház, amely egyidőben több társulatával vidéki településeket keresett fel, illetve látogat napjainkban is. Hasonló célkitűzéssel működött 1951-től 1954-ig a Gördülő Opera is. Feladatait később néhány vidéki társulatnál alakított operaegyüttes vette át (Debrecen, Szeged, Pécs).

A felszabadulás után a vidéki városok közül legkorábban Miskolc, Pécs, Szeged, Debrecen, Szolnok rendelkezett állandó színházzal. További hat helységben 1951 és 1961 között hoztak létre színtársulatot. Gyakori volt, hogy a színi-évadot két város között osztotta meg egy-egy együttes. Az 1950-es évek közepétől több helyen kamaraszínház is megkezdte működését. 1960 után Miskolc és Győr kamaraszínháza megszűnt, így jelenleg Pécsen, Szegeden és Debrecenben találunk kamaraszínházakat. A vidéki társulatok, az otthont adó város mellett, a környező települések ellátására is hivatottak, s esetenként Budapesten is fellépnek. Kiseb mértékben a fővárosi színházak is tartanak vidéken előadásokat.

Az elmúlt években létrehozott új társulatok tevékenysége főként speciális műfajok művelését, a kísérletezést szolgálja. E fejlesztési irányzat ismételten a fővárosra koncentrált színházművészetet erősítette: itt kezdte meg működését az Irodalmi Színpad (1957), a Bartók Gyermekszínház (1964), a Thália Színház és a Madách Színház stúdiója (1965, illetve 1967), valamint a Mikroszkóp Színpad (1967). Vidéken az ilyen jellegű művészi próbálkozások szintén megtalálhatók az utóbbi években, de tevékenységük – a fent említetteknek megfelelően – jelenleg még korlátozottabb, mint a fővárosban.

A színházak adatait a továbbiakban aszerint vizsgáljuk, hogy tevékenységüket az állandó székhelyen, vagy tájelőadások formájában folytatták. Ez utóbbiak nemegyszer kedvezőtlen körülmények között, hosszas, fárasztó utazás, jelentős egyéni és társadalmi áldozatvállalás árán valósíthatók meg.

A fővároson kívül jelenleg 11 vidéki városban működik állandó színház, ezek naponként tartanak a székhelyen előadást. A színházi férőhelyeknek a lakossághoz viszonyított nagysága terén a kisebb települések helyzete kedvezőbb a fővárosénál: az egy ülőhelyre jutó lakosok száma 1955-ben Budapesten 131,4, a kamaraszínházzal is rendelkező városokban³ 87,2, az egy színházzal rendelkező vá-

²A televízió és más művelődési eszközök viszonyával kapcsolatosan lásd: Erdész Tiborné-Fekete István „A tömegkommunikációs eszközök szerepe a népművelésben” (Statistikai Szemle. 1969. évi 7. sz. 691–704. old. és 8–9. sz. 850–874. old.) c. cikkét.

³1955-ben: Győr, Miskolc, Pécs, Szeged; 1969-ben: Debrecen, Pécs, Szeged.

rosokban 89,5, volt. 1969-re ezek az adatok 162,0, 122,0, illetve 113,4 főre emelkedtek.

A férőhelyarányok alakulását a városi népesség növekedésén kívül befolyásolta, hogy a színházak egyszeri befogadóképessége részben átépítések miatt, részben – főként Budapesten – a nagyobb nézőterű színházak átmeneti szünetelése vagy lebontása következtében több helyen csökkent. Az újonnan létesített játsszasi helyek – előbbieken érintett céljukból következően – kisebb méretűek.

A férőhelyek és az évenkénti előadások alapján a potenciális színházlátogatók száma Budapesten személyenként évente 2, a színházzal rendelkező vidéki városokban megközelítőleg 3. (Életkortól függetlenül, a teljes lakosságot figyelembe véve.) Budapest, Debrecen, Pécs és Szeged lakóinak gyakrabban, a többi városokban új bemutatók alkalmával nyílik módjuk a megtekintendő színdarab kiválasztására. Megjegyzendő még, hogy a hazánkba látogató külföldiek, a napenként munkába járó dolgozók és a környező vagy távolabbi kisebb településekről beutazók is a budapesti és néhány nagyvárosi színház előadásait tekintik meg.

A székhelyen tartott előadások részesedése az összes rendezvényből 58–66 százalék, a nézőké 70–79 százalék között mozgott az évek folyamán. A látogatásoknál tapasztalt magasabb arány abból ered, hogy az állandó színházépületek befogadóképessége nagyobb, mint a tájelőadásoknál igénybe vett alkalmi helyiségeké. A főbb adatok városenkénti alakulását – a legkorábbi rendelkezésre álló (1953. évi) részletes adatok felhasználásával – az alábbiakban foglaltuk össze.

2. tábla

A színházak székhelyi előadásainak főbb adatai
(az opera- és balettelőadásokkal együtt)

Város	A színházak egyszeri be- fogadóké- pessége 1969-ben	Az előadások száma		A látogatások száma (ezer)	
		1953	1969	1953	1969
Budapest	11 972	4 171	4 891	3461,9	2854,2
Debrecen	1 214	277	386	135,5	128,7
Miskolc	873	251	327	188,0	160,3
Pécs	927	233	360	138,1	143,9
Szeged	1 376	302	319	206,5	117,3
Békéscsaba	430	83*	178	34,9*	50,9
Eger	549	36*	176	16,7*	59,3
Győr	588	239	235	112,6	99,2
Kaposvár	840	26*	200	10,5*	70,3
Kecskemét	698	312	265	141,5	113,7
Szolnok	583	212	210	83,6	92,7
Veszprém	560	—	135	—	57,7
Összesen	20 610	6 161**	7 682	4539,2**	3948,2

*Társzékhely volt, ebben az évben még nem működött a városban önálló színház.

**Székesfehérvár adataival együtt (19 előadás, 9400 látogató). A városban jelenleg hetenként átlag 2 alkalommal tartanak előadást különféle társulatok.

A székhelyen tartott 1969. évi előadások száma az 1953. évinél mintegy 1500-zal, 25 százalékkal magasabb. A növekedésből kb. fele-fele arányban részesült a főváros és a vidéki városok. Az emelkedés főként annak tulajdonítható, hogy a vizsgált időszakban új színházak kezdték meg működésüket. Ezek vidéken is olyan települések kulturális ellátottságát fejlesztették, ahol – bár kisebb mértékben – színházi tevékenység már korábban is folyt.

A színházak kihasználtságának (az eladott és eladható jegyek számának egymáshoz viszonyított aránya) fokozatosan kedvezőtlenebb alakulásával magyarázható, hogy az előadások számának növekedése mellett a látogatások száma 1953 és 1969 között 16 százalékkal csökkent.

Különösen jelentős a látogatók számában bekövetkezett változás Budapesten, ahol egyötödével kevesebb nézője volt a színházaknak, mint 17 évvel korábban. Az előadásonkénti nézők átlagos száma 1969-ben budapesti viszonylatban 584 volt, míg 1953-ban 830. A jelentős csökkenés nemcsak az eladott jegyek számának alakulásával függ össze. Befolyásolja az is, hogy az új színházak kisebb befogadóképességűek, a korábban is működő színházak nézőterét viszont a korszerűsítés, átépítés során általában 50–300 ülőhellyel csökkentették. Az operaelőadások férőhely-kihasználtsága fokozatosan rosszabbodott, és míg 1953-ban majdnem állandóan „telt ház” volt, 1969-ben az Operaház előadásain átlagban 500, az Erkel Színház előadásain átlagban 800 hely maradt üresen. (Az összes ülőhelyek száma az Állami Operaházban 1398, az Erkel Színházban 2206. A férőhely-kihasználtság 1969-ben 70, illetve 65 százalék volt.) A budapesti prózai színházak látogatottsága is ingadozó, bár összességében számottevő változás nem tapasztalható. A Fővárosi Operett Színház látogatottsága stabil, évenként átlagosan 90 százalékot meghaladó volt az igénybevétel. A Katona József Színház, a Thália és a Madách Színház Kamaraszínháza kivételével a színházjegyeknek átlagosan több mint 80 százalékát eladják. Az elmúlt években létesített színházak kihasználtsága igen kedvező.

A vidéki színházak 1953-hoz hasonlítva 1969-ben 40 százalékkal több előadást tartottak, 1,5 százalékkal több néző előtt. Látogatottságuk többnyire alacsonyabb, mint a fővárosiaké. A városenkénti összehasonlításhoz az egy előadásra jutó nézők átlagos száma kevésbé alkalmas, mint fővárosi viszonylatban. A budapesti színházak átlagával kapcsolatban fentebb elmondottak a vidéki városokra is többnyire érvényesek, emellett a kamaraszínházak rendszertelenebb működése is befolyásolhatja az átlagos előadásonkénti nézőszám nagyságát. (Jellemző példa Szeged, ahol az egy előadásra jutó nézők átlagos száma az 1953. évi 684-ről 1969-ben 368-ra csökkent. 1953-ban a Nemzeti Színház befogadóképessége 1049 fő volt, 1969-ben 1014. Jelenleg működik a Szegedi Játékszín is, ahol az ülőhelyek száma 362. Ez utóbbiban 74 előadást tartottak, míg a Nemzeti Színházban 245-öt. Az egy előadásra jutó átlag csökkenésében a fenti tényezők is, valamint a kevesebb eladott színházjegy is közrejátszott.) A tényleges és a potenciális látogatók arányával kifejezett kihasználtság alapján azonban megállapítható, hogy számos vidéki színház ún. „félházzal” megy, látogatottsága alig éri el vagy haladja meg az 50 százalékot. A kihasználtsági arány évek óta rosszabbodott.

A jelentősebb vidéki színházak látogatottsága, 1969 (férőhely-kihasználtság)

Színház	Százalék
Szigligeti Színház, Szolnok	76
Petőfi Színház, Veszprém	76
Kisfaludy Színház, Győr	73
Békés megyei Jókai Színház, Békéscsaba	67
Nemzeti Színház, Pécs	66
Katona József Színház, Kecskemét	62
Gárdonyi Géza Színház, Eger	61
Nemzeti Színház, Miskolc	60
Csokonai Színház, Debrecen	57
Csiky Gergely Színház, Kaposvár	43
Nemzeti Színház, Szeged	41

A kamaraszínházzal is rendelkező városok közül Debrecen és Szeged színházának kihasználtsága az átlagosnál kedvezőtlenebb, Pécsen ilyen tendencia 1969-ben nem észlelhető. A Csiky Gergely Színház Kaposvár lakosságának nagyobb részét tudná befogadni, mint más városokban a helyi színházak, a férőhely-kihasználtság alacsony színvonalában a lehetőség és az igények ellentmondása jut kifejezésre.

Az állandó színházzal nem rendelkező települések ellátását szolgáló tájelőadások megszervezése a két évtizeddel ezelőtti időszak művelődéspolitikai célkitűzéseinek megfelelő elképzelés volt: a lakosság mind szélesebb körének lakóhelyén biztosítani a színházlátogatás lehetőségét. Évente 950–1000 községet kerestek fel a Déryné (Falu) Színház társulatai és más együttesek.

A lakosság műveltségi színvonalában, társadalmi, gazdasági helyzetében bekövetkezett változások, a televízió elterjedése, valamint más kulturális szolgáltatások színvonalának emelkedése a hivatásos színtársulatokat is a „kevesebbet, de jobbat” elv megvalósítására ösztönözte.

Ma már gondosabb mérlegeléssel választják ki a színházi előadások megtartására alkalmas községeket. Kedvezőbb megoldásként kínálkozik, hogy a környező települések lakosait viszik el a kiválasztott községekbe, az előadások megtekintéséhez üzemi vagy a helyi közlekedési vállalat járművét biztosítva.

3. tábla

A tájelőadások főbb adatai

Év	Látogatott községek száma	A tájelőadások száma		A látogatások száma (ezer)	
		összesen	a községekben	összesen	a községekben
1953	951	3814	2713	1386,6	717,2
1955	688	3946	2528	1453,0	662,4
1960	636	4641	2989	1421,0	782,3
1965	774	5104	3525	1657,0	991,9
1969	697	4287	2684	1425,0	751,1

Az utóbbi évek adatai alapján 10 városunkban a színi évad alatt átlagosan heti egy előadást tartanak a különféle társulatok, a többi városban pedig évente 13-at. A Déryné (Falu) Színház és a vidéki színházak a községeknek mintegy egyötöd részét látogatják, s a felkeresett településekre évente átlagosan 3–4 előadás jut. A nézőtér nagysága ezeken a helyeken változó, országos átlagban 250–300 látogatója van egy-egy előadásnak, ami a települések népességszámához viszonyítva kis réteg számára biztosítja a színházlátogatást.

A Déryné (Falu) Színházon kívül általában a vidéki színtársulatok rendeznek tájelőadásokat, a budapesti színházak közül csak az Állami Bábszínház jelenik meg nagyobb előadásszámmal vidéken. 1969-ben

a Veszprémi Petőfi Színház előadásainak	56
a Békés megyei Jókai Színház előadásainak	48,
a Kecskeméti Katona József Színház előadásainak	42,
a Szolnoki Szigligeti Színház előadásainak	38

százaléka jutott a székhelyen kívüli produkciókra. A többi társulatnál ennél kisebb arányt képviseltek a tájelőadások.

A székhelyen tartott rendezvények számának 25 százalékos emelkedésével szemben – a korábbiakban említett irányelvekből következően – a tájelőadások

száma 1969-ben csak 14 százalékkal volt magasabb, mint 1953-ban. A növekedés úgyszólván kizárólag a városokban jelentkezik, a községekben 1969-ben tartott előadások száma valamivel kevesebb volt, mint a vizsgálat bázisében. A tájelőadásokat látogatók száma – az 1965 óta bekövetkezett csökkenés ellenére – 1969-ben 120 000-rel, 9 százalékkal magasabb volt, mint 1953-ban.

A színházi előadások száma és ebből következően a látogatások száma tekintetében is számottevő a megyék szerinti különbség. Azokban a megyékben, ahol a megyeszékhelyen nincs állandó színtársulat, a Déryné (Falu) Színház és más együttesek által tartott összes előadások száma általában jóval kevesebb, mint az állandó színházzal rendelkező megyékben.

4. tábla

A színházi előadások és a látogatások száma megyénként*
(az opera- és balettelőadásokkal együtt)

Megye	Előadások száma az				Látogatások száma (ezer) az			
	1953.		1969.		1953.		1969.	
	évben							
	össze- sen	ebből a közsé- gekben	össze- sen	ebből a közsé- gekben	össze- sen	ebből a közsé- gekben	össze- sen	ebből a közsé- gekben
Baranya (és Pécs)	336	63	457	51	178,1	16,1	169,9	11,6
Bács-Kiskún	595	218	638	295	241,7	66,3	227,8	84,5
Békés	194	78	404	176	72,0	22,4	119,6	48,4
Borsod-Abaúj- Zemplén (és Miskolc)	464	159	531	117	256,6	35,9	228,3	35,1
Csongrád (és Szeged)	494	117	488	33	259,9	23,8	239,7	10,4
Fejér	243	150	233	100	91,9	43,6	113,5	30,8
Győr-Sopron	362	92	488	186	149,0	20,2	181,2	54,3
Hajdú-Bihar (és Debrecen)	360	53	543	121	161,3	14,7	179,4	36,2
Heves	455	284	295	89	120,9	67,5	94,2	25,5
Komárom	249	181	213	139	67,9	35,5	69,8	37,5
Nógrád	134	112	189	126	36,0	29,6	59,6	31,5
Pest	159	115	281	228	55,8	36,0	79,4	60,5
Somogy	406	342	397	175	159,0	123,3	130,2	52,0
Szabolcs-Szatmár	145	107	308	195	40,9	27,5	99,8	50,2
Szolnok	344	67	386	114	130,4	22,4	144,2	31,5
Tolna	165	150	160	144	36,5	30,8	47,5	42,9
Vas	157	121	185	123	33,0	20,8	73,3	32,1
Veszprém	235	192	441	143	72,0	49,2	162,6	38,9
Zala	153	112	170	129	55,2	31,6	54,8	37,2
Budapest	4325	—	5 207	—	3707,7	—	2979,6	—
Összesen	9975	2713	12 014	2 684	5925,8	717,2	5454,4	751,1

*A színház- és operaelőadások, valamint a látogatások országos számában a szabadtéren rendezett előadások, illetve ünnepi játékok műsorai is szerepelnek. A háború után első ízben 1959-ben került sor a Szegedi Szabadtéri Játékok megrendezésére, s a programok száma azóta jelentősen emelkedett. A szabadtéri és ünnepi játékok 1969. évi látogatóinak száma:

Margitszigeti Szabadtéri Színpad (18 előadás)	35 644
Budai Park Színpad (26 előadás)	37 269
Városmajori Színpad (16 előadás)	6 967
Szegedi Szabadtéri Játékok (15 előadás)	65 863
Gyulai Várszínház (18 előadás)	8 170
Szentendrei Teatrumszínház (8 előadás)	4 297
Szombathelyi Savaria Játékok (4 előadás)	2 832

A városok lakosságának kulturális ellátottságához számottevően nem járulnak hozzá ezek a műsorok, mivel a nézőközönség jelentős része az ország más tájairól érkezőkből vagy a Magyarországra látogató külföldiekből tevődik össze.

A színházak és az 1969. évi nézőszám alapján az alábbi térképen szemléltetjük a területi struktúrát. Budapest és az állandó színházzal rendelkező városok az évenkénti látogatások számából háromnegyed részt képviselnek, az ország további egész területére a fennmaradó egynegyed rész jut. Ismeretes ugyan ezeknek a színházaknak vonzása a környező, sőt a távolabbi településeken élőkre is, az adatok mégis arra engednek következtetni, hogy a közvetlen közelben rendelkezésre álló lehetőség esetén a lakosság gyakrabban jár színházba, míg a színháztól távol élők közül kevesen és ritkábban jutnak el oda.

A NÉZŐKOZONSÉG ÖSSZETÉTELE

A Központi Statisztikai Hivatal reprezentatív adatfelvételei számszerűen is igazolták azt a közismert tényt, hogy az egyes társadalmi rétegek művelődési igényei, szokásai differenciáltak.

A hivatásos színtársulatok műsorait, az elmúlt 25 évi jelentős fejlődés ellenére, 1964-ben a 10 éves és idősebb lakosság 35 százaléka látogatta (beleértve azokat is, akik a vizsgált évben csak egyszer voltak színházban) és a művelődéssel töltött idejének alig 1 százaléka jutott színház- (opera-) látogatásra.⁴ A 10 féle művelődési lehetőség közül⁵ az említett 35 százalék alapján a színházlátogatás a 8. helyet foglalta el. Az ország lakosságának kétharmada, amely évente egyszer sem jutott el színházi előadásra, jobbára e művészet iránt egyáltalán nem is érdeklődik. Budapesten átlagosan minden 17., a színházzal rendelkező vidéki városokban minden 9. lakos életében soha nem volt színházban.

5. tábla

A népesség megoszlása a színházlátogatás gyakorisága szerint

A színházlátogatás gyakorisága	A 10 éves és idősebb népesség megoszlása (százalék)				
	Buda- pesten	megyei	járasi	közsé- gekben	ország- gosan
		jogú városokban			
Havonta legalább egyszer	14	10	5	4	6
Ritkábban, de évente legalább egyszer	37	38	31	25	29
Egyszer sem	49	52	64	71	65
Összesen	100	100	100	100	100

A televízió színházi- és operaközvetítéseit, valamint a műkedvelők színelőadásait is figyelembe véve kedvezőbb képet kapunk; a népesség kb. kétharmad része látott színműveket a vizsgált időszakban.

A művelődés számos formája közül a színművészettől való viszonylagos tartózkodás több tényezőre vezethető vissza, amelyek együtt vagy külön-külön érvényesülve befolyásolják a lakosság színház iránti érdeklődését. Így például:

– a hivatásos színtársulatok száma és területileg többnyire helyhez kötött tevékenysége
– a tájelőadások rendszerével együtt is – csak a lakosság alig egyharmadának nyújt többé-kevésbé rendszeres és közvetlen látogatási lehetőséget;

⁴Az itt közölt adatok a Központi Statisztikai Hivatal 1964-ben végrehajtott reprezentatív adatfelvételének eredményei. Lásd részletesebben: A demográfiai tényezők hatása a művelődésre (Népességtudományi Kutató Intézet közleményei. 15. sz.), valamint a Népművelés 10 éves fejlődése (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1969.).

⁵Sorrendben: rádióhallgatás, napilap-olvasás, folyóirat-olvasás, mozilátogatás, televízió-nézés, szépirodalom-olvasás, tömegkulturális rendezvény látogatása, színház- és operalátogatás, múzeum- és kiállításlátogatás, hangverseny-látogatás.

– a különféle forrásokból származó statisztikai adatok elemzéséből megállapítható, hogy a néző-, hallgató-, olvasóközönség a művelődési eszközök igénybevétele során mindennapi gondjait feledve elsősorban kikapcsolódní, szórakozni kíván; a színházakban műsoron levő darabok jó része viszont komoly mondanivalójú, inkább gondolatébresztő, mint szórakoztató, így kisebb a közönségsiker; az operaelőadások, a népszerűség egyes, nem is jelentéktelen rétegei számára nem vonzóak, mivel nem értik e művészeti ág kifejezőmódját;

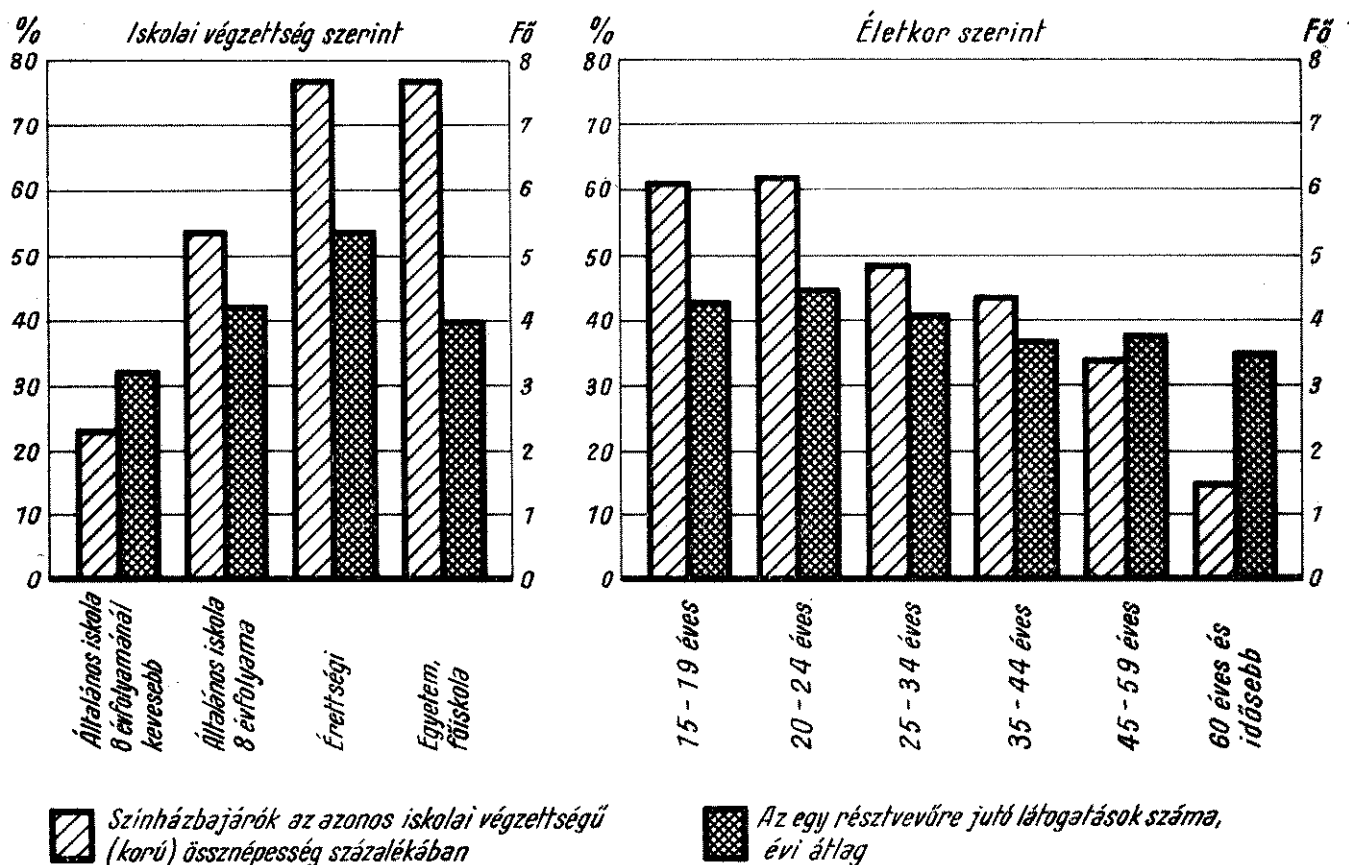
– a színháztól távol eső városrészekben lakókat az utazáshoz szükséges órák és a késő esti közlekedési nehézségek riasztják el; esetleg a munkaidő befejezése és a színházi előadás kezdete közti időtartam rövidege miatt ütközik akadályokba az esti előadások megtekintése;

– a kis- és közepes jövedelmű családok költségvetését a színházjegyek megvásárlása számottevően megterheli (emiat is sokan választják inkább a televíziót, ahol például egy-egy színházi közvetítés időtartamára az előfizetési díjból egy forintnál kevesebb jut).

Mindezek alapján a színházlátogatás a lakosság rendkívül szűk rétege számára jelent rendszeres kulturális programot.

A gyakori látogatók soraiban találhatóak azok, akik színház- vagy operabérlettel rendelkeznek. (A bérlet az utóbbi években többször anyagi kedvezményt is jelent.) Az egy-egy színiévadra eladott bérletek száma 1957/58-tól 1966/67-ig folyamatosan nőtt, az 1967/68. évadban csökkent, majd ismét emelkedő tendenciát mutat, főként a vidéki színházak egyre növekvő bérleti kínálata következtében. Legnagyobb számban – évadonként kb. 40 000 – az Állami Operaház és az Erkel Színház bérletei kerülnek forgalomba. A zene- és balettművészet kedvelői körében gyakori, hogy folyamatosan vásárolnak bérletet, és nem tartja vissza őket az sem, hogy esetleg az egymást követő években kétszer vagy többször is látnak egy-egy művet.

A színházba járók aránya és az egy résztvevőre jutó látogatások évi átlagos száma

A szintársulatok működésének személyi, technikai, tárgyi feltételei a nézőktől és a fenntartóktól egyaránt jelentős anyagi hozzájárulást igényelnek. A színházba járás gyakoriságát tehát érthetően befolyásolja a családok anyagi helyzete. 800 forint vagy annál kevesebb egy főre jutó havi jövedelem esetén a családok felnőtt

tagjainak közel egyharmada (évente átlagosan 3–4 alkalommal), az 1400 forintnál magasabb jövedelemcsoportokban háromnegyed részük (átlagosan évi 5–6 esetben) jár színházba.

A férfiak és a nők színházlátogatási szokásai országos átlagban megegyeznek. Az iskolázottsági színvonal és az életkor szerinti sajátosságok viszont számottevők. A különbségeket az ábrán grafikonon mutatjuk be.

Meg kell említeni, hogy a statisztikai adatok szerint a televíziónézés elterjedtségében – s így a színházi közvetítések megtekintésében is – az egyes társadalmi rétegek között kisebb különbségek tapasztalhatók, mint a színházlátogatások terén. A televízió-tulajdonosok többsége általában nem idegenkedik a színjátékok közvetítésétől, és 100 néző közül 23 számára teljesen, 64 számára legalább részben pótolja a közvetlen részvételt, 13-at viszont egyáltalán nem elégít ki a képernyőn közvetített produkció. A községekben lakók – más színházi lehetőség hiányában – az országos arányoknál sokkal kedvezőbben fogadják a televíziós színházi közvetítést.

A SZINHÁZAK MŰSORA

A színháznak a közönség számára a művelődés és a szórakozás egységét kell biztosítania. A nézők igényeit, ízlésvilágát alapvetően iskolázottsági és környezeti adottságai határozzák meg, a színház műveltséget nem adhat, csak műveltebbé teheti a látogatót. A színházak műsora tehát művelődéspolitikai okokból nem követheti teljes egészében a közönség ízlését, hanem előtte kell járnia. A műsorkínálatban evégből jelentős a komoly mondanivalójú művek részesedése, míg a közönség, vagy annak legalábbis jelentős része – a reprezentatív vizsgálatok eredményei szerint – a szórakoztató, vidám darabokat kedveli jobban.

A színházak évadonként átlagosan 90, Magyarországon először játszott darabot tűznek műsorukra, főként az új, modern prózai irodalom és a zenés művek köréből. Az új produkciók nagy száma ellenére egy-egy sikeres darabból korábban el sem képzelhető számú előadást tartanak.

6. tábla

Az előadások megoszlása a műsoron levő darabok műfaja szerint

Műfaj	Az előadások megoszlása (százalék)		
	1958	1965	1969
Prózai művek	46,7	44,9	43,7
Zenés vígjátékok, operettek, musicalok	37,1	28,9	28,0
Operák, dalművek, balettek	5,7	7,3	6,4
Bábdarabok	5,6	10,9	13,0
Gyermekdarabok	1,8	1,1
Irodalmi műsorok	2,1	1,8	1,9
Kabaré és vegyes műsorok	2,8*	4,4	5,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

*A gyermekdarabokkal együtt.

A prózai művek és az ún. könnyű műfajú csoportok részesedésének alakulása nemcsak az arányok eltolódásának tulajdonítható, azaz, hogy más típusú rendezvények (például bábdarabok, kabaréműsorok) kerültek előtérbe, hanem az előadások számának tényleges csökkenésével is összefüggésben van. A prózai mű-

vekből tartott előadások száma 1958 és 1969 között kb. 1200-zal, a zenés daraboké 1700-zal csökkent, a többi műfajcsoport növekvő tendenciájával szemben.

Az előadások műfaji struktúrája – a színházak telepítéséből következően és bizonyos fokig a nézőközönség igényeihez alkalmazkodva – településtípusok szerint differenciáltan alakul. Operaelőadásokat például (Budapesten kívül) rendszeresen csak három vidéki társulat rendez. Az Irodalmi Színpad tevékenységéhez hasonló rendezvények vidéken csak alkalmasszerűen kerülnek műsorra. Az Állami Bábszínház viszont évről évre nagyobb számú előadást tart.

7. tábla

Az előadások megoszlása 1969-ben a műsoron levő darabok műfaja szerint településtípusonként

Műfaj	Az előadások megoszlása (százalék)		
	Budapesten	vidéki városokban	községekben
Prózai művek	49,7	44,3	31,0
Zenés vígjátékok, operettek, musicalok	13,2	38,7	40,4
Operák, dalművek, balettek	9,8	5,9	0,5
Bábdarabok	9,4	7,9	27,9
Gyermekdarabok	2,1	0,6	—
Irodalmi műsorok	3,9	0,4	0,1
Kabaré és vegyes műsorok	11,9	2,2	0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az előadások alapján számított műsorösszetétel 10 év alatti változása Budapesten úgyszólván jelentéktelen. A vidéki városokban 1969-ben – az 1958. évihez mérten – 12 százalékkal csökkent a zenés darabokból tartott előadások aránya, a prózai művek kivételével a többi műfaj javára. A községekben 12, illetve 16 százalékkal kisebb a prózai és a zenés darabok előadásainak részesedése, amelyet teljes egészében a bábdarabok foglaltak el.

8. tábla

*A színházi műfajok kedveltsége a lakosság iskolai végzettsége szerint**

Műfaj, témakör	Az általános iskola		Az érettségizett	Az egyetemet, főiskolát végzett	Átlagosan
	VIII. évfolyamánál kevesebbet	VIII. évfolyamát			
	végzett				
100 néző közül kedveli					
Vígjáték	70	74	66	61	71
Operett	46	53	49	39	48
Kabaré	35	44	34	30	38
Színmű	27	32	44	48	31
Tragédia	13	24	39	47	21
Zenés játék	19	22	19	14	20
Bohózat	19	21	11	9	19
Opera	6	16	39	51	14
Balet	7	13	22	23	11
Revű	6	11	10	6	8

*Az említett 1964. évi reprezentatív adatfelvétel során a kérdésre több, de legfeljebb 5 választ lehetett megjelölni.

A lakosság igényeire a színházműsorral szembeni elvárásokról ugyancsak (a korábbiakban említett) reprezentatív vizsgálatok eredményeiből következtethetünk. Az adatok elemzéséből megállapítható, hogy a szórakozás és a művelődés spontán, vagy tudatos differenciálása az egyének műveltségi, iskolázottsági színvonalának függvényében jut leginkább kifejezésre. A vígjátékok népszerűsége azonban, iskolai végzettségtől függetlenül, kimagaslóan a legnagyobb. A szórakozás igénye tehát nemcsak a zenés műfajoknál, hanem a prózai műveknél is számos embert vezethet a színházba.

Az elmondottakból levonható az a következtetés, hogy a közönség differenciált ízléséhez alkalmazkodó műsorszerkezet vonzóvá teheti a színházat, a gondosan megválasztott darab pedig tartalmával és mondanivalójával valóban műveltebbé teheti a nézőt.

Meg kell említenünk még, hogy a televízió színházi közvetítéseinek mintegy háromnegyed részében prózai mű kerül műsorra, közülük átlagosan minden harmadik vígjáték. A televíziótulajdonosok kevésbé válogatják meg, hogy mit tekintenek meg, mint amikor színházjegyet vásárolnak.

A SZÍNDARABOK LÁTOGATOTTSÁGA

1960 és 1969 között a színtársulatok előadásain 60 millió néző volt jelen. Egy-egy színházba járó lakos átlagosan 20 alkalommal vett részt színház- (opera-) előadáson. Érdemes megemlíteni, hogy ez a 10 évet átfogó szám kevesebb, mint ahány filmet egy mozibajáró lakos egyetlen év alatt látott, a leggyakoribb látogatottságú 1960 körüli években.

A színházak műsorán levő darabok műfaji megoszlása alapján országos szinten a 10 év alatt látott színdarabból

- 8 prózai mű,
- 6 zenés vígjáték, operett vagy musical,
- 3 opera vagy balett,
- 3 kabaré, irodalmi vagy bábelőadás volt.⁶

Az átlagokon belül az egyéni ízlés és a színtársulatok műsora számottevő eltéréseket okozhat. Az egyéni ízlés differenciáltságára utalnak a Központi Statisztikai Hivatal reprezentatív vizsgálatának azok az eredményei is, amelyek a kérdőíven „A legjobban tetszett színdarab megnevezése” c. kérdőpont válaszainak feldolgozásából adódtak. (A darabok népszerűségének vizsgálata során a színházlátogatás mellett a televíziónézést is figyelembe vettük. Így a hivatásos színtársulatok előadásában viszonylag kevesebbet játszott művek is előtérbe kerültek, ha a televízióban – esetleg éppen az adatfelvételt megelőző időszakban – láthatta a közönség.)

A 9. táblában a legjobban tetszett színdarabok összesített listáján első 10 mű adatait a nézőknek a művelődési igényeket leginkább befolyásoló iskolázottsági színvonala szerinti részletezésben mutatjuk be.

Az iskolai végzettség ízlésformáló hatása mellett a lakóhely és főként az életkor motiválja a legjobban tetszett színmű megnevezését. Közrejátszik ebben az is, hogy a mai fiatalok művelődési lehetőségei szélesebbek, mint a korábbi generációké volt, az időseknél viszont a koruk már az új élményektől való elzárkózáshoz vezet. A 45 éven felüliek korcsoportjában például a Csárdáskirálynő másfélszer annyi szavazatot kapott, mint a 15–19 éveseknél.

⁶ Az 1964. évi reprezentatív vizsgálat adatai alapján végzett számítások.

A legjobban tetszett 10 színmű sorrendje*

A darab szerzője és címe	A mű szavazatai az összes szavazatok százalékában				
	általános iskola VIII. évfolyamánál kevesebbet	általános iskola VIII. évfolyamát	érettségizetteknél	egyetemet, főiskolát végzeteknél	országosan
<i>Kálmán: Csárdáskirálynő</i>	58,3	48,3	27,8	20,6	51,6
<i>Kacsóh: János vitéz</i>	9,5	4,7	2,1	—	7,0
<i>Bródy: A tanítónő</i>	6,1	5,3	9,3	17,7	6,4
<i>Madách: Az ember tragédiája</i>	3,4	7,2	18,6	20,6	6,3
<i>Heltai: A néma levente</i>	6,0	4,8	5,1	2,8	5,5
<i>Jacobi: Leányvásár</i>	5,4	5,4	4,6	—	5,2
<i>Shakespeare: Hamlet</i>	1,7	6,7	19,4	18,7	5,1
<i>Osztrovszkij: A hozomány nélküli menyasszony</i>	4,0	6,4	1,3	3,7	4,6
<i>Behár-Szinetár: Fogad 3–5-ig</i>	3,3	5,7	2,9	4,7	4,2
<i>Katona: Bánk bán</i>	2,3	5,5	8,9	11,2	4,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*A közel 8400 szavazat 44 százaléka esett az itt kiemelt 10 műre.

A legjobban tetszett színművek sorrendjének áttekintésével is megerősödik az a tény, hogy a közönség többnyire a szórakozást keresi a színházban, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a magasabb műveltség és a súlyosabb alkotások iránti érdeklődés között szoros a korreláció.

A színtársulatok műsorán levő és országosan legnagyobb nézőszámot elért darabokat a következőkben három nagy csoportba foglalva vizsgáljuk. Elsőként az operettek, zenés vígjátékok, majd a prózai művek és végül az operák, balettek sorrendjét ismertetjük az utóbbi 10 év összesített adatai alapján.

Említésre méltó, hogy a legjobban tetszett színműként megnevezett darabok közül 7 mű a legnagyobb látogatottság tekintetében is – a következőkben – kiemelésre kerül. *Bródy „A tanítónő”, Osztrovszkij „A hozomány nélküli menyasszony”* és *Behár-Szinetár „Fogad 3–5-ig”* c. művek a televíziós közvetítésnek köszönhetik népszerűségüket.

A kisebb műsorválasztási lehetőséggel és e műfajcsoport népszerűségével magyarázható, hogy 10 év alatt – egyes esetekben ennél rövidebb időszak alatt – kiemelkedő látogatottságot ért el egy-egy operett vagy zenés játék. A 10. tábla szerint a régi magyar operettek még jelenleg is tartják népszerűségüket, természetesen ezek a művek minden év műsorrepertoárjában megtalálhatók. Említésre méltó, hogy az új zenés műfajt képviselő „*My fair lady*” és „*A kaktusz virága*” 4–4 év alatt, az „*Isten véled édes Piroskám*” 2 év alatt kimagasló látogatottságot ért el. (A régi operetteknek ekkora nézőszám eléréséhez több évre volt szükségük.)

A színtársulatok a prózai művekből igen nagy választékot mutatnak be. Egy-egy évben átlagosan 200 prózai mű szerepel műsoron, s ezek egynegyede-egyharmada Magyarországon először kerül színpadra.

A 11. táblában szereplő művek fele a „vígjáték” kategóriába tartozik. A legnagyobb látogatottságot elért darabok között találjuk az olyan klasszikus és régi magyar, illetve külföldi műveket, amelyeknél elsősorban a felnövő új korosztályok számára indokolt a folyamatos műsoron tartás, illetve felújítás. E darabok magas

látogatószámukkal már az előző 10 évben is kiemelkedtek. A táblában felsorolt műveknek több mint a fele szerepel az előbb említett időszak legnagyobb látogatottságot elért darabjai között is.

10. tábla

*A legnagyobb látogatottságot elért operettek,
zenés vígjátékok adatai*

A darab szerzője és címe	A játszás évei	Az előadások		Az 1000 színházba járóra* jutó látogatók száma
		száma	látogatóinak száma (ezer)	
<i>Kálmán: Csárdáskirálynő</i>	1961–1969	1269	738,5	246
<i>Kacsóh: János vitéz</i>	1960–1969	1055	662,6	221
<i>Shaw-Loewe-Lerner: My fair lady</i>	1966–1969	807	582,9	194
<i>Jacobi: Leányvásár</i>	1960–1965 1968–1969	900	516,0	172
<i>Kálmán: Marica grófnő</i>	1960–1969	831	413,3	138
<i>Abrahám: Bál a Savoyban</i>	1960–1969	810	408,1	136
<i>Huszka: Mária főhadnagy</i>	1963–1968	774	366,3	112
<i>Lehár: A mosoly országa</i>	1962–1969	490	336,4	112
<i>Strauss: Cigánybáró</i>	1960–1969	480	332,7	111
<i>Kövesdi Nagy-Dobos-Szenes: Isten véled édes Piroskám</i>	1968–1969	683	269,5	90
<i>Lehár: Luxemburg grófja</i>	1960–1968	484	261,1	87
<i>Barillet-Gredy-Nádas-Szenes: A kaktusz virága</i>	1966–1969	555	259,2	86
<i>Fényes-Harmath: Maya</i>	1962–1969	508	245,9	82
<i>J. Strauss: Denevér</i>	1960–1969	391	245,0	82

*A színházba járók számát az említett reprezentatív vizsgálatból vettük.

11. tábla

A legnagyobb látogatottságot elért prózai művek adatai

A darab szerzője és címe	A játszás évei	Az előadások		Az 1000 színházba járóra* jutó látogatók száma
		száma	látogatóinak száma (ezer)	
<i>Madách: Az ember tragédiája</i>	1960–1969	596	513,1	171
<i>Heltai: A néma levente</i>	1960–1969	774	364,2	121
<i>Achard: A bolond lány</i>	1962–1969	740	351,1	117
<i>Shakespeare: Hamlet</i>	1960–1967	444	305,3	102
<i>Tabi: Különleges világnap</i>	1960–1962	796	257,4	86
<i>Jókai-Földes-Kardos: A kőszívű ember fiai</i>	1960–1964, 1969	753	248,5	83
<i>Dunai: A nadrág</i>	1962–1965	458	245,5	82
<i>Katona: Bánk bán</i>	1960–1969	371	237,2	79
<i>Brecht: Koldusopera</i>	1960–1967	335	221,9	74
<i>Miller: Pillantás a hídról</i>	1960–1969	540	212,5	71
<i>Gyárfás: Egérút</i>	1965–1967	578	210,5	70
<i>Williams: A vágy villamosa</i>	1962–1967	373	209,9	70
<i>Csiky-Máder: A nagymama</i>	1961–1969	273	192,3	64
<i>Scarnicci-Tarabusi: Kaviár és lencse</i>	1967–1969	234	167,0	56
<i>Shaw: Tanner John házassága</i>	1963–1966	228	165,7	55

*Lásd a 10. tábla jegyzetét.

A prózai művek között további 33 olyan darabot találunk, amelyet 100 000–160 000 színházlátogató tekintett meg az elmúlt 10 év alatt. Ezek közül 22 színmű, illetve tragédia, 11 vígjáték, vagy bohózat.

A legtöbb prózai mű általában 2–3 színiévad műsorprogramján szerepel és ez az idő – a darabok nagy választéka mellett – nem minden esetben elegendő a 100 000-et meghaladó látogatószám eléréséhez.

A 11. táblában felsoroltakon kívül a következő művek 3 év alatti látogatószáma haladta meg a 100 000 főt:

Mesterházi: A tizenegyedik parancsolat
Gáspár: Hamletnek nincs igaza
Mikszáth–Bondy: Tavaszri rügyek
Miller: A bűnbeesés után
Williams: Macska a forró tetőn
Darvas: Hajnali tűz
Tabi: Esküvő
Thomas: Szegény Dániel
Dürrenmatt: Fizikusok
Molnár: A testőr
Dobozy: Holnap folytatjuk

A felsorolt színdarabok a modern magyar és külföldi prózairodalom népszerűségét bizonyítják.

Az operák között a legnépszerűbbek Erkel operái voltak.

12. tábla

A legnagyobb látogatottságot elért operák adatai

A darab szerzője és címe	A játszás éve	Az előadások		Az 1000 színházba járóra* jutó látogatók száma
		száma	látogatóinak száma (ezer)	
<i>Erkel</i> : Hunyadi László	1960–1969	217	346,8	115
<i>Erkel</i> : Bánk bán	1960–1969	274	343,9	115
<i>Puccini</i> : Pillangókisasszony	1960–1969	266	269,8	90
<i>Verdi</i> : Rigoletto	1960–1969	244	245,2	82
<i>Verdi</i> : Traviata	1960–1969	226	238,5	80
<i>Gounod</i> : Faust	1960–1969	162	223,8	75
<i>Verdi</i> : Aida	1960–1969	139	215,4	72
<i>Mozart</i> : Varázsfuvola	1960–1969	205	214,1	71
<i>Bizet</i> : Carmen	1960–1969	188	210,4	70
<i>Verdi</i> : Trubadur	1960–1969	150	204,1	68

*Lásd a 10. tábla jegyzetét.

Mint már korábban is utaltunk rá, az opera-balett műfajban legmagasabb a bérlettel látogatók aránya, így ugyanazt a művet a közönség egy része többször is látta.

A legsikeresebb balettek 10 év alatti látogatószáma kevesebb, mint a táblában szereplő népszerű operáké. Közülük kiemelkedik

Csajkovszkij: Diótörő 169 000,
Csajkovszkij: Hattyúk tava 147 000,
Aszfajev: A bahcsiszeráji szökőkút 103 000

látogatóval.

Figyelemre méltó, hogy Bartók Béla „A csodálatos mandarin” című modern balettjét – amely több műsorprogramban is szerepelt, mivel nem tölti be az egész estét – 10 év alatt közel 200 000-en látták.

*

A látogatások gyakoriságában és a műsorválasztásban a lakosság igényei társadalmi rétegek, életkori és más sajátosságok szerint differenciáltak, de főként az egyének műveltsége által meghatározottak. A lakosság iskolázottsági színvonalában bekövetkező folyamatos fejlődés a színházművészet iránti érdeklődést a jövőben még kedvezőbben befolyásolhatja, s várhatóan ugyancsak ilyen irányban fog hatni, ha a televízió újdonságot jelentő varázsát felváltja a megszokottság. A dolgozóknak biztosított több szabadidőtől és az életszínvonal növekedésétől is a művelődés általános fellendülése, s ezen belül a színházi előadások látogatottságának emelkedése várható.

РЕЗЮМЕ

В своем очерке автор подвергает рассмотрению деятельность и результаты профессиональных театральных трупп, и также связанные с общественно-экономическими условиями статистические аспекты последних. Он исследует территориальную насыщенность театрами и, соответственно, театральной деятельностью труппами согласно тому, осуществляется ли их деятельность только по месту нахождения театра, или также и в других городах и селах.

В 1969 г. 33 театра дало 12 000 представлений, что примерно вдвое больше, чем в 1950 году. Число зрителей составило 5,5 млн. человек. Театральная деятельность в Венгрии сосредоточена в основном в Будапеште и 11 городах, располагающих постоянными театрами. На эти города приходится 76% посещений, а на почти четверть поселений страны — остальная часть зрителей. Несмотря на достигнутый в течение истекших 20 лет значительный прогресс следует установить, что театральные представления и в настоящее время посещает сравнительно узкий слой (одна треть) населения.

В дальнейшем автор исследует влияние деятельности театральных трупп на население на основании проведенного Центральным статистическим управлением, охватывающего 20% населения выборочного обследования по данному вопросу. Излагаются те субъективные и объективные факторы, которые у отдельных групп населения играют роль при оценке театрального искусства. Так, согласно данным, среди 10 отобранных отраслей культурной деятельности посещение театра по числу посетителей занимает 8 место. Интенсивность посещения определяется в первую очередь уровнем образования. Об этом свидетельствует также и то обстоятельство, что среди лиц со средним или более высоким образованием посещаемость театров является более высокой, чем в среднем по стране.

В дальнейшем автор анализирует состав представлений по жанрам и направление его изменения на протяжении последних лет. Автор устанавливает, что предложение серьезных, в основном драматических произведений было более высоким, чем выбор легких, веселых пьес, хотя публика предпочитает последние, что видно из их более высокой посещаемости.

В заключительной части своей статьи автор приводит важнейшие данные о постановках, имевших наибольший успех в течение последних 10 лет.

SUMMARY

The article handles the activities, results and statistical bearings related to the social-economic conditions of the professional theatrical companies. It examines how the regions are supplied of theatres resp. performances and the activity of theatres is classified according to the criterion, whether their activity comprises exclusively the residence of the theatre or it includes other town and communities too.

During 1969 there were 5,5 millions of admissions at 12 000 performances held in 33 theatres. Theatre activity in Hungary is mainly concentrated to Budapest and to the 11

towns disposing of permanent theatres. These are making up the 76% of the yearly attendances while almost the quarter of the settlements of the country do not have but the rest. Besides the development arrived at during the last 20 years nevertheless it can be stated that it is only a relatively narrow stratum of the population (one third) attending theatre performances.

The authors examine after that the effects exerted by the activity of theatres on the population on the basis of a sample survey covering 2% of the population, organized by the Central Statistical Office. They give a review of the subjective and objective factors having a role in the formation of opinion about the theatre arts within different strata of population. Namely according to the data theatre does not take but the 8th place in the ordering of 10 selected possibilities for amusement with respect to the number of admissions. The intensity of participation is determined mainly by the level of education. This has been approved also by the fact that within the group of population having a final degree in secondary schools or even on higher levels theatre visits have got more advantageous placement than on the basis of the national average.

Further on, the authors analyse the form pattern of performances and its annual changes. They state that the offer in plays of a serious, mainly dramatical content was greater than that of plays for pure amusement though the latter are preferred by an important part of the audience and their popularity therefore, was higher.

In its final part the main data of plays with the highest popularity of the post 10 years are presented.

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSI HELYZETE AZ 1960-AS ÉVEKBEN (VI.)*

DR. KLINGER ANDRAS

A cikk előző részeiben vázolt népességi folyamatokat együttesen a természetes szaporodás alakulása mutatja. Ezért rövid összefoglalásként ismertetjük Magyarország népességének természetes szaporodását a hatvanas évek folyamán.

A természetes szaporodás alakulása

A vizsgált időszak folyamán a természetes szaporodás nagysága hullámzó volt, amit elsősorban az élveszületések változó (előbb erősen csökkenő, majd emelkedő, végül stagnáló) aránya, de a halandóságnak az időszak elején történő ingadozása, majd az évtized végi magas előfordulása okozott.

Összességében 1961 és 1970 között a természetes szaporodás nagysága 338 800 főt ért el, ami évi átlagban 3,3 ezrelékes természetes szaporodásnak felel meg. Az évtized első öt évében (1961 és 1965 között) ez az arány alacsonyabb volt (3⁰/₀₀), a második ötéves periódusban viszont – az élveszületések számának növekedése következtében, amit a halandóság rosszabbodása sem tudott ellensúlyozni – növekedett és átlagosan 3,6 ezreléket ért el.

Azóta, amióta megbízható népmozgalmi adatokkal rendelkezünk (tehát a múlt század hetvenes éveitől kezdődően) a két világháborús időszakot leszámítva sohasem tapasztalhattunk olyan alacsony természetes szaporodást, mint az utolsó évtizedben (és különösen 1962 és 1965 között). Az első világháború előtti időszakban még ezer lakosra évi 11–13 fős természetes szaporulat jutott és a halandóságnak a születések csökkenését részben ellensúlyozó javulása azt eredményezte, hogy ez az arány az 1920-as években is még meghaladta a 9 és az 1930-as években a 6 ezreléket. A második világháború utáni első években a természetes szaporodás aránya 8 és 10 ezrelék között volt. Majd 1954-re – az élveszületések kiugrásának hatására – 12 ezreléket ért el és alig maradt el ettől az értéktől az 1955. évi. Attól kezdve folyamatos csökkenésnek lehetünk tanúi: 1959-ben már ezer lakosra csak 4,7, 1960-ban pedig 4,5 főnyi természetes szaporodás jutott.

A hatvanas évek első felében a csökkenő tendencia tovább folytatódott: 1962-ben az ezer lakosra jutó természetes szaporodás már csak 2,1-et ért el. Az ezt követő két évben – a kedvezőbb halandóság hatására – ugyan kissé magasabbra nőtt ez az arány, de 1965-ben ismét igen alacsonnyá vált (2,4 ezrelék). Ezután az

*A *Statisztikai Szemle* 1969. évi 11. és 12. számában az 1067–1096., illetve az 1171–1188. oldalakon, továbbá az 1970. évi 3., 11. és 12. számában a 227–252., az 1111–1137., illetve 1215–1240. oldalakon közölt tanulmány záróközleménye.

élveszületési hullám eredményeként javulás mutatkozott a természetes szaporodásban is: 1967-ben és 1968-ban a természetes szaporodás aránya 3,9 ezrelékre nőtt. Az elveszületések számának stagnálása (kisebb visszaesése), illetve a magas halandóság eredményeként a legutóbbi két évben a természetes szaporodás visszaesett: 1970-ben már csak 3,1 ezreléket ért el.

85. tábla

A népesség természetes szaporodása

Év	A természetes szaporodás	
	száma	ezer lakosra
1938	51 578	5,7
1949	84 680	9,2
1960	44 936	4,5
1961	43 955	4,4
1962	21 780	2,1
1963	32 464	3,2
1964	31 311	3,1
1965	24 890	2,4
1966	36 546	3,6
1967	39 356	3,9
1968	39 065	3,9
1969	37 659	3,7
1970*	31 800	3,1

*Előzetes adatok.

86. tábla

A természetes népmozgalom főbb mutatói

Év	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás
	ezer lakosra		
1960	14,7	10,2	4,5
1961	14,0	9,6	4,4
1962	12,9	10,8	2,1
1963	13,1	9,9	3,2
1964	13,1	10,0	3,1
1965	13,1	10,7	2,4
1966	13,6	10,0	3,6
1967	14,6	10,7	3,9
1968	15,1	11,2	3,9
1969	15,0	11,3	3,7
1970*	14,7	11,6	3,1

*Előzetes adatok.

Nemzetközi viszonylatban Magyarországnak a hatvanas években tapasztalt természetes szaporodása egyike a legalacsonyabbaknak. Különösen vonatkozik ez az 1962–1965-ös időszakra, de a felemelkedett szaporodású 1967–1968. évi természetes szaporodási arányunknál is alig találunk kedvezőtlenebbet Európában. Az utóbbi években a magyarországinál alacsonyabb természetes szaporodás csupán a Német Demokratikus Köztársaságban (1968-ban még 0,0 ezrelékes szaporodás, 1969-ben 0,3 ezrelékes természetes fogyás, amit az öreg korösszetétel miatti igen

magas halandóság és az alacsony termékenység okoz) és Belgiumban (1968-ban 2,0, 1969-ben 2,2 ezrelék) volt. Az 1969. évi adatok szerint még Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Svédországban volt hasonlóan alacsony (2,6–3,1 ezrelék) a természetes szaporodás, bár ezekben az országokban az előző években még felülmúlta a magyarországit.

A természetes szaporodási arányszámok alapján Európa országait a következő nagyobb csoportokba lehet sorolni (a rendelkezésre álló 1969. évi adatok szerint):

1. nagyon alacsony (4 ezrelék alatti) természetes szaporodási arányszámmal rendelkező országok: Német Demokratikus Köztársaság, Belgium, Német Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Svédország, Magyarország;

2. alacsony (4,0–5,4 ezrelékes) természetes szaporodási arányszámmal rendelkező országok: Csehszlovákia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország;

3. közepes (7,0–9,6 ezrelékes) természetes szaporodási arányszámmal rendelkező országok: Svájc, Bulgária, Olaszország, Norvégia, Lengyelország, Szovjetunió, Portugália, Görögország, Jugoszlávia;

4. magas (10 ezrelékes és magasabb) természetes szaporodási arányszámmal rendelkező országok: Írország, Hollandia, Spanyolország, Románia, Albánia.

87. tábla

A természetes szaporodási arány nemzetközi alakulása

Ország	Ezer lakosra jut természetes szaporodás									
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Albánia	33,0	31,9	28,6	29,1	29,1	26,2	25,4	.	27,6	.
Ausztria	5,2	6,5	6,0	6,0	6,2	4,9	5,1	4,4	4,1	3,1
Belgium	4,5	5,7	4,6	4,5	5,5	4,3	3,8	3,0	2,0	2,2
Bulgária	9,7	9,5	8,0	8,2	8,2	7,1	6,6	6,0	8,3	7,5
Csehszlovákia	6,7	6,6	5,7	7,4	7,6	6,4	5,6	5,0	5,0	4,3
Dánia	7,1	7,2	6,9	7,8	7,8	7,9	8,1	6,9	.	.
Egyesült Királyság	6,0	5,9	6,4	6,2	7,5	6,8	6,1	6,3	5,2	4,7
Finnország	9,5	9,3	8,6	8,9	8,3	7,3	7,4	7,1	6,4	4,7
Franciaország	6,5	7,4	6,2	6,5	7,4	6,5	6,7	6,1	5,8	5,4
Görögország	11,6	10,3	10,1	9,6	9,8	9,8	10,0	10,4	9,9	9,2
Hollandia	13,1	13,7	12,9	12,9	13,0	11,9	11,1	11,0	10,4	10,9
Írország	9,9	8,9	9,8	10,3	11,0	10,6	9,4	10,3	9,6	10,0
Jugoszlávia	13,6	13,7	12,0	12,5	11,4	12,2	12,2	10,8	10,3	9,6
Lengyelország	14,8	13,3	11,9	11,7	10,5	9,9	9,4	8,5	8,7	8,2
Magyarország	4,5	4,4	2,1	3,2	3,1	2,4	3,6	3,9	3,9	3,7
Német Demokra- tikus Köztársaság	3,4	4,6	3,7	4,7	3,9	3,0	2,4	1,6	0,0	-0,3
Német Szövetségi Köztársaság	6,3	7,3	7,1	7,1	7,7	6,7	6,5	6,0	7,8	2,6
Norvégia	8,2	8,1	7,7	7,2	8,2	8,3	8,3	8,5	8,0	7,8
Olaszország	8,6	9,2	8,6	8,8	10,3	9,2	9,4	8,4	7,6	7,5
Portugália	13,4	13,3	13,7	12,7	13,2	12,6	11,5	11,4	10,5	9,0
Románia	10,4	8,8	7,0	7,4	7,1	6,0	6,1	18,1	16,7	13,2
Spanyolország	13,0	12,7	12,3	12,4	13,5	12,7	12,3	12,4	11,8	10,9
Svájc	7,9	8,8	8,7	9,2	10,1	9,5	9,0	8,6	8,0	7,2
Svédország	3,7	4,1	4,0	4,7	6,0	5,8	5,8	5,3	3,9	3,1
Szovjetunió	17,8	16,6	14,9	14,0	12,7	11,1	10,9	9,8	9,5	8,9
Egyesült Államok	14,2	14,0	12,9	12,1	11,6	10,0	8,9	8,4	7,8	8,2
Japán	9,6	9,5	9,6	10,3	10,8	11,4	7,0	12,6	11,7	11,6
Kanada	18,9	18,3	17,6	16,8	15,9	13,8	11,8	10,7	10,1	10,3

Az utóbbi két évben Európa legjobban szaporodó országa Albánia és Románia volt. Az előbbiben a magas termékenység és az alacsony halandóság miatt

a természetes szaporodási arány már hosszú idő óta erősen felülmúlja az európai országok átlagát; 1968-ban itt ezer lakosra közel 28 főnyi természetes szaporodás jutott. Romániában 1967 óta magas a természetes szaporodás, a születési mozgalom adminisztratív eszközökkel történt megélénkülése hatására. A természetes szaporodás aránya itt 1969-ben 13 ezrelék volt, ami egy árnyalattal már alacsonyabb az előző két évben tapasztaltnál (18, illetve 17 ezrelék).

Az évtized folyamán csaknem valamennyi európai országban csökkent a természetes szaporodás aránya. Csupán Romániában mutatkozik növekedés, ahol 1969-ben 27 százalékkal több természetes szaporodás jut ezer lakosra, mint 1960-ban. Lényegében változatlan ez az arány Dániában, Írországban, Norvégiában, Spanyolországban és Svájcban. Magyarországhoz hasonlóan alig 15–25 százalékkal esett vissza a tíz év alatt Bulgáriában, az Egyesült Királyságban, Görögországban, Hollandiában, Spanyolországban, Svédországban, Franciaországban. Legnagyobb a csökkenés a Német Demokratikus Köztársaságban (ahol 3,4 ezrelékes szaporodásról 0,3 ezrelékes fogyásra változott tíz év alatt), a Német Szövetségi Köztársaságban (59 százalék), Finnországban és Belgiumban (51 százalék), valamint a Szovjetunióban (50 százalék), Lengyelországban (45 százalék) és Ausztriában (40 százalék).

Összefoglalva a hatvanas évek népesedésének alakulását megállapíthatjuk, hogy a népesség szaporodása hazánkban erősen visszaesett. Ezt elsősorban a születések számának fokozatos csökkenése okozta, ami ugyan 1966 óta bizonyos növekedést, majd stagnálást, de mégis igen alacsony szintet mutatott. Ugyanakkor különösen az évtized második felében jelentősen nőtt halandóságunk is – részben az öregkorú és magasabb halandóságú népesség számának és arányának növekedése hatására –, ami szintén kedvezőtlenül hatott a népesség szaporodásának alakulására.

*

A tanulmány témakörével kapcsolatban 1960 és 1970 között az eddig idézettekén kívül még az alábbi tanulmányok láttak napvilágot a *Statisztikai Szemle*, illetve a *Demográfia* hasábjain:

SZÜLETÉSEK

- Salamon Lajos*: A halvaszületésekről. *Demográfia*. 1960. évi 107–120. old.
Klinger András: A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon. *Demográfia*. 1961. évi 421–431. old.
Szabady Egon: Születésszámunk nemzetközi és történeti megvilágításban. *Demográfia*. 1964. évi 373–383. old.
Acsádi György: A női termékenység néhány kérdése. *Demográfia*. 1964. évi 384–393. old.
Klinger András: A differenciális termékenység újabb alakulása. *Demográfia*. 1964. évi 399–403. old.
Salamon Lajos: A házasságon kívüli születések. *Demográfia*. 1964. évi 285–302. old.
Salamon Lajos: A születési sorrend mint társadalmi-gazdasági tényező. *Demográfia*. 1968. évi 265–292. old.
Szabady Egon: A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai jelentősége. *Társadalmi Szemle*. 1969. évi 99–105. old.
Szabady Egon: A magyar társadalom változásai az elmúlt 25 évben. *Statisztikai Szemle*. 1970. évi 371–391. old.

HALÁLOZÁSOK

- Marton Zoltán*: A rákhalálozás alakulása Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1960. évi 783–804. old.
Marton Zoltán: A halálokok szerkezeti összetétele, a vezető halálokok. *Demográfia*. 1961. évi 171–210. old.
Szabady Egon: A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon. *Demográfia*. 1961. évi 440–449. old.
Pallós Emil: Magyarország falusi és városi népességének halandósági viszonyai az 1959–1960-as években. *Demográfia*. 1962. évi 509–515. old.
Szabady Egon: A magyar halandóság társadalmi-gazdasági tényezőinek legújabb alakulása. *Demográfia*. 1963. évi 411–418. old.
Klinger András: A rákhalandóság társadalmi-foglalkozási különbségei Magyarországon. *Demográfia*. 1963. évi 419–426. old.

Halálos balesetek (a KSH Népesedésszisztkai osztályának közleménye). *Demográfia*. 1963. évi 231–246. old.

Szabady Egon; Az abortuszhelyzet Magyarországon; demográfiai és egészségügyi összefüggések. *Demográfia*. 1964. évi 303–309. old.

Pallós Emil: A népesség halandósága az 1964. évi halandósági tábla tükrében. *Statisztikai Szemle*. 1967. évi 409–421. old.

Marton Zoltán; Néhány fontosabb betegség halandóságának nemzetközi alakulása. *Statisztikai Szemle*. 1968. évi 255–273. és 385–392. old.

Szabady Egon; A kelet-európai szocialista országok halandósági trendjei a második világháború után. *Statisztikai Szemle*. 1968. évi 955–966. old.

Szabady Egon; A csecsemőhalandóságot befolyásoló biológiai, társadalmi tényezők Magyarországon. *Demográfia*. 1969. évi 492–499. old.

РЕЗЮМЕ

В предыдущих частях своей статьи (см. №№ II и 12 журнала „Статистическое Обозрение” за 1969 год, стр. 1067—1097 и, соответственно, 1171—1188, а также № 3 за 1970 год, стр. 227—252) автор рассматривал динамику плодovitости и преждевременных рождений. В четвертой и пятой части (опубликованной в номере II и 12 за 1970 год) своего очерка он анализирует движение смертности в Венгрии.

Настоящая окончательная часть очерка кратко обобщает динамику естественного прироста населения в течении шестидесятих годах в Венгрии и в международном отношении.

SUMMARY

In the earlier parts, of the paper (see *Statistical Review* 1969. No. 11 and 12. pp. 1067–1096 and pp. 1171–1188, as well as 1970. No. 3. pp. 227–252) the author dealt with the development of fertility and of premature births, respectively. In part IV. and V. of the study (No. 11. 1970. pp. 1111–1137. and No. 12. pp. 1215–1240.) he analyses the development of fertility in Hungary.

The concluding part of the study briefly summarizes the development of the natural increase in Hungary and other countries during the sixties.

A FŐVÁROSI STATISZTIKAI SZOLGÁLAT 100 ÉVE

HADHÁZI GYULA

1970. október 3-án a MKT Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciója és Statisztikatörténeti Szakcsoportja közös rendezvényen emlékezett meg a fővárosi statisztikai szolgálat megalakulásának 100. évfordulójáról. Az emlékülés elnöke *Huszár István* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke volt, az elnökségben helyet foglalt *dr. Szabady Egon* és *dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesei, *Juhász János*, az MSZMP Központi Bizottsága Gazdaságpolitikai Osztályának munkatársa, *Kőmives István*, a Fővárosi Tanács VB elnökhelyettese, *Pandurovics József*, a Szakszervezetek Budapesti Tanácsának vezető titkára, *Barabás Miklós*, a KSH Területi Statisztikai főosztályának vezetője, *Pesti Lajos*, a KSH Számítástechnikai főosztályának vezetője (a KSH Budapest Városi Igazgatóságának korábbi vezetője).

Huszár István államtitkár megnyitó beszédében utalt arra, hogy a fővárosi statisztikai hivatal tulajdonképpen Keleti Károly kezdeményezéséből született. Keleti a Statisztikai Hivatal eredményes működésének feltételeként jelölte meg a statisztika területi bázisainak kiépítését, s ennek érdekében ismételt kezdeményezett szervezeti megoldásokat. Ezek egyike volt a városi hivatal szervezésének gondolata, amelyből a Pest városi statisztikai hivatal 1869 végén testet öltött. Ez a hivatal első igazgatójában, *Kőrös József*ben éppoly ambiciózus, értékes vezetőt kapott, mint az Országos Statisztikai Hivatal Keleti Károlyban, és így nagyszerű indítást kapott működéséhez. Mind Keleti, mind *Kőrös* nehéz helyzetben dolgozott, de európai színvonalon képviselték a statisztikát. Törekvésünk ma is ez és ezért a 100 éves évforduló alkalmából büszkén tekinthetünk a múltra, és várakozással nézhetünk a jövő elé.

Az ünnepi ülés első előadója *dr. Simon András*, a KSH Budapest Városi Igazgatóságának osztályvezetője „A fővárosi statisztikai szolgálat megalakulásának körülményei

és a hivatal működése” címen tartott előadást. Előadásában ismertette azokat a társadalmi, gazdasági tényezőket, amelyek a fővárosi statisztikai hivatal létrehozását szükségessé tették, és röviden vázolta a hivatal megalapításának, *Kőrös József* igazgatóvá történő kinevezésének körülményeit. Ismertette *Kőrös József* szervező tevékenységét, amely egyrészt biztosította a fővárosi statisztikai hivatal működésének folyamatoságát, másrészt alapot adott az első magyar népszámlálás keretében az év utolsó napjára kitűzött fővárosi népszámlálás előkészítéséhez és lebonyolításához.

A fővárosi statisztikai hivatal a megalakulást követő első évtizedekben az 1873-as szabályrendelet, valamint tanácsi határozatok alapján működött. Munkássága kiterjedt a törvényhatósági közgyűlés által megjelölt ügykörökre, feladatait a rendszeres, rövid időszakra vonatkozó adatgyűjtések, a meghatározott időközönként ismétlődő népszámlálások és az esetenkénti témafelvételek képezték. A folyamatos, rendszeres adatgyűjtések (a népmozgalmi adatok, az építkezések, az áruforgalom, az oktatási intézmények, a részvénytársaságok statisztikai megfigyelése) már a hivatal megalapításának első éveiben megkezdődtek.

A hivatal sokrétű munkáját az igen nagy számú és rendkívül sok témát felölelő kiadványsorozat is érzékelteti. 1873 óta a rendszeresen feldolgozott adatokat a „Heti Kimutatások”-ban és a „Havi Füzetek”-ben közzölték. (Ez utóbbiból például *Kőrös József* igazgatása alatt 33 évfolyam látott napvilágot.) Az évkönyvek kiadásáról már az 1870. április 30-i tanácsi határozat is rendelkezett. Az évkönyvek feladata, mint *Kőrös* írja „...a hatósági működés és a fővárosi élet minden mozzanatáról, valamint a közművelődési és nemzetgazdasági viszonyok állásáról lehető hű képet nyújtani”. A Havi Füzetek, a Heti Kimutatások, az évkönyvek, a zsebkönyvek mellett lényegében a „Közlemények” is a hivatal állandó kiadványának

tekinthetők. Az első időszakban megjelent „Közlemények” tanulmányai a rendszeres adatgyűjtések és a népességre vonatkozó összeírások adatait értékelték, elemezték.

Körösy József nagy fontosságot tulajdonított a nemzetközi kapcsolatoknak és a nemzetközi statisztika művelésének is. Számos nemzetközi kongresszus aktív résztvevője, a Nemzetközi Statisztikai Intézet megalapításának egyik úttörője volt. A hivatal kapcsolatait a statisztikai kiállításokon való jelenlétével is mélyítette.

Dr. Dányi Dezső, a KSH Könyvtárának igazgatója, Körösy József tudományos munkásságát ismertette „Körösy a statisztikáról és társtudományairól” című előadásában. Felhívta a figyelmet arra, hogy Körösy József különös gonddal és elmélyüléssel foglalkozott a statisztika alapvető problémáival: a statisztika és a logika kapcsolatával, a statisztikai következtetés jellemzőivel, módszerével. Meggyőző erővel bizonyítja az önálló statisztikai logika létezését, amely nem követi a klasszikus logika és indukció szabályait, és csak a valószínűségi számítás tételeivel kiegészítve alkalmazható a tudományos kutatásban. Ezekkel a problémákkal foglalkozva, Körösy a statisztika olyan alapkérdéseit közelítette meg, amelyek ma is aktuális problémái a statisztika elméletének. Mi sem jellemzőbb Körösy gondolatrendszerének modernségére, mint az, hogy sok kortársával szemben az észlelés és a kísérlet tartalmi azonosságát hirdette, s logikailag már R. A. Fisher előtt felismerte a kísérletek tervezésének lehetőségét és beláthatatlan fontosságát.

A statisztikai logika, a következtetés és a valószínűségi számítás elemzése Körösyt szükségszerűen ahhoz a felismeréshez vezette, hogy a statisztika egyrészt módszertudomány, másrészt, hogy a statisztika által gyűjtött ismeretek és a statisztika segítségével elérhető következtetések, törvényszerűségek önmagukban is tudománynak tekinthetők.

Ennek a gondolati láncnak a befejezése-képpen Körösy igyekezett megkeresni a statisztika helyét a tudományok között. Kezdetben az emberről szóló tudományokat, később a társtudományokat minősítette annak a keretnek, amelybe a statisztikát mint tudományt be lehet illeszteni.

A társadalmi statisztikán belül elsősorban demográfiával foglalkozott – a statisztikának ezt az ágát tartotta igazi tudománynak –, de emellett a statisztika többi ágazatát is tanulmányozta, fejlesztette.

Gazdaságstatisztikai elemzéseiben elsősorban a közgazdasági összefüggések, törvényszerűségek bemutatására törekedett, nem pedig a tények pusztá rögzítésére, le-

írására. Így például közgazdasági jellegű tanulmányaiban a készletek és az árak, a jövedelem és az életszínvonal, a kibocsátott pénzmennyiség és az árszínvonal, a külkereskedelem és az ország gazdasági fejlődésének összefüggéseit igyekezett feltárni.

Hadházi Gyula, a KSH Budapest Városi Igazgatóságának vezetője „A fővárosi statisztikai hivatal első adatgyűjtései” című előadásában a statisztikai adatgyűjtések megszervezésének azokra a kezdeti lépéseire mutatott rá, amelyek a főváros gazdasági, kommunális és szociális viszonyainak feltárására irányultak. Az 1870-es évek fővárosi statisztikai hivatalának sokrétű tevékenységében legfőbb eredménynek az tekinthető, hogy olyan területekre irányította a figyelmet, amelyek az akkori főváros legégetőbb problémái voltak. Ezek közé sorolható a rossz közegészségügyi állapotok okainak kutatása, a kulturális elmaradottság lefestése, a szűkös lakásviszonyok, a városépítés égető problémáinak feltárása. A haladást szolgálták ezek mellett azok a törekvések is, amelyekkel a gazdasági élet jelenségeit igyekeztek megközelíteni, mint például a kibontakozó iparosodás útját, a kereskedelem fellendítésének tényezőit. A hivatal gyakorlati tevékenységének minden egyes területe azt bizonyítja, hogy nem öncélú számszaki munkával állunk szemben, hanem megfontolt, tudatosan formált szakmai irányvonullal, olyan vezetéssel, amely ismerte és vállalta azt, amit mint statisztikusnak tennie kell a társadalmi haladásért és tudta (vagy legalábbis kereste), hogy a statisztika eszközeit ezen célok érdekében miként használja fel. A társadalmi-gazdasági élet egyes területeire irányuló adatgyűjtések, megfigyelések eredményeit nemcsak rögzítették, hanem ezek alapján bátor véleménynyilvánítással vontak le következtetéseket, tettek javaslatokat a problémák megoldására. A fővárosi statisztikai hivatal működésében maradó és elismerésre méltó eredmény továbbá, hogy az adatgyűjtések folyamatos megszervezése mellett azokat a megfigyelési és értékelési módszereket is kutatták, amelyek az adott körülmények között (az akkori nyilvántartási rend korlátozott lehetőségei, a közigazgatás viszonylag alacsony fokú szervezettsége mellett) a legjobb elemzési eredményt ígérték.

Az emlékülés befejező előadását Szere-dás Judit, a KSH Budapest Városi Igazgatóságának osztályvezetője tartotta „Az 1870-es évek Budapestje a statisztikai megfigyelések tükrében” címmel. Előadásában – a korabeli megfigyelésekből származó statisztikai adatok segítségével – a 100 évvel ezelőtti városról, az akkor itt élő kb. 270 000 lakos életéről, életkörülményeiről adott átfogó ismertetést.

A fővárosi népesség korösszetétele nagyrészt már az egyesítéskor magán viselte a nagyvárosra jellemző vonásokat. (A fiatalok aránya jóval alacsonyabb, a munkaképes korúaké viszont jóval magasabb volt, mint vidéken.) A népesség foglalkozás szerinti tagozódása ezzel szemben még nem tükrözte a nagyvárosi jellemzőket. Az őstermelő népesség akkor még viszonylag jelentős súlyt képviselt, a közszolgálatához tartozók száma pedig csak jelentéktelen réteget jelentett.

A 100 évvel ezelőtti város külső formáját tekintve is elmaradt Európa nagyvárosai mögött. Területének nagy része még beépítetlen volt, s a beépített területeken is nagyrészt földszintes, vagy legfeljebb egyemeletes házak sorakoztak. A két- vagy több emeletes épületek aránya mindössze 8 százalék volt. A lakások túlnyomó többsége – körülbelül 60 százaléka – egy szobából állott. Tetemes hányadot képviseltek azok a lakások, amelyekben egy szobára ötnél is több személy jutott.

Abban az időben a közműellátottság meglehetősen alacsony színvonalú volt. A szállított víz mennyiségének jelentős hányada még az 1870-es évek közepén is szűretlen volt, és a fővárosi lakosság napi vízfogyasztásának fejadagja alig volt több 20 liternél.

Az 1870-es években a főváros közegészségügyi viszonyai rendkívül kedvezőtlenek

voltak. Ez nagyrészt a szűkös lakásviszonyokkal, a vízellátás rendezetlenségével, a hiányos csatornázottsággal függött össze. Az általános halálozási arányszám tekintetében fővárosunk 100 évvel ezelőtt az utolsó helyen állott Európa nagyvárosai között. (1000 lakosra körülbelül 44–45 haláleset jutott, az 1000 éveszülöttre jutó csecsemőhalottak száma pedig 270–300 körüli volt.)

Az 1870-es években a népesség iskolázottsága még meglehetősen alacsony fokú volt: a főváros 6 éven felüli népességének 28 százaléka nem tudott sem írni, sem olvasni, s 67 százalék volt azok aránya, akik birtokában voltak mind az írás, mind az olvasás művészetének. A három városrész egyesítése az oktatásügy fejlesztése tekintetében is kedvező lehetőséget teremtett, egymást érték a tanügy színvonalának emelését célzó intézkedések, amelynek eredményeként évről évre jelentősen emelkedett a fővárosi lakosság műveltségi színvonala.

*

Az emlékülés színhelyén – a Fővárosi Tanács klubjában – Budapest Főváros Levéltára kiállítást rendezett. A kiállítás a fővárosi statisztikai szolgálat működésének kezdeti időszakára vonatkozó eredeti dokumentumokat, korabeli kéziratokat, kiadványokat mutatott be.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága 1970. november 17–20 között tartotta XVI. ülését Moszkvában. Az ülésen a tagországok és a Tanács Titkársága képviselőin kívül megfigyelőként részt vett a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Statisztikai Hivatalának elnöke.

Az ülésen a Statisztikai Állandó Bizottság elnöke ismertette a Tanácsülés és a Végrehajtó Bizottság ülésén hozott határozatokból adódó feladatokat. A továbbiakban a Bizottság jóváhagyta a szakértők által kidolgozott, a vegyi, gumi- és azbeszt- ipari termelés és felhasználás statisztikai mutatóinak rendszerét, és meghallgatta a lengyel delegáció beszámolóját az 1970. áprilisában tartott szeminárium eredményeiről, mely a reprezentatív módszer szélesebb körű alkalmazásával foglalkozott.

Az ülés résztvevői meghallgatták a magyar küldöttség tájékoztatóját az ágazati kapcsolati mérlegek összeállítási munkájával kapcsolatos tapasztalatcseréről, majd elfogadták a delegáció javaslatát, mely szerint statisztikai elemzést készít a tagállamok gazdasági szerkezetéről az érdekelt országok ágazati kapcsolati mérlegeinek adatai alapján.

Megvitatták az ülésen a Bizottságnak és a Számítástechnikai Állandó Munkacsoportnak 1970. évi munkájáról szóló beszámolót, majd jóváhagyták a Bizottság 1971. évi munkatervét.

A Bizottság következő ülését Budapesten, 1971. április 21–26 között fogják megrendezni.

A magyar küldöttséget *Huszár István*, a Statisztikai Állandó Kormánybizottság elnöke, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. Tagjai: *Nyitrai Ferencné* és *dr. Horváth Gyula*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetői és *Bojsza Ildikó*, a Központi Statisztikai Hivatal előadója voltak.

KGST szeminárium Varsóban. „Az állami statisztika helye és szerepe a népgaz-

daság irányításában és tervezésében” címmel a KGST-országok és a KGST Titkárság képviselőjének részvételével 1970. október 20–23 között szemináriumot rendeztek Varsóban. A szemináriumon megvitták az előre beküldött tanulmányokat, melyeket később kötetbe gyűjtve is közzé tesznek. A szemináriumon részt vevő magyar delegáció vezetője *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, tagjai *dr. Fazekas Béla*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetője, *Árvay János*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezető-helyettese, *dr. Andorka Rudolf* és *dr. Lengyel Ferencné*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadói voltak. A magyar résztvevők a következő tanulmányokkal szerepeltek a szemináriumon:

Dr. Szabady Egon: A társadalomstatisztikai felmérések Magyarországon.

Dr. Fazekas Béla: A gazdasági fejlődés tényezőinek elemzéséhez szükséges statisztikai felvételek a magyar mezőgazdaságban.

Árvay János: A népgazdasági mérleg továbbfejlesztése Magyarországon.

Lengyelországi tartózkodása során *dr. Szabady Egon* a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának meghívására 1970. október 24-én előadást tartott „Demográfiai kutatások, népesedési prognózis, népességpolitika” címmel a var-sói Tervgazdasági Főiskolán.

Magyar statisztikusküldöttség Jugoszláviában. 1970. október 14–20 között magyar statisztikusokból álló küldöttség tartózkodott Jugoszláviában. A delegáció a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatalban elsősorban az ármegfigyelések rendszerét és módszereit tanulmányozta, különös tekintettel a kiskereskedelmi fogyasztói árak és az ipari termelői árak statisztikai megfigyelésénél alkalmazott eljárásokra.

A küldöttséget ott-tartózkodása során fogadta *I. Latific*, a Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal vezérigazgatója, majd megbeszéléseket folytattak a Hivatal vezető

munkatársaival, valamint a Belgrád Városi Statisztikai Hivatal vezetőivel.

A magyar küldöttség vezetője *dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, tagjai: *dr. Pálos István*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, *dr. Tüü Lászlóné*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője és *Holländer György*, a Központi Statisztikai Hivatal csoportvezetője voltak.

Tanulmányút. 1970. november 3–11 között magyar küldöttség látogatott Rómába. Ott-tartózkodásuk célja kettős volt, egyrészt az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete (FAO) Statisztikai Részlegében folyó munka, másrészt az olasz Központi Statisztikai Hivatal szervezetének és tevékenységének tanulmányozása.

A magyar küldöttség látogatást tett *E. M. Ojalánál*, a FAO vezérigazgató-helyettesénél, majd megbeszéléseket folytattak *S. S. Zarkovich*-csal és *R. D. Narainnal*, a FAO Statisztikai Részlege módszertani és elméleti osztályának vezetőivel az ott folyó munka és módszerek fejlesztésére vonatkozó elgondolásokról.

Az olasz Központi Statisztikai Hivatalban tett látogatás során a küldöttséget fogadta *Giuseppe de Meo*, a Hivatal elnöke, majd *Luigi Pinto*, a Hivatal vezérigazgatója és a Hivatal vezető munkatársai tájékoztatták a magyar delegációt többek között a lebonyolítás alatt álló általános mezőgazdasági összeírás módszeréről, valamint a fogyasztói kiskereskedelmi ármelegfigyelésekről.

A magyar küldöttséget *dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese vezette, tagjai *dr. Fazekas Béla*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője és *dr. Kecő Istvánné*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója voltak.

Látogatás. *B. N. Davies*, az Európai Gazdasági Bizottság Statisztikai Osztályának vezetője 1970. október 20–23 között Budapestre látogatott. Itt-tartózkodása során *B. N. Davies* megbeszéléseket folytatott *Huszár Istvánnal*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökével és a KSH vezető munkatársaival az EGB és a magyar Központi Statisztikai Hivatal együttműködésének aktuális kérdéseiről, különös tekintettel a nemzetközi összehasonlításokra.

A svéd népességnyelvántartási rendszer tanulmányozása. A svéd Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Népeségnyelvántartó Hivatal meghívására 1970. szeptember 13–18 között magyar delegáció tanulmányozta Stockholmban a svédországi népességnyelvántartási rendszert a magyar köz-

ponti nyilvántartási rendszer előkészítése céljából. A tanulmányúton *dr. Szabady Eggonak*, a KSH elnökhelyettesének, az Operatív Munkabizottság elnökének vezetésével a Központi Népeségnyelvántartás Operatív Munkabizottság három tagja vett részt.

Szakértői értekezlet Genfben. A Relatív Jövedelemkülönbségek Nemzetközi Összehasonlításának Tervezete (International Comparison Project of Relative Income Differences) összeállításában részt vevő országok szakértői, az EGB Titkárságának javaslatára első ízben 1970. október 26–30 között Genfben üléseztek. A tervezett vizsgálatban 9 ország: Csehszlovákia, az Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Kanada, Lengyelország, Magyarország, Spanyolország, Svédország vesz részt. Az értekezlet alapjául a magyar Központi Statisztikai Hivatal által készített munkaanyag szolgált. A résztvevők egyetértettek a nemzetközi vizsgálat céljainak, jellegének a munkaanyagban szereplő meghatározásával. A vizsgálat keretében használandó fogalmakra, definíciókra, csoportosításokra vonatkozó javaslatokat a szakértők részletesen megvitatták és azok egy részénél – elsősorban az alkalmazandó csoportosítások tekintetében – módosításokat tartottak szükségesnek. A résztvevők ezután megállapodtak a további munkaprogram során következő fázisairól. Ennek keretében Magyarországot kérték fel a vizsgálat részletes feldolgozási programjának összeállítására. Az értekezleten magyar részről *dr. Mód Aladárné*, a KSH szakértője (az értekezlet elnöke), *dr. Rácz Albert*, a KSH főosztályvezetője és *Éltető Ödön*, a KSH osztályvezető-helyettese vett részt.

Számítástechnikai évkönyv, 1970 címmel megjelent a KSH Számítástechnikai főosztályának kiadványa, mely több grafikonnal és bő táblázatos anyaggal ad képet a számítástechnika magyarországi fejlődéséről, a gépállományban bekövetkezett változásokról, és ismerteti a Magyarországon 1968–1969-ben első ízben üzembe helyezett számítógépeket. Megtalálhatók a kötetben az anyagi és műszaki ellátásra vonatkozó adatok, külön fejezet foglalja a számítástechnikai oktatás különböző formáival, valamint a tájékoztatási és dokumentációs tevékenységgel. A kötetet nemzetközi adatok és függelék egészíti ki. Ez utóbbi a számítógépeket vagy egyéb adatfeldolgozó berendezéseket üzemeltető intézmények név- és címjegyzékét valamint a számítástechnikai szakértők névsorát tartalmazza.

(Számítástechnikai évkönyv, 1970. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1970. 106 old.)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

DUESENBERRY, J. S. – FROMM, G. – KLEIN, L. R. –
KUH, E.:
A BROOKINGS-MODELL:
TOVÁBBI EREDMÉNYEK

(The Brookings model: some further results.)
Amsterdam. 1969. North Holland Publ. Co. 519 p.

A kötet a Brookings-modellről 1965-ben kiadott terjedelmes munka, valamint a modellel végzett egyes szimulációs kísérletek eredményét összefoglaló, 1968-ban megjelent kiadvány folytatása. Beszámol mindazokról az eredményekről, amelyek a modellel kapcsolatban azóta történtek.

A Brookings-modell az Egyesült Államok 1948–1961. évi negyedéves adatainak alapján készült; neves amerikai közgazdászok, statisztikusok közös munkája, mely többszáz változót és egyenletet foglal magában. A modellel vonatkozólag az olvasó részleteket találhat a Brookings-modellről szóló korábbi recenziókban.¹ Itt és most csak a címben feltüntetett kötet tartalmára, vagyis az újabb kutatói eredmények ismertetésére térünk ki.

A kötet – hasonlóan az 1965-ben megjelent műhöz – hét részre oszlik, ezen belül 14 fejezetet foglal magában. Az első fejezet összefoglalja az újabb eredményeket és tartalmához híven a „progress report” címet viseli. A II–V. rész (2–10. fejezetek) a korábbi specifikáción eszközölt változtatásokat írják le. A VI. rész (11–12. fejezet) a becslési módszerrel foglalkozik és a modellel végzett egyes szimulációs kísérletekről számol be. A VII. rész (13–14. fejezet) részletesen ismerteti azokat a szimulációs kísérleteket, amelyeket különböző gazdaságpolitikai elképzelések várható következményeinek a kikísérletezése céljából folytattak.

A szerzők megállapítása szerint a Brookings-modellel végzett kutatómunka eredményes volt. Sikeresen sűrítették az egyenletrendszert közel 200 egyenletbe. Mindenesetre az adatbázis biztosítása külön adatbank szervezését tette szükségessé; ez több ezer adatsort foglal magában.

¹Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1969. évi 10. sz. 1046–1049. old.

A modell továbbfejlesztése (a könyv II–V. része) lényegében a következő vonatkozásokban történt.

1. Nagymértékűvé vált a modell termelői szférájának dezaggregációja (nyolc termelői ágazat helyett harmincöt). A modellt az 1958. évi ágazati kapcsolatok mérlegével hangolták össze.

2. Lényeges változtatásokat eszközöltek a modell pénzügyi szférájában az eredeti specifikációhoz képest, mind állami költségvetési, mind pénz- és bankügyi vonatkozásban.

3. Fontosabb változások történtek a modell külkereskedelmi szektorában, ami egyrészt az export-import egyenletek nagyobb dezaggregációjában nyilvánult, másrészt a fizetési mérleg összefüggéseire konstruáltak egyenleteket.

4. Egyes egyenletekre alternatív változatokat dolgoztak ki, s ezekből választották ki a legmegfelelőbb megoldásokat.

Mindezek a változtatások nagymértékben érintették a modell egész egyenletrendszerét. A leltárkészletek, a megrendelések, a fogyasztás (különösen az utóbbinak a fogyasztói hitellel való összefüggései), az ár- és jövedelmi elaszticitások egyenletei nagyrészt új megfogalmazást nyertek. A részletes, számszerű eredmények elsősorban az Egyesült Államok gyakorló közgazdászait érdekelhetik; az eljárás módszerbeli vonatkozásai ezen túlmenően szélesebb körű érdeklődésre tarthatnak számot. Ebből a szempontból különösen érdekes a könyv 4. fejezete, mely a bruttó nemzeti termék felhasználása egyes komponenseinek az egyes termelői ágazatok output-jával való kapcsolatát, valamint a termelői és fogyasztói árak összefüggéseit magyarázza. Elsősorban azt kívánták megállapítani, hogy a nemzeti termék egyes felhasználási kategóriái mekkora súllyal szerepelnek az egyes termelői ágazatok termelése iránt megnyilvánuló kereslet kialakításában.

A következő fejezetek a munkaerő-alakulás rövid és hosszú távú összefüggéseivel és a nem bérszerű jövedelmekkel foglalkoznak. Sztochasztikus függvények segítségével

magyarázzák a egyes állami bevételek alakulását, és a kormányzati kiadásokra is úgynevezett „prediktív” modelleket írnak fel. Ez egyébként a Brookings-modell korábbi változatában is így történt. Az állami pénzügyi szféra és a bankszektor összefüggéseit két fejezet tárgyalja; általában figyelemre méltó, hogy az újabb ökonometriai modellekben a korábbiakkal ellentétben fokozott szerep jut a pénzügyi összefüggések hangsúlyozásának.

A 11. fejezetben („A teljes rendszer megoldása”) bemutatásra kerül a modell blokk-rekurzív szerkezete. A jelenlegi változatban a modell négy blokkjában összesen 182 egyenlet szerepel; a blokkokon belül ezek száma erősen különböző. Az egyenletek tartalmazzanak nem lineáris összefüggéseket is, az ezek megoldására használt iterációs módszer is bemutatásra kerül. Ugyancsak ebben a fejezetben kerül tárgyalásra a modellel végrehajtott „utólagos előrejelzések” eredménye is, amely az 1961–1962. évi periódus negyedéves szakaszaira vonatkozik. Az eredmények kielégítőek, bár az árak és a bérek vonatkozásában a modell nagyobb emelkedést „jelzett”, mint ami a valóságban bekövetkezett.

A 12. fejezet részletesen bemutatja a modellel végzett sztochasztikus szimulációs kísérleteket. Ez bizonyos tulajdonságokkal rendelkező véletlen változók generálása segítségével történik. Módszertanilag ez a rész is igen figyelemre méltó. Ezeket a kísérleteket az 1953–1962-es időszakra végezték el. Az eredmények azt mutatták, hogy a sztochasztikus és nem sztochasztikus szimuláció szám szerint nem adott egymástól nagyon különböző eredményt. A mű 13–14. fejezetei a pénzügyi politika eszközeinek értékelésével, s az 1964-ben bevezetett új adórendszer gazdasági következményeinek szimulációjával foglalkoznak annak a feltételezésnek az alapján: mik lettek volna ennek várható következményei, ha már 1961-ben bevezetésre kerül?

A Brookings-modellel kapcsolatos kísérletek tovább folynak. A könyv mindenesetre nagy nyereség mindazoknak, akik az ökonometriai modellekkel és ezek módszertani kérdéseivel foglalkoznak.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

*

CHANG, W. W.:

A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS KÉTSZEKTOROS MODELLE INDUKÁLT MŰSZAKI FEJLESZTÉSSEL

(A two-sector model of economic growth with induced technical progress.) — *The Canadian Journal of Economics*, 1970. 2.sz. 199–212. p.

A kétszektoros növekedési modellek részben nem veszik figyelembe a technikai fejlődést, és ha a hosszú távú növekedés egyen-

súlyi feltételeit vizsgálják, az állóeszközök és a munkaerő növekedési arányát általában azonosnak tételezik fel. Azok a modellek viszont amelyek a technikai fejlődés figyelembevételét megkísérelték, ezt exogén tényezőnek tekintették.

A tanulmány célja, hogy egy kétszektoros növekedési modellbe bevezesse a technikai fejlődés változóját, s megvizsgálja, mutatkozik-e a technikai változás természetében tendencia az ún. Harrod-féle semlegesség irányában külön-külön az egyes szektorokban és az egész gazdaságban. E megfontolások után kerül sor a hosszú távú fejlődés egyensúlyi feltételeinek vizsgálatára.

A kiindulópontul választott termelési függvény a következő alakú:

$$Y_i = F^i(B_i K_i, A_i L_i) \quad (i = 1, 2)$$

ahol: B_i és A_i az idő függvényei, F^i lineáris, homogén függvénye K_i -nek és L_i -nek.

Kétszektoros modellről van szó: az egyik szektor beruházási javakat, a másik szektor fogyasztási javakat termel. További feltétel a termelőerők teljes kihasználtsága:

$$K_1 + K_2 = K,$$

$$L_1 + L_2 = L,$$

valamint a tökéletes verseny feltétele értelmében a termelőtényezők jövedelmét marginális termelőkenységük értéke szabja meg:

$$r = B_2 F_1^2 = p B_1 F_1^1$$

$$w = A_2 F_2^2 = p A_1 F_2^i$$

ahol:

r — a tőke hozadéka,

w — a bérhányad,

p — a beruházási javak ára.

Tételezzük fel továbbá, hogy a megtakarítások a haszon konstans részarányát teszik ki, míg a bérből történő megtakarítások elhanyagolhatók:

$$srK = pY_1, \quad 0 < s \leq 1,$$

ahol s — a megtakarításokat jelenti. Végül legyen Y a fogyasztási egységekben kifejezett nemzeti jövedelem:

$$Y = Y_2 + pY_1.$$

A modellnek tíz egyenlete van tíz változó meghatározására. Ezek:

$$Y_i, K_i, L_i, \quad (i = 1, 2), r, w, p \text{ és } Y.$$

Minthogy a feltételezés szerint a technológia az egyes időszakokban állandó, rövid

távon belül az egyensúly meghatározása éppen úgy történik, mint azokban a modellekben, ahol a technikai változásokat nem veszik figyelembe.

Az „indukált újítások” (induced invention) alapgondolatának a modellbe történő bevezetése érdekében fel kell tételeznünk, hogy mindegyik szektorban van az újítási lehetőségeknek olyan határa, amely a munkaerő-növekedés koefficiensének százalékos változása (\hat{A}_i) és az állóeszköz-növekedés koefficiensének százalékos változása (\hat{B}_i) közötti kapcsolat megállapítására alkalmas. A határt feltüntető görbe alulról konkáv, mind A , mind B felülről korlátos. A vállalat törekvése arra irányul, hogy maximális költségcsökkenést érjen el, ami a technikai fejlődés határának elérésével egyértelmű, ez \hat{A}_i és \hat{B}_i súlyozott átlaga, amikor is a súlyok az állóeszköz és a munkaerő arányai az egyes szektorokban.

A vizsgálatok eredményeképpen az a tapasztalat, hogy az olyan növekedés, amely mellett a profitráta és a tőkenövekedés aránya állandó, igen nagy mértékben függ attól, hogy hol van mindkét szektorban az újítások lehetőségének határa. A modellbe bevezetve ez a hosszú távú technikai fejlődés irányát is meghatározza. A beruházási javak szektorában ezt egyedül a beruházási javak újítási lehetőségei határozzák meg, míg a fogyasztói javak szektorában mindkét szektor újítási lehetőségei. A stabilitás feltételei te-

kintetében a szerző gondolatmenete a következő: ha a termelőtényezők helyettesítési elaszticitása kisebb az egységnél és a tőkeintenzitás feltétele megvalósul, a szabályos növekedés a szektorban állandó; ha a helyettesítési elaszticitás mindkét szektorban kisebb egynél, s mindkét szektorban tőkeintenzív termelés valósul meg, az egész gazdaságban kiegyensúlyozott, állandó a fejlődés. A modell stabilitási feltételei tehát lényegesen különböznek azoknak a modelleknek a stabilitási feltételeitől, melyekben a technikai fejlődést exogén tényezőnek tekintik, vagy amelyekben ez nem szerepel. Elentétben ezekkel az utóbbiakkal, a stabilitás megvalósulásához a tanulmányban specifikált modellben nem elégséges, ha csak valamelyik feltétel valósul meg. Ezenkívül ez a modell a termelőtényezők helyettesítési feltételeinek tekintetében is némileg eltér a hasonló típusú modellektől. A technikai fejlődést exogénnek feltételező modellekben a termelőtényezőknek a termelés eredményében való részesedését nem tekintik endogén változónak és a részesedési arány állandóságának kérdését elhanyagolják. Mind az állandó növekedés, mind a stabilitás függ a technikai újítások lehetőségeitől, a stabilitási feltételeket kifejezésre juttató görbe alakulásától. Abban a speciális esetben, amikor a helyettesítési elaszticitás mindkét szektorban egyenlő az egységgel, a szabályos növekedés állandó.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

DEMOGRÁFIA

DYBECK, P. E. – SILBERMAN, A.:
SVÉDORSZÁG NÉPESSÉGNYLVÁNTARTÁSI
RENDSZERE

(Registret över totalbefolkningen (RTB) samt RTB-systemet.) – *Statistisk Tidskrift*. 1970. 2. sz. 85–95. p.

A svéd Központi Statisztikai Hivatal kidolgozott egy statisztikai Információs rendszert, az ún. statisztikai fájl-rendszert, melynek rendeltetése a társadalom egyes szektoraira vonatkozó statisztikák összefogása. A Hivatal a rendszer¹ kiépítésének egyik lépéseként 1968 tavaszán létrehozta a megyei népeségnyilvántartások alapján a népeség központi regiszterét.

Az össznépeség nyilvántartásának alapjai a mágnesszalag regiszterek, melyekbe a megyék népesége a polgári nyilvántartási számok sorrendjében (az ún. „számszalagokon”) van besorolva. A megyei nyilvántartásokat egy országos rendszer fogja össze, szintén a nyilvántartási számok szerinti sorrendben.

¹A továbbiakban az angol jelölés – Register of Total Population – általánosan ismert rövidítését: RTP-t használjuk.

Az országos regiszter mellett több automatikus adatfeldolgozási program (ADP) épül be, s ezek együtt alkotják az RTP-rendszert.

Az RTP-t mind állomány, mind tartalom tekintetében folyamatosan kiegészítik, általában hetenként, bizonyos adatokat pedig 4–5 hetenként, de megvan a lehetőség gyakoribb kiegészítésre is. A megyei nyilvántartások változásairól befutó jelentések szalagjait a polgári nyilvántartási számok és a tárgyhat szerint rendezik, az így készült fájlokat ellenőrzik, majd az információt egyidejűleg négy csoportra osztják az alábbiak szerint:

1. bejelentések az RTP kiegészítéséhez,
2. információk a Hivatal népeségstatisztikájához,
3. információk a svéd rendőrség számára, az Igazságügyi Információs Rendszerhez,
4. információk az ún. MB-programhoz (továbbiás ügyfelek részére.)

Az RTP magában foglalja az országban élő összes személyt, egyházközségek szerint. Némi fenntartással kell fogadnunk a naprakész kiegészítést, a vidékről késve befutó jelentések vagy a hetenkénti jelentési kötele-

zetség be nem tartása miatt. Bizonyos adatokat például a születések, halálozások adatait a megyei hivatalok részére az egyházközségi hivatalok szolgáltatják. Egyes adatokat pedig, például a lakcímváltozásokat az egyének kötelesek jelenteni.

Az RTP az alábbi ismérvekből épül fel:

- a) személyi nyilvántartási szám,
- b) név (családi és utónév)
- c) nemzetiség (az 1967 után kapott svéd állampolgárságnál az utolsó két számjegy jelöli a kiadás évét),
- d) fonetikus név-kód, (a szortírozásnál a betűrendes jegyzékben eltekintenek az írásbeli eltérésektől),
- e) lakóhely,
- f) postahivatali körzet,
- g) postai kód
- h) jelenlegi közigazgatási körzet,
- i) közigazgatási körzet a legutóbbi népszámlálás nyilvántartása szerint,
- k) családi állapot
- l) házastárs vagy apa vagy anya polgári nyilvántartási száma,
- m) a jogképesség hiányát jelölő kód,
- n) nettó összjövedelem.

Az RTP alapjául szolgáló megyei nyilvántartások további információkat is tartalmaznak.

A legtöbb társadalmi szektorban rendkívül jelentősek az egyénekre vonatkozó információk, de fontosak a csoportok adatai is. A Hivatal főként ez utóbbi céljából tartja fenn az RTP-t, amit egyrészt népességstatisztikai adatok feldolgozására használ, másrészt pedig egyre nagyobb mértékben veszi igénybe a regionális tervezéshez is.

A Hivatal rendszeres népességstatisztikájához szükséges adatok az RTP kiegészítő rutinjai útján futnak be. A regiszter úgy van felépítve, hogy kielégíthesse a statisztikai mintavételekhez szükséges információk iránti igényt és lehetőséget biztosítson a rétegvizsgálatokhoz is. A minták tervezésénél a kiválasztott egyénekre vonatkozó összes információ felhasználható és így nincs szükség újabb kikérdezésre a felvételek beindításánál. Az RTP-ben meglévő információk horizontálisan is szétszathatók az ország többi regisztere felé, ezáltal az adatgyűjtés is racionalizálható.

Jelenleg a Hivatalon belül és kívül is sokféle szerv használja fel az RTP-rendszert (bankok, biztosítók) saját speciális nyilvántartásuk újabb információkkal való feltöltéséhez. Az RTP-rendszer keretében bizonyos periódikus feldolgozások is folynak a Hivatal egyes szervei (Oktatásstatisztikai Osztály, Gazdasági Előrejelzési Intézet), továbbá az Országos Munkaerőpiac Felügyelőség, vagy az Országos Társadalombiztosítási Igazgatóság, a sajtó stb. számára. Az RTP adatait sok esetben használják fel valamilyen speciális célú – információszétküldéshez vagy toborzási kampányhoz szükséges – névjegyzékek összeállítására.

Az RTP megfelelő kihasználására és adatainak jobb hozzáférhetősége céljából egy ADP-program (automatikus adatfeldolgozási program) készült. Egyes programok modulként használhatók az RTP kiegészítés stb. céljára történő lefuttatásához, mások viszont függetlenek és velük a regiszter vagy annak egy része speciális célra futtatható le. Van ezenkívül egy némileg eltérő regiszter is, az RTP-S, amely az egyéneket adózási szempontból tartja nyilván, a főbb ismérveket a jövedelmi és adózási kódokkal egészítve ki.

Az RTP-rendszer egyik részét alkotja egy ellenőrző modul program által szabályozott, több modulból álló szekció. Feldolgozásnál kiiktatható egy vagy több modul. A jelenleg rendelkezésre álló modulok: 1. kiegészítési, 2. azonosítási, 3. szelekció modul.

Az RTP-rendszer egyéb programjai:

- az MB-program – a saját regiszterrel rendelkező ügyfelek értesítésére a fizikai személyek adatainak változásáról;
- FD-program – a megváltozott adatú csoportok hetenkénti szelektálására, az RTP-hez befutó jelzések alapján;
- STURV – minták tervezéséhez szolgáló standard program;
- SYSURV – szisztematikus mintákhoz szolgáló standard program;
- DEMOPAK – népesedési statisztikát tartalmazó programcsomag (évente kerül feldolgozásra, a helyi hatóságok és egyházközségek szerint);
- INKOPAK – jövedelemstatisztikai program csomag;
- NYKO – kulcskódfeldolgozás (ha az adatokat kívánságra másféle földrajzi felosztás szerint kell feldolgozni).

Tárolóközegként jelenleg mágnesszalagot használnak. Eredetileg a nyilvántartás vezetéséhez IBM 7070/1401 computer-rendszert alkalmaztak, az 1969. évi átszervezés óta pedig az IBM 360/50 rendszert használják. A regiszter közel nyolcmillió személyt tartalmaz. A nyilvántartás és a feldolgozás megkönnyítésére kilenc szubfájlt állítottak fel. A naprakész kiegészítés ilyen rendszerrel szakaszonként hajtható végre, a specifikus korcsoportok pedig könnyen hozzáférhetők.

Összefoglalva, a computerek alkalmazása és a megfelelő rendszer kiépítése rendkívül nagy mértékben megkönnyíti Svédország össznéppességi nyilvántartását.

(Ism.: Szomor Kornélné)

FREYTAG, H. L.:

A NÉPMOZGALOM SZISZTEMATIKUS MEGFIGYELÉSÉNEK STATISZTIKAI PROBLÉMÁI

(Statistische Probleme einer systematischen Beobachtung der Bevölkerungsbewegung. Das Konzept der Demographischen Gesamtrechnung.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*, 1969. 4. sz. 329–345. p.

A tanulmány a legtágabb értelemben vett népmozgalom konzisztens statisztikájának módszeréről tájékoztat. A népességstatisztika

jelenlegi fejlettségét a gazdaságstatisztikában az 1936 körüli években fennállott helyzethez hasonlítja, amelyben a nagy számú rendelkezésre álló információ nem használható fel struktúraelemzésre, illetve prognózisok készítésére. Ez az állapot jellemzi a népességstatisztikát annak ellenére, hogy a statisztikának legrégebbi ága.

Szerző egy olyan rendszer megalkotását tűzi ki célul, amely – a rendszerelméletnek megfelelően – az egymással kölcsönhatásban álló összetevők összességéként jelenik meg. Az összetevők leírása után fel lehet vázolni a rendszer strukturális sajátosságait figyelembe vevő modellt. Az összmodell az alrendszerek matematikai modelljeiből és az alrendszerek funkcionális kapcsolatait tükröző modellekből áll. A matematikai modellek függetlenek a kapcsolatokat ábrázoló modellektől. Ennek folytán az alrendszerek rendszerekké kapcsolhatók egybe.

Jelen esetben a rendszer elemei a személyek, akiknek különböző csoportosítása révén alrendszerek jönnek létre.

A tanulmány az alábbi részekre tagozódik:

- A. A demográfiai elszámolás tárgyköre
- B. A változások rögzítésének metodikai kérdései.
- A számlarendszer
- C. A rendszer statisztikai alkalmazásának további problémái
- D. A modell és almodelljei – Példák az alkalmazásra.

Szerző a népességstatisztika következő témáit vonja be a demográfiai elszámolás körébe: népességfejlődés, háztartás- és család-statisztika, természetes népmozgalom, vándorlás, oktatás, gazdasági és társadalmi tagozódás, foglalkoztatottság, szakmai képzés. Ez esetben a demográfiai elszámolás elemei bizonyos ismérvekkel meghatározott személyek és személycsoportok (például családok).

A demográfiai elszámolás metodikája nem egyéb mint a gazdasági elszámolás módszerének alkalmazása a népességstatisztika területére. A népesség egyedenként való megfigyelése által nyomon követhetők az egyes csoportok között, adott időszak folyamán végbement mozgások. Az ilyen természetű kutatások iránti igényt elsősorban a tervezés támasztja, amelynek ismernie kell a folyamatokat, hogy azokba beavatkozhasson.

A csoportok közötti mozgások kiegészülnek a bevándorlások és születések, valamint az elvándorlások és halálozások nyilvántartásával. Legnagyobb jelentőségűek a csoportok közötti mozgásokból a koreltolódás, az iskolázás (a látogatott osztály számában, illetve az iskola típusában beállott változás), a foglalkozásváltozás, a gazdasági ágak közötti mozgás, az egyén társadalmi állásának emelkedése vagy alacsonyabbá válása és a lakóhelyváltozás. A felsoroltak közül a korel-

tolódás minden személynél bekövetkezik, az összes többi ezzel párhuzamosan, esetlegesen megy végbe. Az összes változás (csoportok közötti „forgalom”) megfigyelésének bonyolultsága alrendszerek képzését teszi szükségessé.

A változások rögzítésére az alábbi „számlákat” kell nyitni:

I. Tényleges népesség	}	a népmozgalmi statisztika alapján
II. Külföld		
III. Tanulók	}	a foglalkozási statisztika alapján
IV. Keresők		
V. Egyéb „aktivitások”		

Az I. számla az összrendszer átfogó kerete, a III–V. számlák pedig az I. számla alrendszereit alkotják. A rendszer ilyen tagolása mind az alrendszereken belüli, mind pedig az azok közötti áramlásokat tükrözi.

Szerző a továbbiakban bemutatja:

1. a tényleges népesség mozgását,
2. a demográfiai elszámolás fontosabb számláit,
3. a tanuló és a kereső kategória közötti forgalmat bemutató ábrákat.

A rendszer megvalósításának legfőbb problémája az összes személyek megfigyelése adatfelvételtől adatfelvételre. A kérdés megoldását csak egy pontos, az elszámoláshoz szükséges valamennyi ismérvre kiterjedő személyi nyilvántartás bevezetése jelentheti. E mellett szükségmegoldásként alkalmazható az összesség helyett csak egy kiválasztott minta megfigyelése vagy egy évjárat (esetleg évjáratcsoport) nyomon követése egész életén keresztül. Az utóbbiaknál hátrányként jelentkezik a – személyek újra megtalálásán kívül – az a körülmény, hogy csak tízévenként lehet számba venni.

A demográfiai elszámolás központi paramétere az ún. „átmenethányad”; mely nem lehet negatív és értéke legfeljebb 1. Az összmodell keretébe tartozó valamennyi átmenethányad kiszámításával egy, illetve több átmenethányad-matrix nyerhető. E matrixok kifejezik a modell szerkezetét és ezzel együtt a rendszer szerkezetét is.

Az átmenethányadok kétféle célt szolgálhatnak: relatív gyakorisági mutatókként alkalmasak az összrendszer, valamint az alrendszerek elemzésére, továbbá alapját képezhetik alternatív prognózisoknak és szimulációs modelleknek.

Az átmenethányadok prognózis modelleként kétféleképpen használhatók fel: konzisztens átmenethányadokként vagy maguknak az átmenethányadoknak a variálása útján.

A demográfiai elszámolás ezen túlmenően kiindulópontja lehet új tudományos elméleteknek, amelyek például az oktatás, a munkavégzés és a termelékenység összefüggését kutatják.

(Ism.: Mikes Gábor)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

MILLER, S. – RIESSMAN, F.:

TÁRSADALMI OSZTÁLY ÉS SZOCIÁLPOLITIKA

(Social class and social policy.) New York – London. 1968. Basic Books. 302 p.

A két szerző évek óta olyan problémákkal foglalkozik, amelyek több társadalomtudomány határterületén helyezkednek el. Miller közgazdász, de érdeklődése hamar szociológiai témák (társadalmi struktúra, mobilitás) felé fordult, majd az utóbbi időben – saját kifejezésével élve – „szociálökonomiai” kérdéseket, elsősorban a szegénységet kutatta. Riessman viszont szociológus akinek figyelmét szociálpszichológiai kérdések kötötték le (például a problémás gyermekek). E közös munkájuknak tárgyát, az amerikai szegény réteg helyzetét és az ezzel kapcsolatos szociálpolitikai javaslatokat szintén közgazdaságtani (jövedelem), szociológiai (oktatás) és szociálpszichológiai oldalról (a szegények mentális egészsége) közelítik meg.

Első kérdésük: kiket kell szegényeknek tekinteni? Definíciójuk: az a szegény, aki messze elmaradt a társadalom többi tagjaitól. Tehát nem minden szegénynek tekintett ember éhez, néz szembe fizikai leromlással.

Kikből áll ez a szegény réteg? Mindenekelőtt leszögezik, hogy e réteg összetétele igen változatos. Az eddigi meghatározási kísérletek két oldalról közelítették meg a kérdést:

1. a jövedelem nagyságát és a foglalkoztatás rendszerességét vették alapul, 2. az életstílusból indultak ki, például speciális „alsóosztály szubkultúráról” beszéltek. A szerzők bizonyos értelemben mindkét szempontot figyelembe veszik és négy nagy csoportot különböztetnek meg a szegény rétegben. Ezek:

1. A „stabil szegények”, akiknek jövedelme alacsony, de gazdasági és családi vonatkozásban egyaránt stabilitás jellemzi őket, mert rendszeresen dolgoznak és rendezett családi körülmények között élnek. Ők vannak a legkedvezőbb helyzetben, ezt a pozíciót a szegénységből való kiemelkedést megelőző szintnek lehet tekinteni.

2. Az instabil családi körülmények között élő, de rendszeresen dolgozó, ezért gazdaságilag stabil szegények. A családi instabilitás összefügghet az életciklussal, például a „vad” fiatal munkások vagy az öreg alkoholisták esetében. Az ilyen családok gyermekei sok esetben nem képesek szülei gazdasági stabilitását sem elérni, ezért a teljesen instabil csoportba süllyednek.

3. A rendszertelenül foglalkoztatottak, akik ennek ellenére fenn tudják tartani családi körülményeik stabilitását. Ebben a csoportban sok a néger. E csoportba kerülnek legtöbbször a letelék mobil (a szellemi

rétegből átkerült) családok. A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy e lefelé mobil családok gyermekei gyakrabban képesek újra felemelkedni a társadalmi struktúrában, mint azoknak a családoknak gyermekei, amelyek már több nemzedék óta ezen a társadalmi szinten voltak.

4. Az „instabil szegények”, akik rendszertelenül dolgoznak és rendezetlen családi viszonyok között élnek. E csoport összetétele igen változatos: vannak benne részlegesen urbanizált néger, akik nemrég vándoroltak Északra és a városokba, régebben „slum”-ökben lakó etnikai csoportoknak ottmaradt tagjai, régóta szegény fehér családok, betegek, öregek, mentális zavarokban szenvedők, felbomlott családok.

A szerzők két konkrét problémával foglalkoznak ebben a könyvben: az oktatással és a mentális egészséggel.

Bár helyeslik az iskolázottság növelésére irányuló erőfeszítéseket, bírálják azt a fejlődési folyamatot, amely a társadalmi emelkedésnek majdnem kizárólagos útjává teszi a magasabb iskolai végzettség megszerzését. Ezáltal „az iskolai bizonyítványok új céhrendszere” alakul ki, amely a szegény rétegek társadalmi mobilitásának gátjává válik. E rétegekben ugyanis gyakoribb az alsó- és középfokú iskolákból való kimaradás, és az iskolából kimaradt fiatal későbbi élete folyamán nem tud esetleges képességeinek megfelelő foglalkozásba kerülni, mert nem végezte el a középiskolát. Ezért egyrészt a felnőtt kori továbbtanulás lehetőségeinek kiterjesztését javasolják, másrészt az iskolai oktatás olyan reformjait látják szükségesnek, amelyek a szegény rétegből származó gyermekek számára is érdekessé, vonzóvá teszik a tanulást.

Sok vizsgálat kimutatta, hogy a szegény réteg nem veszi igénybe kellő mértékben a pszichiátriai szolgáltatásokat. Más szerzők ennek többféle okára utaltak (költségek, a mentális betegségekkel kapcsolatos attitűdök, az elmeorvoshoz való féltelenség stb.). Miller és Riessman a legfőbb okot abban látják, hogy a jelenlegi mentális egészségi szervezet erősen középosztályi jellegű, az egészségügyi személyek jellegzetesen a középosztály felfogását képviselik és a gyógyítási módszerek a középosztálybeli betegek problémáinak megoldására alkalmasak. A problémának két megoldását látják: egyrészt úgy kell módosítani a hagyományos gyógykezelési gyakorlatot, hogy jobban megfeleljen a szegény rétegbe tartozó betegek helyzetének, elvárásainak, másrészt olyan irányba kell „nevelni” a

szegény rétegeket, hogy nagyobb mértékben vegyék igénybe a pszichiátriai szolgáltatásokat, jobban bízzanak a gyógykezelésben. Például a családterápiái és szocioterápiái (az egész környezet megváltoztatására irányuló) módszerek jobban megfelelnek a szegényeknek, mint az individuális pszichoterápia. Ugyanakkor az alsó rétegek tagjai inkább bíznak a fizikai gyógymodokban („tabletták és tűk”), mint a tisztán pszichológiaiakban. A szegény réteg tagjainak nevelése többek között olyan elemekből álljon, mint: megértetni, hogy fizikai problémák és fájdalmak oka lehet részben pszichológiai természetű; elfogadtatni azt, hogy személyes érzéseikről beszéljenek az egészségügyi személyzettel; elismerni, hogy a saját család kritikája nem zárja ki a családtagok szeretetét.

A szerzők részletesen foglalkoznak a szegények helyzetének megjavítását célzó reformok megvalósításával.

(Ism.: *Andorka Rudolf*)

*

WILLMOT, P.:

AZ ANGOL TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK
TENDENCIAJA

(Tendances de la société anglaise.) – *Analyse et Prévision, Futuribles*. 1970. 5. sz. 279–294. p.

A tanulmány tárgya Nagy-Britannia jelenleg folyamatban levő társadalomszerkezeti változásainak vizsgálata és előrejelzések megkísérlése az életmód várható fejlődésére vonatkozólag a következő 20–30 év folyamán. A tanulmányban felvetett problémák megoldásának végrehajtásában a szerző a múlt tapasztalataiból és tanulságaiból kiindulva törekszik az angol társadalom foglalkozási-szakmai szerkezete, osztálytagozódása, szociális fejlődése alakulásának magyarázatára.

Kutatásainak tengelyébe a társadalmi osztályok szerkezetének változandóságát hirdető elmélet vizsgálatát és annak a kérdésnek felderítését állítja, hogy helytálló-e a társadalom általános „középosztályosodása” felé haladás feltételezése.

Az ilyen tárgyú kutatások alapvető problémájának tekinti, hogy meddig haladhat a társadalom egyneműsödésének (az általa használt kifejezéssel: homogenizálódásának) növekvő folyamata olyan körülmények között, amikor a különféle rétegek közötti alapvető különbségek látszólag változatlanul fennállnak? A maga elé tűzött feladat problémáinak megoldásához a társadalmi átalakulásra minőségileg jellemző többféle jelenséget vizsgálja a szerző: a szakmai-szociális mobilitás alakulását, a közoktatás fejlődését, a jövedelem megoszlását, az életszínvonal emelkedését a gazdasági növekedés folyamatában, a társadalmi osztályok keveredését és életmódjának változását ezzel kapcsolatban, a családi élet körülményeit – az otthon megbecsülését és a lakáshelyzet, a demográfiai fejlődés menetét, a szabadidő növekedését és felhasználását, a szórakozások természetét – a szabadság idő eltöltésének módját – az izlés, illetve kívánságok (szükségletek) változását ezen a téren, a lakás és a munkahely közötti távolság megítélésének kérdését – a nők foglalkoztatottságának szerepét, a városiasodás és a vidék fejlesztésének követelményeit, stb.

Vizsgálati – következtetési eljárását arra alapozta a szerző, hogy a folyamatban levő társadalmi változások extrapolálása bizonyos módosítások és fenntartások mellett a jövőben várható fejlődés irányát is mutatja, hangsúlyozza azonban az általa alkalmazott módszer korlátozott voltát, aminek következtében számos kérdés felderítetlenül maradt, ezért ezek vonatkozásában további vizsgálatokat tart szükségesnek.

(Ism.: *Juhász László*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárába az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANUARIO estadístico de España 1941–1942. Edición manual. Madrid. 1941–1970. Instituto Nacional de Estadística. 10 db.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1941–1942, 1963–1970.

I 34 D 1/1941–1970

RECUEIL de statistiques Libanaises. Années 1963, 1965, 1967–1968. Vol. 1–4. Publ. par le Ministère du Plan, Direction Centrale de la Statistique, Beyrouth. 1966–1969. Dir. Cent. de la Stat. 4 db.

Libanon statisztikai évkönyve, 1963, 1965, 1967–1968.

I 104 B 4/1963–1968

STATISTICAL abstract of the Indian Union 1949–1959, 1961–1968. New series 1–16 Issued by the Central Statistical Organisation, Department of Statistics, Delhi. 1950–1969. Manager of Publications. 17 db.

Címváltozás: 1949–1962: *Statistical abstract, India. Az Indiai Unió statisztikai évkönyve, 1949–1968.*

I 53 B 28/1949–1968

SZTATISZTICESZKI godisnik na Narodna Republika Bólgarija 1956, 1959–1967, 1969. Izd.: Centralno Sztatisticeszko Upravlenie – Upravlenie za Informacija pri Miniszterszkija Sz'vet, Szofija. 1957–1969. Centr. Sztatiszt. Upravl. – zd „Nauka i izkusztvo”. 11 db.

Bulgária statisztikai évkönyve, 1956, 1959–1967, 1969.

I 45 B 58/1956–1969

ALTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ANTOINE, J.: L'opinion. Techniques d'enquêtes par sondage. Paris. 1969. Dunod. XXIV, 274 p.
Közvélemény. A mintavétel módszerei.

22894

DEGROOT, M. H.: Optimal statistical decisions. New York etc. 1970. McGraw-Hill. XVI, 489 p.
Optimális statisztikai döntések.

22873

DOBROV, G. M.: Prognozirovanie nauki i tehnik. Moszkva 1969. Izdat. Nauka. 207 p.
A tudomány és a technika előrejelzése.

22164

KOWALIK, J. – OSBORNE, M. R.: Methods for unconstrained optimization problems. New York. 1968. Amer. Elsevier Publ. Comp. XII, 148 p.
A nem erőltetett optimalizálási problémák módszerei.

22887

MAGNUSSON, G.: Production under risk. Uppsala. 1969. Almqvist – Wiksells. 286 p.

22870

Termelés kockázat esetén.

MANGASARIAN, O. L.: Nonlinear programming. New York etc. 1969. McGraw-Hill. XIII, 220 p.
Nem lineáris programozás.

23415

NAGEL, E.: Principles of the theory of probability. Chicago. 1969. Univ. of Chicago Press. III, 80 p.
A valószínűségelmélet alapjai.

23235

PASQUIER, A.: Éléments de calcul des probabilités et de théorie des sondages. Paris. 1969. 239 p.
A valószínűségszámítás és a mintavételek elméletének alapjai.

22897

SIMON Gy.: Gazdaságirányítás és népgazdasági optimum. Bp. 1970. Közgazd. és Jogi Kiadó 267 p.

22927

(VOROB'EV) Vorobjoff. N. N.: Grundfragen der Spieltheorie und ihre praktische Bedeutung (Mathematischeszkaja teorija igr. Übers. N. M. Küssel.) 2. Aufl. Berlin. 1969. Dtsch. Verl. der Wiss. 84 p.
A játékelmélet alapjai és gyakorlati jelentősége.

23274

WASAN, M. T.: Stochastic approximation Cambridge. 1969. Univ. Press. X, 202 p.
Sztocasztikus megközelítés.

23260

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ANNUAL bulletin of coal statistics for Europe. Vol 3. 1968. Ed. by the Economic Commission for Europe, Geneva. New York. 1969. U. N. 105 p.
Európai szénstatisztikai évkönyv, 1968.

I 72 B 272/1968

BIRÓ J.: A magyar külkereskedelmi politika. A külkereskedelelem fejlődése és szerepe a népgazdaságban. Bp. 1970. Közgazd. és Jogi Kiadó – Kossuth Kiadó. Franklin ny. 290 p.

285648

BOMBELLES, J. T.: Economic development of communist Yugoslavia 1947–1964. Stanford, Calif. 1968. Stanford Univ. XI, 219 p.
Jugoszlávia gazdasági fejlődése, 1947–1964.

22210

CENSO nacional economico 1963. Comercio y prestación de servicios. P. 6a. Entre Rios. Corrientes. Misiones. Chaco. Formosa. Buenos Aires. 1969. Inst. Nac. de Estadist. y Censos. 250 p.

Argentina országos gazdasági összeírása, 1963.

I 80 B 86/14

CONCEPTUAL relationships between the revised SNA and MPS. New York. 1969. U. N. III, 46 p.
Fogalmi összefüggések a felülvizsgált SNA és MPS között.

22249

EUROPEAN Free Trade Association. EFTA trade 1959–1967. Geneva. 1969. EFTA. 58, 164 p.

Címlapon: EFTA trade 1959–1967 with some analysis of long term trends.

Az Európai Szabadkereskedelmi Társulás kereskedelme: a hosszú távú trendek elemzése.

I 31 B 149/1959–1967

LA SPADA, A.: Patterns of world tin consumption 1957–1968. London – The Hague, 1969. International Tin Council – Wijland and Leiteritz. 99 p.

A világ ónfogyasztásának modelljei, 1957–1968.

I 36 B 1606/1957–1968

A MAGYAR népgazdaság ágazati kapcsolatainak mérlege 1968. Kiad. a Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1970. Stat. Kiadó soksz. 135 p.

(Statisztikai időszaki közlemények 178. 1970/18.)

11 B 113/178

MOZSAJSZKOVA, I. V.: Szocialiszticeszkoe predpriyatje v sztruktüre obscsesztvennogo proizvodstva. Moszkva. 1970. Izdat. Müszl'. 291 p.

A szocialista vállalat a társadalmi termelés struktúrájában.

23335

NATIONAL accounts and balances. Report of the third session of the Expert Group on the Review of National Accounts and Balances. New York. 1967. U. N. 53, 2 p.

Nemzetgazdasági elszámolások és mérlegek.

22137

PICHOT, A.: Comptabilité national et planification. France, pays de l'est, pays africains. Paris. 1968. Cujas. XIV, 279 p.

Nemzetgazdasági elszámolás és tervezés. Franciaország, a kelet országai, afrikai országok.

23411

PRIVREDA u godinama reforme 1969. – The economy in the years of the reform 1969. Beograd. 1970. Sav. Zav. za Statist. 147 p.

A jugoszláv gazdaság az 1969. évi reform évében.

23324

REDFERN, P.: Input-output analysis and its applications to education and manpower planning. London. 1969. H. M. S. O. 10 p., 4 t.

Input-output elemzés és felhasználása az oktatás- és a munkaerő-tervezésben.

23406

SIBIS, B.: Problemü sztatisticeszkoh iszszledovanij mezsotraszlevüh i mezsregional'nüh szvjazej. Zseneva. 1969. Soksz. 30 p.

Az ágazati és regionális kapcsolatok statisztikai vizsgálatának problémái.

22244

STOPPER, E.: Wirtschafts- und Valutalage. Die weltwirtschaftlichen Entwicklungstendenzen. Bern. 1969. ny. n. 14 p.

Gazdasági és pénzügyi helyzet. A világgazdaság fejlődési tendenciái.

22219

STRUKTURA przestrzena gospodarki narodowej Polski. Red. S. Berezowski. Warszawa. 1969. Wyd. Ekon 402 p, 1 térk.

A lengyel népgazdaság térbeli struktúrája.

22942

The SWEDISH economy. Preliminary national budget 1970. Stockholm 1970. Secretariat for Econ. Planning of the Min. of Finance. 163, 93 p.

Svédország gazdasága. Költségvetési előirányzat,

22918

TÜRKIVE milli geliri. Toplam harcamalari ve yatirimlari 1968, 1948–1969. – National income. Total expenditure and investment of Turkey. Ankara. 1970. Devlet Istatistik Enstitüsü. 20 p.

Törökország nemzeti jövedelme, 1938, 1948–1969.

I 50 B 5/607

WELTWIRTSCHAFT am Jahreswechsel 1969/1970. Bd 1. Europa. Bd. 2. Amerika. Köln. 1970. Bundesstelle für Aussenhandelsinformation. 2 db.

A világgazdaság az 1969/1970. év fordulóján. 1. köt. Európa. 2. köt. Amerika.

I 4 B 151

DEMOGRÁFIA

- BELL, C.: Middle class families. Social and geographical mobility. London - New York, 1968. Routledge - Kegan Paul - Humanities Press. XIII, 191 p. *Középosztálybeli családok. Társadalmi és földrajzi mobilitás.* 22467
I 50 B 5/590
- BOSANMA istatistikleri 1968. - Divorce statistics 1968. Ankara, 1969. Devlet İstatistik Enstitüsü. 23 p. *Törökország válási statisztikája, 1968.* 22467
I 50 B 5/590
- BUDAPEST és vonzáskörzete népesség-koncentrációjának és munkaerő-helyzetének problémái. Bp. 1969. Föv. ny. soksz. 32 p. 384624
- CHILE. Poblacion económicamente activa. Migracion. Seguridad social. Fecundidad. Mortalidad. Fuentes de datos demograficos. Santiago, 1969. CE-LADE. 347 p. 20032
- Chile. A gazdaságilag aktív népesség. Vándorlás. Termékenység. Halandóság. I 83 B 16/1/1
- DEMOGRAPHIC yearbook 1968. 20th issue. Special topic: marriage and divorce statistics. - Annuaire démographique 1968. 20ème éd. Sujet spécial: statistiques de la nuptialité et de la divortialité. Prep. by the Statistical Office of the U. N., Dept. of Econ. and Soc. Affairs. New York, 1969. U. N. VIII, 818 p. *Az ENSZ demográfiai évkönyve, 1968.* I 72 B 90/1963
- DÖDSARSAKER 1968. hovedtabeller. - Causes of deaths 1968. Main tables. Oslo, 1970. Statistisk Sentralbyra. 79 p. *Halálokok Norvégiában, 1968.* I 40 B 39/309
- EDDING, F. - BERSTECHE, D.: International developments of educational expenditure. 1950-1965. Paris, 1969. UNESCO. 121 p. *Az oktatásra fordított kiadások nemzetközi alakulása.* I 33 B 210/14
- EVLENME istatistikleri 1968. - Marriage statistics 1968. Ankara, 1969. Devlet İstatistik Enstitüsü, 21 p. *Törökország házassági statisztikája, 1968.* I 50 B 5/593
- FRAMSKRIVING av folkemengden til 1990. - Population projection to 1990. Oslo, 1969. Statistisk Sentralbyra. 93 p. *Norvégia népességének előrejelzése 1990-ig.* I 40 B 39/307
- GESUNDHEITSWESEN. Sonderbeitrag. Körperbehinderte. (Ergebnisse des Mikrozensus.) April, 1966. Hrg. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart - Mainz, 1969. Kohlhammer. 44 p. *A Német Szövetségi Köztársaság egészségügye. Az 1969. évi mikrocenzus eredményei.* I 4 B 89/11/6
- GOZULOV, A. I. - GRIGOR'JANC, M. G.: Narodonaselenie SZSZSZR. Sztatiszticeszkoe izucsenie csizlennosztii, szosztava i razmescsenija. Moszkva, 1969. Izdat. Statizt. 169 p. *A Szovjetunió népessége.* 23006
- HAYATI istatistikler. İl ve ilçe merkezlerinde ölümler, 1968. - Vital statistics. Deaths in provinces and districts centers, 1968. Ankara, 1969. Devlet İstatistik Enstitüsü. 98 p. *Törökország népmozgalmi statisztikája, 1968.* I 50 B 5/599
- HOÓZ I.: Népességpolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Bp. 1970. Akad. K. 220 p. 22418-9
- KRAMER, M.: Applications of mental health statistics. Uses in mental health programmes of statistics derived from psychiatric services and selected vital and morbidity records. Geneva, 1969. WHO. 112 p. *Az elmebetegségek statisztikájának felhasználásai.* 20020
- KRIMINALSTATISTIKK. Fanger 1967. - Criminal statistics. Prisoners 1967. Oslo, 1970. Statistisk Sentralbyra. 49 p. *Norvégia bűnügyi statisztikája, 1967.* I 40 B 39/312
- MOBILITY of the population of the United States March 1968 to March 1969. Washington, 1969. Govt. Print. Off. 48 p. *Az Egyesült Államok népességének mobilitása, 1968. március-1969. március.* I 72 B 177/193
- NEW ZEALAND census of population and dwellings 1966. Vol. 6. Education and birthplaces. Wellington, 1969. Department of Statistics. 52 p. *Új-Zéland nép- és lakásszámlálása, 1966.* I 95 B 22/1966/6
- PINDER, P.: Women at work. London, 1969. PEP. IV, 523-654. p. *A női munka Nagy-Britanniában.* 20032
- POPULATION census 1965 Population maps of Japan. Appendices. 1-2. Shi, Ku, Machi and Mura. Tokyo, 1968. Bureau of Statistics. 4. térkép. *Japán népszámlálása, 1965.* I 51 A 1/1-2
- RAKOV, A. A.: Naszelenie BSZSZR. Minszk, 1969. Izdat. Nauka i Tehn. 219 p. *Belorusszia népessége.* 22305
- REVIEWS of national science policy. Italy. Paris, 1969. OECD. 209 p. *Olaszország tudománypolitikájának áttekintése.* I 43 C 142/9
- REVIEWS of national science policy. United States. Paris, 1968. OECD. 546 p. *Az Egyesült Államok tudománypolitikájának áttekintése.* I 33 C 142/8
- STATISZTIKAI tájékoztató a felsőoktatási intézmények 1969/1970. tanévi helyzetéről. Bp. 1970. Felső-
okt. Jegyzetell. Váll. 171 p., 4 mell. *(Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai Osztály kiadványa)* I 1 B 800/1969-1970
- UNDERVISNINGSTATISTIKK. Folkehøgskolar. 1. oktober 1969. - Educational statistics. Folk high schools. 1. October 1969. Oslo, 1970. Statistisk Sentralbyra. 27 p. *Norvégia népfőiskoláinak statisztikája, 1969. okt. 1.* I 40 B 39/317
- VACEK, M.: Mortality trends in Czechoslovakia. Washington, 1969. Govt. Print. Off. 26 p. *Halandósági trendek Csehszlovákiában* I 72 C 356/13
- VAESTONMUUTAKSET 1955-1961, 1963-1967. - Befolkingsrörelsen. - Vital statistics. Helsinki, 1957-1969. Tilastollisessa Päätöimistössä - Valtion painatuskeskus, 12 db. *Finnország népmozgalmi statisztikája, 1955-1967.* I 42 B 127/1955-1967
- A STATISZTIKA EGYÉB TERÜLETEI
- ADAMOV, V. E. - Baklanov, G. I. - Szisz'kov, V. I.: Sztatisztika na promüslennom predpriyatii v uszlovijah ékonomiecseszkoi reformü. Moszkva, 1969. Izdat. Sztatiszt. 223 p. *Iparvállalatok statisztikája a szovjet gazdasági reformban.* 22320
- AZDURIAN, P. - Kati, V.: L'électrification dans la République Populaire d'Albanie. Tirana, 1968. Ed. „Naim Frasher”. 59 p., 4 térk. *Villamosítás az Albán Népköztársaságban.* 22369
- BAUTÄTIGKEIT 1968. Genehmigungen, Fertigstellungen und Überhang im Hochbau; Tiefbauaufträge. Hrg. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart-Mainz, 1970. Kohlhammer. 63 p. *Építési tevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban.* I 4 B 72/1968

A BUDAPESTI régió ipari fejlesztésének problémái. Bp. 1969. Föv. ny. soksz. 28 p.

384623

BULLETIN of foreign trade statistics for 1959-1964. 1966-1967. Ed. by the Central Statistical Organization, Foreign Trade Department, Baghdad, 1960-1969. Govt. Press. 8 db.

Címváltozás: 1959-1961: Statistical abstract for foreign trade.

Irak külkereskedelmi statisztikája, 1959-1964, 1966-1967.

I 110 B 2/1959-1967

BOLZ, K.: Die Rolle des ausländischen Kapitals in der indischen Entwicklungsplanung, dargestellt am Beispiel der indischen Fünfjahrpläne. Hamburg. 1969. soksz. 208, XIII. p.

A külföldi tőke szerepe az indiai fejlesztés-tervezésben, az indiai éves tervek példáján.

22409

BOSTADSBYGGANDET 1969. Del 1. Kommuner och kommunblock, A-regioner och län. - Housing construction 1969. P. I. Communes, Co-operating communes, regions of co-operating communes and counties. Stockholm. 1970. Statistiska Centralbyran. 95 p.

Svédország lakásépítkezési statisztikája, 1969.

I 41 C/170/1969/1

BURCHARD, H. - J.: Methoden und Grenzen der Energieprognosen. Hamburg. 1968. Benzin u. Petroleum Aktiengesellsch. 40 p.

Az energiaelőrejelzések módszerei és korlátai.

20030

BYGGE- og anleggsstatistikk 1968. - Construction statistics 1968. - Oslo. 1970. Statistisk Sentralbyra. 27 p.

Norvégia építkezési statisztikája, 1968.

I 40 B 39/316

DEATJAR', L. Sz.: Trudovüe reszursü i ih iszpol'zovanie sztranh-cslendh SzÉV. Moszkva. 1969. Izdat. Nauka. 157 p.

Munkaerő-tartalékok és munkaerő-gazdálkodás a KGST-tagországokban.

22309

ELEKTRISITETSSTATISTIKK 1968. - Electricity statistics 1968. Oslo. 1969. Statistisk Sentralbyra. 43 p.

Villamosenergia-statisztika Norvégiában, 1968.

I 40 B 39/301

ENCUESTA nacional agropecuaria. Año agrícola 1968-1969. Ed.: Oficina de Estadísticas Agropecuarias (OFESA). Santiago de Chile. 1969. Servicio Agrícola y Ganadero. 22 p.

Chile mezőgazdasági összeírása, 1968-1969.

I 85 B 15/1968-1969.

The FRENCH market. London. 1967. Contimart. 97 p.

A francia piac.

22381

GILBOY, E. W.: A primer on the economics of consumption. New York. 1968. Random House. XII, 112 p.

Bevezetés a fogyasztás gazdaságtanába.

20103

HANSEN, N. M.: French regional planning. Edinburgh. 1968. Univ. Press. XVI, 319 p.

Francia regionális tervezés.

22431

HYMER, S. - Resnick, S.: A model of an agrarian economy with nonagricultural activities. New Haven. Connecticut. 1970. Yale Univ. 493-506. p.

Egy nem mezőgazdasági tevékenységet is folytató agrárgazdaság modellje.

22990

INDUSTRIE des Auslandes. Sonderbeitrag. Die Industrie in den aussereuropäischen Ländern. Betriebe. Beschäftigung und Produktionswerte nach Industriezweigen. Hrsg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart-Mainz. 1970. Kohlhammer. 223 p.

A külföld ipara.

I 4 B 101/S/1

INDUSTRISTATISTIKK 1968. - Industrial statistics. 1968. Oslo. 1970. Statistisk Sentralbyra. 163 p.

Iparstatisztika, 1968.

J 40 B 39/310

INTRODUCTION to agricultural planning. Rome. 1970. FAO. V, 118 p.

Bevezetés a mezőgazdaság tervezésébe.

22350

Az IPAR állóeszközei az újraértékelés után. Bp. 1970. Stat. Kiadó soksz. 143 p.

(KSH Iparstatisztikai Főosztály kiadványa.)

I 1 B 695/25

Az IPAR rendelésállománya 1970. év elején. Kiadó a Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1970. Stat. Kiadó soksz. 83 p.

(Statisztikai időszaki közlemények 169. 1970/9.)

I 1 B 113/169

KAPITALISZTICESZKOE voszproizvodstvo i ékonomicseszkij rosz. Szofija. 1969. Bolgarszkaja Akad. Nauk. 74 p.

Tőkés újratermelés és gazdasági növekedés.

22368

KATZ, J. M.: Production functions, foreign investment and growth. A study based on the Argentine manufacturing sector 1946-1961. Amsterdam - London. 1969. North Holland Publ. Co. 203 p.

Termelési függvények, külföldi beruházás és növekedés. Argentína példája.

22461

KONSUMENTRISINDETAL 1914-1969. Konsumentprisindex, levnadskostnadsindex, netto prisindex och basbeloppet (ATP). Consumer price index numbers. Stockholm. 1970. 18 p.

Svédország fogyasztói árindexe, 1914-1969.

I 41 B 64/1970/13

KÖZLEKEDÉSI és hírközlési adattár, 1968. Bp. 1970. Stat. Kiadó soksz. 223 p.

(KSH Forgalm statisztikai Főosztály kiadványa 46.)

I 1 B 705/46

KULINSZKI, A. R.: Mezdunarodnue iszszledovanija v oblaszti regional'nogo razvitija i trebovanija v otnosenii regional'noj sztatistikii. Zseneva. 1969. soksz. 9, 4 p.

Nemzetközi regionális vizsgálatok és a területi statisztika követelményei.

22255

LITVJAKOV, P. P.: Naucsnuie osznovü iszpol'zov-nija trudovüh reszurszov. Moszkva. 1969. 219 p.

A munkaerő-gazdálkodás tudományos alapjai.

22303

LÖNNSSSTATISTIKK for ansatte i varehandel, I mars 1969. - Wage statistics for employees in wholesale and retail trade, I March 1969. Oslo. 1969. Statistisk Sentralbyra. 59 p.

Munkabér-statisztika a norvég nagy- és kiskereskedelemben, 1969.

I 40 B 39/303

MAGNICKIJ, A. A.: Tehnicseszkij progressz i proizvuditel'noszt' truda v hlopkoprjadil'nom proizvodsztve. Moszkva. 1969. Izdat. Legkaja Ind. 3/3 p.

Műszaki fejlődés és a munka termelékenység a pamutfonó iparban.

22291

MEASURING labour productivity. Geneva. 1969. ILO. 3, 172 p.

A munkatermelékenység mérése.

22276

A MEZŐGAZDASÁGI termelőszövetkezetek csoportosítása 1968. évi fontosabb adataik szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1970. Stat. Kiadó Soksz. 92 p.

(Statisztikai időszaki közlemények 170. 1970/10.)

I 1 B 113/170

PRONTUARIO economico de turista Spesa giornali- era del viaggiatore in 42 paesi. - Dépense journalière en 42 pays. - Traveller's daily expense in 42 countries. 1970. Firenze. 1970. Centro per la Statistica Aziendale. 36 p.

Az utazók napi kiadásai 42 országban.

I 32 C 196/1970

RECEMSEMENT des transports 1963. Résultats pour 1962-1963. Éd. par l'Institut National de la Statistique et des Études Économiques. Paris. 1968. Impr. Nat. XV, 448 p.

Közlekedésszámlálás Franciaországban, 1963.
I 33 B 241/1963

RÜGER, A.: Die Bedeutung „strukturbestimmender Aufgaben“ für die Wirtschaftsplanung und -organisation der DDR. Berlin. 1969. Duncker-Humboldt. 44 p.

„Struktúrameghatározó feladatok“ jelentősége a Német Demokratikus Köztársaság gazdasági tervezése és szervezése számára.

22285

SIRJAEV, Sz. L.: Zseleznodorozsnij transzport Kijaiszkij Narodnoj Reszpubliki. Moszkva. 1969. Izdat. Nauka. 139 p.

A Kínai Népköztársaság vasúti közlekedése.
22390

SKOGSTATISTIKK 1952-1968. - Forestry statistics. Oslo. 1954-1969. Statistisk Sentralbyra. 10 db.

Norvégia erdészeti statisztikája, 1952-1968.
I 40 C 146/1952-1968

STATISTICAL summary of the mineral industry. World production, exports and imports 1950/1955-1963/1968. Ed. by the Natural Environment Research Council. Institute of Geological Sciences, Mineral Resources Division. London. 1957-1970. H. M. S. O. 14 db.

A világ ásványiparának statisztikai összefoglalója.

I 36 C 88/1950-1968.

STATISTIQUE de base de la Communauté. Comparaison avec certains pays européens, le Canada, les États-Unis d'Amérique, le Japon et l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques. Bruxelles-Luxembourg. 1970. Office Statistique des Communautés Européennes. 224 p.

Az Európai Gazdasági Közösség alapstatisztikája.
I 38 D 2/1968-1969

SZTOLJAROV, Sz. G.: O cenah i ceno-obrazovanii v SZSZSZR. Sztatisztiko-ékonomszeszkie ocserk. Moszkva. 1969. Izdat. Sztatiszt. 202 p.

Arak és árképzés a Szovjetunióban.
22402

SZUSZLOV, I. P.: Sztatisztika promüslennosztii v rabotah V. I. Lenina. Moszkva. 1965. Izdat. Sztatiszt. 116 p.

Az iparstatisztika Lenin munkáiban.
22317

VOROB'EV, E. A.: Szoposztavlenie pokazatelej promüslennogo proizvodsztva szocialiszticeszkih sztran. Voproszjú metodologii. Moszkva. 1969. Izdat. Sztatiszt. 191 p.

A szocialista országok ipari termelési mutatóinak összehasonlítása, Módszertani kérdések.
22319

WALLICH, H. C.: Money and growth - a country cross-section analysis. New Haven. Connecticut. 1970. Yale Univ. 281-302. p.

Pénz és növekedés. Országos keresztmetszeti elemzés.
23003

WITMANN, W.: Produktionstheorie. Berlin-Heidelberg - New York. 1968. Springer. VIII, 177 p.

Termeléselmélet.
20095

ZELENIN, I. E.: Szovhozü SZSZSZR, 1941-1950. Moszkva. 1969. Izdat. Nauka. 343 p.

Szovhozok a Szovjetunióban.
22394

SZOCIOLÓGIA

SOCIAL statistics and the city. Ed. by D. M. Heer. Cambridge. Mass. 1968. soksz. VII, 186 p.

Társadalomstatisztika és a város.
19979

SOCIAL structure and social process. An introductory reader. Ed. by P. Orleans, S. Orleans. Boston. Mass. 1969. Allyn - Bacon. XIII, 729 p.

Társadalmi struktúra és társadalmi folyamat.
22460

ÜZEMSZOCIOLÓGIA. Tanulmányok, Összeáll.: Adám Gy.: Bp. 1969. Közgazd. és Jog. Kiadó 427 p.

22426

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

ALS, G. - Clement, L.: Introduction à la documentation économique. Luxembourg. 1969. Impr. Bourg-Bourger. 89 p., 4 t. 1 mell., 2 p.

Bevezetés a gazdasági dokumentációba.
22371

FONTOSABB statisztikai fogalmak. Bp. 1969. Stat. Kiadó soksz. 100 p.

(KSH Területi Statisztikai Főosztály kiadványa.)
20071-3

NATIONS Unies Publications des -. Finances et fiscalité, statistiques, périodiques, documents mimeographés. Genève. 1969. N. U. 21 p.

Az ENSZ kiadványai. Pénzügyek, statisztika, folyóiratok, sokszorosított dokumentumok.
22284

NÉVJEGYZÉK 2. Vállalatok és szövetkezetek. 2. r. KSH, Magyar Nemzeti Bank. Bp. 1969. Stat. Kiadó soksz. XXXII, 304. p.

(Központi Statisztikai Hivatal kiadványa.)
384536

NÉVJEGYZÉK 3. Költségvetési szervek Budapesten vezetett bankszámlái V. KSH, Magyar Nemzeti Bank. Bp. 1969. Stat. Kiadó soksz. 152 p.

(Központi Statisztikai Hivatal kiadványa.)
384517

Index: 25.755

STATISZTIKAI SZEMLE

Megjelenik havonta egyszer

Felelős szerkesztő: Dr. Gyulay Ferenc

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5-7. Telefon: 155-208.

Kiadóhivatal: Budapest II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530 (305. mellék)

Kiadja a Statisztikai Kiadó Vállalat

Kiadásért felel Kecskés József igazgató

Előfizethető: a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál

Előfizetési díj: félévre 78,- Ft, egy évre 156,- Ft

Csekk számlaszám: egyéni 61.272, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára)

Terjeszti: a Posta Központi Hírlapiroda

Beszerezhető a Statisztikai Kiadó Vállalat Statisztikai és Számítástechnikai Könyvesboltjában

Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 158-018.

Készült: Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat Nyomdájában, Budapest, 71.0009, F. v.: Mihályi Zoltán